

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emre Sezer CANTÜRK

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK DÖNEMİNDE BORÇLANMA
VE TÜRKİYE (2000-2019)

Maliye Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emre Sezer CANTÜRK

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK DÖNEMİNDE BORÇLANMA
VE TÜRKİYE (2000-2019)

Danışman

Doç. Dr. Birsen NACAR KARABACAK

Maliye Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emre Sezer CANTÜRK'ün bu çalışması, jürimiz tarafından Maliye Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Servet AKYOL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Birsen Nacar KARABACAK (İmza)

Üye : Murat İÇMEN (İmza)

Tez Başlığı: Neoliberal Yönetimsellik Döneminde Borçlanma ve Türkiye (2000-2019)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/01/2021

Mezuniyet Tarihi : 04/02/2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Neoliberal Yönetimsellik Döneminde Borçlanma ve Türkiye (2000-2019)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Emre Sezer CANTÜRK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Emre Sezer CANTÜRK
Öğrenci Numarası	20175234012
Enstitü Ana Bilim Dalı	Maliye
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Birsen Nacar KARABACAK
Tez Başlığı	Neoliberal Yönetimsellik Döneminde Borçlanma ve Türkiye (2000-2019)
Turnitin Ödev Numarası	1492224833

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 22/01/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç %7

alıntılar dahil % 3'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

22/01/2021.

(imzası)

Doç. Dr. Birsen Nacar KARABACAK

İÇİNDEKİLER

GRAFİK LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇ VE BORÇLANMA KAVRAMLARI

1.1. Borç ve Borçlanma Kavramları.....	1
1.2. Borçlanma Olgusunun Çeşitli Boyutları.....	4
1.2.1. Borç İlişkisi.....	6
1.2.1.1. Borçlu Alacaklı İlişkisi / Borçlu Alacaklı Hegemonyası.....	6
1.2.1.2. Borç Ahlakı	7
1.2.1.3. Sömürü	9
1.2.1.3.1. Faiz Üzerinden Sömürü.....	10
1.2.1.3.2. Emekçinin Sömürülmesi	11
1.2.2. Borçlanma-Yönetimsellik İlişkisi	15
1.2.2.1. Yönetimsellik Kavramı	15
1.2.2.2. Borçların Yönetimselliği: Borç ve Borçlanma Yaratılışı.....	18
1.2.2.2.1. Bireyin Kapatılması.....	20
1.2.2.2.2. Tüketici- Birey İnşası	21
1.2.2.2.3. Borç Muhtaçlığı.....	24
1.2.2.2.4. Borç Manipülasyonu	25

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK DÖNEMİNDE BORÇLANMA

2.1. Neoliberal Yönetimsellikte Devletin Durumu.....	27
2.1.1. Devlet ve Bürokrasisindeki Dönüşüm	30
2.1.2. Devletin Piyasa Oluşumunu Desteklemesi	32
2.2. Neoliberal Yönetimsellikte Bireyin Durumu	37
2.2.1. Borçlu Birey-Bireyin Denetimi	38
2.2.2. Finansal İçerilme-Yumuşak Güç	41

2.3. Neoliberalizm ve Finansallaşma: Menkul Kıymetleştirme ve Etkileri	43
2.4. Uluslararası Kurumlar	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK VE BORÇLANMA

3.1. Türkiye’de Neoliberal Yönetimsellik	57
3.1.1. Türkiye’de Neoliberal Yönetimsellik Karşısında Devletin ve Bireyin Durumu	61
3.1.2. Türkiye’de Devlet ve Bürokrasisindeki Dönüşüm	73
3.1.3. Türkiye’de Piyasa Yaratma ve Kapanma Süreçleri	76
3.1.3.1. Devletin Piyasa Oluşumunu Desteklemesi ve Somut Örnekleri	82
3.1.3.1.1. Özelleştirme ve Kamu İhaleleri Örnekleri	84
3.1.3.1.2. Toplu Konut İdaresi Örneği	87
3.1.3.1.3. Kamu Özel İşbirliği Örneği	92
3.1.3.2. Neoliberalizm ve Finansallaşma: Menkul Kıymetleştirme ve Etkileri	97
3.2. Neoliberal Yönetimsellikte Bireyin Durumu	101
3.2.1. Borçlu Birey’e Doğru	103
3.2.2. Borçlu Bireyin Denetimi ve Kapatılması	106
3.3. Türkiye’de Borçlanma	116
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ	134

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1 2000-2019 Yılları Arasında Borçlanma Gereğininin GSYH'ye Oranı.....	66
Grafik 3.2. 2000-2019 Yılları Arasında Faiz Dışı Harcamalarının ve Faiz Ödemelerinin GSYH'ye Oranı.....	67
Grafik 3.3. 2000-2019 Yılları Arasında Dış Sermaye Girişlerinin GSYH'ye Oranı.....	68
Grafik 3.4. 2000-2020 Yılları Arasında Döviz (Dolar-Euro) kurları ve Enflasyon Oranı.....	70
Grafik 3.5. 2000-2019 Yılları Arasında Özel Sektör ve Kamu Sektörünün (Net) Dış Borçlarının GSYH'ye Oranı.....	71
Grafik 3.6. 2000-2019 Yılları Arasında Dış Borçların GSYH'ye Oranı.....	72
Grafik 3.7. 2005-2019 Yılları Arasında Özelleştirme Gelirlerinin ve Diğer Kamu Gelirlerinin Vergi Gelirlerine Oranı.....	77
Grafik 3.8. 2000-2019 Yılları Arasında Piyasa Aktörlerine Ait Borçların GSYH'ye Oranı....	79
Grafik 3.9. 2011-2019 Yılları Arasında Hanehalkının ve Sermayenin Kullandığı Kredilerin Artış Oranı (Sabit yıl bazında).....	80
Grafik 3.10. 2011-2019 Yılları Arasında Hanehalkının ve Sermayenin Kullandığı Kredilerin Artış Oranı.....	81
Grafik 3.11. 2010-2019 Yılları Arasında KOSGEB'e Bağlı Olan KOBİ Sayısı ve KOBİ'lere Yapılan Ödeme Tutarları.....	84
Grafik 3.12. TOKİ Tarafından Yapımı Gerçekleştirilen Projeler/Yapılar.....	92
Grafik 3.13. 2000-2019 Yıllarında Gerçekleşen KÖİ Projeleri ve Yatırım Tutarlarına Oranı.....	95
Grafik 3.14. KÖİ Projelerinin Sektöre Göre Gerçekleşme Adedi ve Yatırım Oranları.....	96
Grafik 3.15. 2010-2019 Yılları Arasında Seçili Kredilerde Takibe Düşen Kredilerinin Toplam Takip Oranlarına Kıyasla Yıllık Değişim Oranı.....	99
Grafik 3.16. 2010-2016 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin Takibe Düşme Oranları (TDO).....	101
Grafik 3.17. 2012-2020 (Eylül) Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin TDO.....	101
Grafik 3.18. 2020-2019 Yılları Arasında Hanehalkı Harcamaları.....	105
Grafik 3.19. 2012-2020 Yılları Arasında Finansal Yıllık Değişim Oranı.....	109
Grafik 3.20. 2001-2019 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin 2000 Yılına Kıyasla Değişim Oranı.....	111
Grafik 3.21. 2001-2019 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin 2000 Yılına Kıyasla Değişim Oranı.....	115

Grafik 3.22. 2000-2019 Yılları Arasında Tüketici, Konut Kredisi Kullanan Sayısı ve Toplam Nüfusa Oranları.....	116
Grafik 3.23. 2000-2019 Yılları Arasında Hanehalkı Borçlarının GSYH'ye Oranı.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

ABB	Ankara Büyükşehir Belediyesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AVM	Alışveriş Merkezi
BİT	Belediye İktisadi Teşebbüsleri
GYO	Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (Güncel adıyla Borsa İstanbul)
KDP	Kentsel Dönüşüm Projeleri
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİK	Kamu İhale Kurumu
KİPTAŞ	Konut İmar Plan Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
KÖİ	Kamu Özel İşbirliği
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
SBB	Strateji Bütçe Başkanlığı
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TOBAŞ	Toplu Konut İdaresi Ankara Büyükşehir Belediyesi İnşaat, Emlak, Mimarlık ve Proje Anonim Şirketi

ÖZET

Bu çalışmada bireyin ve hanehalkı borçlarının altında yatan sebepler araştırılmıştır. Bu amaçla, ilk olarak borcun altında yatan ahlaki sebepler ve borçlu birey inşası üzerinde durulmuştur. Bireyin borçlanma durumu ve bu durum sonucunda ortaya çıkan borç ahlakı, borçlanma üzerinden sömürü, borçlu ve alacaklı arasındaki tahakküm (baskı) yöntemleri, son olarak da yönetimsellik gibi kavramlar tartışılmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu tüm bu ilişki ve kavramlar üzerinden neoliberal ekonomi politikasının borçlanma ile olan ilişkileri ve neoliberal bakışa borçlanma üzerinden tartışılması yapılmıştır. Bu kapsamda Foucault'nun ileri sürdüğü neoliberal yönetimsellik kavramı ve bu kavram çerçevesinde borç-iktidar ve borç-piyasa ekonomisi ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 2000-2019 yılları arasında Türkiye'de borçlanmanın gelişimi ve seyri irdelenmiştir. Türkiye'de neoliberal yönetimsellik çerçevesinde bireyin ve hanehalkının içinde bulunduğu borçluluk durumu, bu duruma yol açan sebepler, sonuçları itibarıyla birlikte konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye'de borçlanma durumunu gösteren sayısal analizlerden ve grafiklerden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hanehalkı borçları, kamu borçları, neoliberal yönetimsellik, borçlu bireyin inşası, biyopolitika.

SUMMARY
BARROWING IN THE AGE OF NEOLIBERAL GOVERNMENTALITY AND
TURKEY (2000-2019)

In this study, the underlying causes of individual and household debts were researched. viislamcivii purpose, In the first chapter, moral reasons underlying debt and the building of individual in debt were elaborated on. The individual's indebtedness and the resulting debt morality, exploitation through debt, tyranny (pressure) methods between debtor and creditor and lastly concepts such as managerial were discussed. In the second chapter, through these relationships and concepts, discussion of debt of neoliberal economic policy was argued about. In this context, Foucault's concept of Neoliberal governmentality debt-power and debt-market economy relations within the framework of this concept were accounted for. In the third chapter, development and progress of the debt in Turkey between the years of 2000-2019 were examined. Within the framework of neoliberal governance state's obligitaion of creating a market and indebtedness of household-individual with its results related to this obligitaion and suitable reasons for this situation were set forth with the consequences. For these purposes, graphics and numerical analysis showing the debt situation in Turkey were used.

Key Words: Household debts, government debts, neoliberal governmentality, building the debtor individual, biopolitics.

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazım süresi boyunca, ilgisini, bilgi birikimi ve tecrübelerini paylaşan, tavsiye ve önerileriyle sürecin en kolay şekilde geçmesini kendine görev edinen, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Birsen NACAR'a; bilgi birikimini, mesleki tecrübelerini ve tez üzerine tartışmalara ayırması zahmetine katlanan değerli hocam Doç. Dr. Yakup KARABACAK'a; bir çok konuda tartışma ve öneri/tavsiyeleriyle her zaman bilgi birikimimi arttırmada yardımcı olan değerli hocalarım, Doç. Dr. Süleyman ULUTÜRK'e; Doç. Dr. Servet AKYOL'a; Dr. Öğr. Üy. Mesut SERT'e; Öğr. Gör. Nermin BİLEK'e; dil ve anlatım konusunda her fırsatta yardımına koşan değerli dostum İlhan Eren YILDIRIM'a; moral ve motivasyon konusunda zaman tanımaksızın yanımda olmayı kendine görev edinen değerli dostum Mertali ÇAMALAN'a; arkadaşım Arş. Gör. Tolga Evrim TÜRKAN'a; maddi-manevi varlığını her zaman yanımda gördüğüm değerli annem Nermin ŞAN'a; maddi yardımlarından dolayı değerli babam Galip CANTÜRK'e en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Emre Sezer CANTÜRK

Antalya, 2021

ÖNSÖZ

Borç ve borçlanma olgusu insanlığı karşılaştığı en eski olgulardan biridir. Bu durumun oluşmasında borçlanma kapsamının genişliği ve yarattığı etkilerin önemi yer almaktadır. Borç (ve dolayısıyla borçlanma) insan-insan, insan-çevre, insan-inanç gibi birçok alanı kapsamaktadır. Bu kadar geniş ve yaygın bir alanı kapsamada içinde barındırdığı minnet, sorumluluk ve tüm bunların sonucunda ortaya çıkan tahakküm olgusunun yadsınamaz bir etkisi var olmaktadır.

Borçlanma, ekonomi politikte kendine her zaman önemli bir yer bulmuştur. Bu çalışmada neoliberalizm eksenli bir tartışma yapılacaktır. Neoliberalizmin ölçüt olarak seçilmesinde birden fazla sebep bulunmaktadır. Bunların başında neoliberalizmin yarattığı borç eksenli bir ekonomik model sunması ve kazanç-harcama konularında devletin piyasadan çekilmesini sağlayarak bireyin yalnız bırakılmasında bir etken olmasıdır. Böylece oluşturulan devlet-vatandaş ilişkisi ya da sosyal devlet-vatandaş ilişkileri ters-yüz edilerek, birey piyasa tahakkümü karşısında yalnız bırakılmıştır. Dolayısıyla sermayeye alan açılmak istenmiş, bu amaçla devlet hem üretim hem de istihdamdan çekilmiştir. Diğer yandan vatandaşına karşı sorumlu olduğu düşünülen buna karşılık sosyal harcamalardan ve ücret müdahalelerinden kaçınan devlet, bireyin finansal piyasalar aracılığıyla mülk edinmesine ve hatta gereksinimlerini borçlanarak karşılamasına giden yolu açmıştır.

2000’li yıllardan başlayarak finansal hareketlerin serbestleşmesi ve küreselleşme sayesinde hız kazanarak çevre ülkeleri de kapsar hale gelen neoliberal politikalar kendinden önce oluşturulan, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılara müdahale ederek, kendi anlayış-dinamiklerini dayatır hale gelmiştir.

Tüm bu açılardan bakıldığında devlet mantığı içerisinde yaşanan neoliberal dönüşüm ve gelişen reklam-tüketim kültürü ekseninde bireyin geliri azaltılarak, harcamalarının artırılması hedeflenmiştir. Söz konusu gelir-harcama arasındaki fark ise daha fazla çalışarak kapatılmaya çalışıldığı gibi, bu durum gerçekleştirilemediği/yeterli olmadığı durumda bireyin borçlanma dışında bir seçeneği kalmamıştır (Bauman, 2019: 33).

Dolayısıyla bu çalışmada borçlanmaya, borçların sayısallığının ya da ekonomik-finansal bir olgu olmasının ötesinde bir bakış açısı geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bireyin borçlandırılmasından ve bunun nedenleri ile sonuçları üzerinde bir tartışma geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan borcun ve borçlanma olgusunun altında yatan sebepler, borcun borçlu üzerinde yarattığı değişim/dönüşüm ve borcun iktidar mekanizması (ya da biyoiktidar) olarak kullanılıp-kullanılmadığı irdelenmiştir.

Buradan hareketle çalışmanın ilk bölümde borç ve borçlanma olguları tartışılarak, borçlanmanın ahlaki yapısı, oluşturduğu tahakküm mekanizması, söz konusu mekanizmanın sonuçları ile tahakkümün yönetim unsuru olarak kullanışı tartışılacaktır. Tezin ilk bölümünde borç ve borçlanma olgusunun kavramsal çerçevesince ele alınmaktadır. Burada borçlanma ahlaki, psikolojik, hukuki, bilimsel, sosyal vb. boyutları ele alınmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde neoliberal yönetimsellik döneminde borçlanma ele alınmaktadır. Burada neoliberal akılsallık çerçevesinde borçlu öznenin (bireyin) yaratılması ve borçlanmaya bir kendilik olarak benimsenmesi sonucu borçlandırılan bireyin nasıl yönetildiği borçlu üzerine kurulan iktidarın nasıl kurulduğu ve işletildiği tartışma konusu yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'deki borçlanma olgusu, 2000'den günümüze olacak bir tarihsel sınır içerisinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇ VE BORÇLANMA KAVRAMLARI

1.1.Borç ve Borçlanma Kavramları

Borçla ilgili tartışmalar oldukça eskidir ve hâlâ sürmektedir. Borçlanma terimleri gerek bireye göre şekil alabilmeleri gerekse de yaşamın neredeyse her alanında konumlandırılabilmesi nedeniyle yaygınlık kazanmışlardır. Bu açıdan borçlanmayla ilgili bireysel ilişkilerden, sosyo-kültürel yapılara ve dini inanışlara kadar geniş bir literatür ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışma da ise borçlanmaya politik ekonomi çerçevesinde yaklaşmıştır. Borcun tarihsel gelişimi ve ekonomik rolüyle birlikte temelinde yatan ahlaki ve tahakküm mekanizmaları ve yönetselliklerle bağı kurulmaya çalışılmıştır.

Tüm bu ilişki yapısına girmeden önce borçlanmayla ilgili bazı noktalara dikkat çekmek gerekmektedir. Klasik bir bakış açısıyla bakmak gerekirse, Adam Smith'e göre paranın takas ve ticarete kullanıldığı dönemden önce bir takas ekonomisi var olmuştur. Buna göre ticaret, bireylerin birbiriyle olan ticari ilişkileri takas üzerinden dönmekte ve ihtiyaç duyulan mal/hizmetlere karşılık ortak bir değer atfedilerek değişim sağlanmaktadır. Böylece iki tarafta karşılıklı olarak ihtiyaçlarını giderebileceği gibi bir taraf ihtiyaçlarını giderirken diğer taraf ihtiyacını gidermede aracılık edecek mal/hizmet edinimine ulaşmaktadır. Söz konusu ilişkiye para dahil olduğu durumda ise herhangi bir mala ihtiyaç olmadan, taşıma-saklama kolaylığı sağlayacak özellikleri de içinde barındırarak ihtiyaç giderme aygıtı işlevi görmüştür (Graeber, 2015; 30-35).

Böyle bir yapının sürdürülürken, ilerleyen aşamalarda kapitalizm doğar. Kapitalizmin başlangıcını 1700'den alan Graeber'a göre modern kapitalizm, borç ve krediler üzerine kurulmuş ve temasta bulunduğu kişileri işgücüne dönüştürme işlevi görmüştür. Bu işlev durmaksızın devam ederek maddi değer üreten finansal bir mekanizmaya dönüşmüştür. Dayandığı noktada zorlama olmaksızın ahlaki bir yapı kurmuş ve ahlaki zorlamayı, fiziksel gücü kullanabilmek amacıyla araçsallaştırmıştır. Devamındaki süreçte borçla iç içe geçen savaş ve ticaretin etkisiyle gerek Avrupa kıtası içerisindeki savaşlara gerekse de kıta dışındaki (Hindistan gibi) sömürü savaşlarına, savaş harcamalarına (askeri kamplar, esir kampları vb.) kaynak olarak kullanılmıştır (Graeber, 2015: 361).

Borçlanma konusunda ilk kırılma 1850'de yaşanmıştır. Bu tarihten önce Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik ekonomistler, borçlanma konusuna kuşkuyla yaklaşmışlardır. Ancak bu dönem ortaya çıkan, gittikçe artan sermaye birikimleri ve girişimci ruh neticesinde

bu bakış açısında değişimler oluşmuştur. Söz konusu değişime göre, borçlanma ellerinde kullanımlarından yüksek, âtıl kaynaklar olanlar ile girişimcilik yapmak isteyen ancak ekonomik kaynak yetersizliği olanların bulunduğu bir yapı olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle ellerinde âtıl kaynak olanlar ile girişimci ruha sahip olanlar, borç alışverişi yani borçlanma aracılığıyla buluşabilecektir. Böylece bir yandan âtıl kaynaklar verimli hale gelecek diğer yandan ise kaynak sıkıntısı içerisindeki girişimcilerin kaynak sorunu çözülebilecektir. Bu durum sonucunda hem kaynak verimliliği artacak hem de girişimci ruhlar ödüllendirilerek tembellik sorunu çözülecektir (Graeber, 2015: 404-405).

Bu durumun izlerini süren Graeber, klasiklerin ön gördüğü para ve onun aracılığındaki ticaret anlayışına karşı çıkmaktadır. Ona göre klasiklerin öngördüğü para üzerinden gerçekleşen bir ekonomik yapı yer yer karşılaşılan (istisnai) bir durum olmaktadır. Ancak ana-yaygın olan yani ihtiyaç giderme anlayışında ise temel değişim aracı para temel olamamıştır. Üstelik bu durum sadece para öncesi dönem değil, tersine Adam Smith dönemi İngiltere’inde gerçekleşmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, para ekonomisinden daha yaygın ve uzun bir dönem boyunca borç-borçlanma, ihtiyaçların giderilmesinde ve ticarete ana-yaygın bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Graeber, 2015: 40-47; 35).

Diğer bir tartışma da borcun para ekonomisiyle doğması üzerine gerçekleştirilmektedir. Klasik ekonomi savunucuları borcun, paranın bulunuşu ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomik anlamda borç, paranın ortaya çıkışıyla meydana gelmiştir. Ancak Graeber’a göre borç, paradan önce de var olan ve paranın ekonomiye dahil olmasıyla parayı da kapsar bir halde varlığını koruyan bir olgu olarak nitelendirmektedir. Bu anlayış çerçevesince borç, klasik iktisatçıların iddia ettiğinden zıt noktaya gelerek, parayı kapsayan bir noktaya taşınmaktadır (Graeber, 2015: 27).

Bu noktadan hareketle Graeber teorisini bir üst noktaya taşıyarak, maddi anlamda borcun (klasiklerin iddia ettiği) para miktarı hakkında bilgi veren bir ölçüt olduğu iddiasını da reddetmektedir. Ona göre borç, tersine para tarafından ölçülen ve paranın ölçü aleti işlevinin gerçekleştirildiği bir aygıttır. Böylece ekonomiler, para üzerinden gerçekleşmemekte aksine borç üzerinden gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında para, borcu ölçen ve borcun ödenme güvenliğini sağlayan bir sembol olmaktadır. Dolayısıyla klasiklerin parayı etken, borcu ise edilgen noktasından farklı zıt bir açıda değerlendirerek borcu etken, parayı da edilgen bir noktaya taşımaktadır (Graeber, 2015: 51-52; 81).

Neoliberalizm de ise işler daha karmaşık bir hal almaktadır. Neoliberalizm bir yandan klasiklerin paraya bakışından krediye (âtıl kaynak ve tembellik giderici misyonunu) kendi ideolojilerine entegre etmişlerdir. Diğer yandan Keynes’in öngördüğü (1929 bunalımının

sebebi olarak da gösterdiği) talep yönlü bir bakışı almışlardır. Dolayısıyla (emeğin karşılığı olan) ücretlerin, üretim girdisi olduğu gibi aynı zamanda talep/tüketici rolü de bulunmaktadır. Böylece bir yandan sermayenin üretim maliyetlerini düşürmek için ücretler baskılanırken, diğer yandan da aslında toplumsal talep azalmaktadır. Arz ve talep eşitliğinde aradaki eksikliği (yani girdileri düşürürken talebi aynı noktada tutmak ya da talebi yükseltmek isteğini) karşılamak amacıyla borcun araç olarak kullanılmasını öngörmüşlerdir (Çetin, 2018: 214; Harvey, 2015: 171; Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 608).

Bu anlayış sonucunda hem bir yandan sermaye maliyetleri düşürülmüş hem de talep korunmuş/arttırılmıştır. Diğer yandan ise borç verenlerin faiz geliri elde edilmesine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla bu üçlü yapı içerisinde yer alan emek, ikinci defa sömürülmüş olmaktadır. Emeğin bu durumdan kurtulamamasını sağlamak amacıyla bazı yardımcı unsurlarla söz konusu yapı desteklenmektedir. Bunlardan birincisi emeğin içine alındığı durağan ya da düşürülmüş ücretler olmaktadır. İkinci olarak bireyin yaşam tarzına müdahaleler başlamaktadır. Bu kapsamda bireyin tüketim alışkanlıklarına daha çok tüketmesini sağlayacak müdahalelerde bulunarak daha fazla gelire ihtiyaç duyması hedeflenmektedir. Böylece gelirleri düşen ancak harcamaları artan yeni bir birey elde edilmektedir. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak, bireyin borçlanma isteği ve borç oranlarında artış elde edilmektedir. Üstelik bu durum “kendi isteği” ya da “zorunluluk olarak” (kendilik davranışı) anlamlandırması sağlanarak, birey tarafından görece kabulü sağlanmaktadır (Demirtaş, 2018: 45).

Bu iddianın neoliberal teori açısından çeliştiği noktalar bulunmaktadır. Neoliberalizm teorik açıdan (fizyokratlara ve oradan da klasiklere geçen) piyasa serbestliğine dayanmakta ve bu anlayış neticesinde yatırım riskleri, yatırımcı tarafından üstlenmektedir. Bu anlayış neticesinde piyasa müdahalesiz olarak varlığını sürdürmekte ve piyasa içerisinde risk (ekonomik zarar, iflas vb.) durumlarından, yatırımcı sorumlu tutulmaktadır. Neoliberalizm diğer sektörlerde bu anlayışı uygularken, borç piyasalarında ise tam zıttı bir tutum sergilemektedir (Harvey, 2015: 82-83).

Harvey'nin dikkat çektiği bu çelişkinin temel sebebi mülksüzleştirme aracılığıyla birikimdir. Buna göre borçlanma alacaklının-borçluya borç verdiği tutar ile başlar ve borçlunun, alacaklıya anapara, faiz ve bunları elde etmek için harcadığı zaman-emek ile son bulmaktadır. Bu kapsamda, alacaklı anapara verirken, borçlu anapara ve faiz ödemektedir. Böylece borçlu aldığından daha fazla (yani faiz, ceza vb.) bir ödeme yaparak aslında alacaklıya faiz-ceza kadar (ilk duruma kıyasla) fazla bir ödeme yapmaktadır. Neticede borçlu (faiz-ceza aracılığıyla) kayba uğramaktadır. Nitekim faiz olarak ödenen tutar, aslında

borçlunun mülkiyetidir, dolayısıyla borçlanma sonucunda borçlunun mülkiyet kaybı ortaya çıkmaktadır. Tersine alacaklı açısından ise fazladan mülkiyet kazanımı yaratılmış ve sermaye birikimi durumu ortaya çıkmış olmaktadır (Harvey, 2015: 13).

Borçlanma, karşılıklı güven ilişkisi içerisinde gerçekleşmektedir. Bu güven, gerek paranın değerine kaynaklık ederken diğer yandan devletin aracı rolünü gerektirmektedir. Dolayısıyla finansal genişleme ya da bireye yüklenen borçlanma gereğince sözleşmenin güvenliğini garanti edecek bir yapı gerekmektedir. Bu durumda devletin ve ortaya koyduğu gerekli hukuki düzenlemelerin varlığı şarttır. Böylece paraya güven sağlayan borç, aynı zamanda kendi doğası gereği devlet aracılığıyla güvenlik ihtiyacı doğmaktadır (Graeber, 2015: 53; Harvey, 2015: 37).

Böylece devlet desteklerini arkasına alarak, borçlanma olgusu genişlemiş ve sermaye-devlet, sermaye-sermaye, son olarak da hanehalkını kapayacak bir büyüklüğe/boyuta kavuşmuştur. Böylece birbiriyle eklemlenmiş bir finansal yapı ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucunda finansal sermaye, sermaye birikimi amacıyla birbirine eklemlenmiş ancak dışarıdan anlaşılması çok da mümkün olmayan bir karmaşa içerisinde yöntemler geliştirmiştir. Böylece sistem hem kendini meşrulaştırmakta hem de sürekli bir hal alarak kâr maksimizasyonu sürdürülmektedir (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 611; Harvey, 2015: 170-171).

1.2. Borçlanma Olgusunun Çeşitli Boyutları

Borcun, ekonomik işlevlerinin yanında idari ve siyasi anlamda da iktidar kurma aracılığı yaptığına dair görüşler bulunmaktadır. Borçlanma oldukça eski bir konu olan savaşlarda kendini göstermektedir. Savaşların kazananları, kaybedenlerinin (esirlerin) canları üzerinde “hayatta kalmalarına” ya da “hayatlarına son verme” kararları arasında kalmaktadırlar. Hayatları bağışlananlar ise hayatlarını bağışladıkları için kazananlara karşı bir “hayat borcu” içerisine girmekte, hayatlarının geri kalanında onlara karşı borçlu ve/veya emir-isteklerini uygulamakla sorumlu kılınmaktadır (Graeber, 2015: 406). Dolayısıyla ‘hayat borcu’ üzerinden tahakküm altına alınan ve böylece borçlarından dolayı köle durumuna düşmektedirler. Efendi-köle ilişkisi kurularak, istediğini yaptırma; bu durumun gerçekleşmediği durumda ise hayatını alma haklarını borç üzerinden meşru kılmışlardır. Böylece borç üzerinden istilacılık, şiddet ve kirletmeler gerçekleşmiştir. Son 500 yılda oluşan ve dünya nüfusu üzerinde artarak devam eden borçlanma ve onun yarattığı ahlaki sorun böyle bir “borçlanma makinesine” dayanmaktadır (Graeber, 2015: 407).

Borç-köle ilişkisi, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda kendine yer bulmuştur. Bu konuda Ortaçağ Avrupası'nda borcun ödenmemesi suç sayılmış ve hapis cezası verilmesiyle sonuçlanan bir olgu olarak karşılaşılmıştır. 1600'lü yılların Amerika'sında siyahi köleler kadar borçlarından dolayı köleleşen beyaz kölelerinde olduğu vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Afrika ve Güneydoğu Asya bölgesindeki kolonyal rejimler, ele geçirdikleri bölgelerin halklarından ya zorunlu çalışma talep etmiş ya da ağır vergiler konularak halkı borçlu kılınmış, böylece emek piyasasına girme zorunluluğu içine almışlardır. Böylece coğrafyalar farklı olsa da borçlu-alacaklı arasındaki tahakküm ve borç köleliğinin kurumsallaşma anlayışı benzer yapılarla ortaya çıkmıştır (Graeber, 2015: 356; 357; 349). Üstelik borçlanma üzerinden tahakküm kurulması anlayışına göre borç, başlangıçta eşit durumda olan iki bireyin birbirileriyle kurdukları bir bağımlılık sözleşmesidir. Sözleşme başladığı andan itibaren ilişki borçlu-alacaklı şekline dönüşerek, borçlunun alacaklıya karşı bağımlılığını içeren bir tahakküm mekanizması haline dönüşmektedir. Sözleşme öncesinde var olan eşitlik, sözleşme süresince askıya alınmaktadır (Graeber, 2015: 92; 127).

Böylece iktidar aygıtı olarak karşımıza çıkan borç, borçlu üzerinde öncelikle dayanışmadan yoksun bir hal içinde hissetme ve dayanışmacı tutumlara karşı güvensizlik yaratmaktadır. Borçluya, kendisine karşı suçluluk, mahcubiyet ve korku hisseleri oluşmaktadır. Tahakküm altında olan bireyin, bundan kurtulmasının yolu olarak borçlarını ödemesi ve dolayısıyla bu tahakküm ile ödemenin yapılacağının garanti alınması amaçlanmaktadır. Böylece borç hem tahakküm kurmakta hem de tahakkümü sürdürülebilir kılmaktadır. Bu özelliğiyle birey üzerinde borç, gerçekleşmeden önceki duruma göre yeni/farklı bir biçim oluşturulmasını sağlayarak onun denetlenmesine aracılık etmektedir. Böylece neoliberalizm döneminde borç, bireyselliği doğurma, evcilleştirme ve biçimlendirme görevi gerçekleştirmektedir (Demirtaş, 2018: 41-42; 44; 45; 51; Çalçı, 2015: 197).

Nitekim neoliberalizm bir yandan kendi politikaları çerçevesinde sosyal harcamalar kapsamındaki sektörleri, devletin elinden alarak sermayeye devrini hedeflerken diğer yandan da bireyleri neoliberal anlamda kuşatmakta ve kapsamaktadır. Neoliberalizmin buradaki amacı bir yandan kendi varlığını korumak diğer yandan da kendi varlığını gerçekleştirmektir (Demirtaş, 2018: 51-62). Bu çerçeveden hareketle borç ilişkisinin çeşitli boyutları aşağıda daha ayrıntılı olarak irdelenmektedir.

1.2.1. Borç İlişkisi

Neoliberalizm bireyi merkez alan ve birey hak-özgürlüklerini koruyan bir yapı içerisinde tanımlamaktadır. Söz konusu durum borçlu-alacaklı çerçevesinde düşünüldüğünde ise daha karmaşık bir hal içerisine girmektedir. Borcun ödenmesinin başladığı andan itibaren borçlu üzerinde, yarattığı huzursuzluk, suçluluk ve buna bağlı sorumluluk duygusu nedeniyle ortaya çıkan tahakküm mekanizması kurulmakta, böylece borcun ödenmesi sağlanmak istenmektedir. Bunun yanında devlet, piyasa ve medya unsurları tarafından borçlanma yaratıcı unsurlar desteklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında yeni durumda borçlanma yalnızca ekonomik bir olgudan ötede artık iktidar mekanizması bir tutum içerisine girmektedir (Çetin, 2018: 42).

Dolayısıyla bu başlık altında borcun yarattığı iktidar mekanizması ve biyo-iktidar aracı olarak işlerliği üzerinde durulacaktır. Söz konusu yapı kurulurken borcun içerisinde bulunan hegemonik yapısı, borç ahlakı ve tüm bunlar ekseninde oluşturulan sömürü mekanizması tartışılacaktır.

1.2.1.1. Borçlu Alacaklı İlişkisi / Borçlu Alacaklı Hegemonyası

Borç, borçlu ile alacaklı ilişkisi temelde, iş görme ve sorumlulaştırmaya yönelik bir hegemonyaya dayanır ve bu mantık çerçevesinde bir ahlak kurulmasını amaçlar. Alacaklı-borçlu arasında var olan (alacaklı lehine) hegemonik yapı, borçluyu sözleştiğinden çok daha ağır bir durum içerisine yönlendirmektedir. Ödemeyi gerçekleştirmeyi seçen bir borçlu, borçtan kurtulabilmek için kendini yönetir ve işler (çalışır) durumda bırakılmaktadır. Söz konusu bırakılma temelde alacaklının 'iş görme' anlayışına yani alacaklının üstün kılınmasını sağlayan güce ve yetkiye dayanmaktadır. Yani borçlu ödeme için elinden geleni yapmakla sorumlu tutulmakta hem de işi görülen konumunda olduğundan dolayı minnet duymakla borçlandırılmaktadır. Bu mantık ekseninde kurulan borçlu alacaklı ilişkisi ise eşitsizdir ve alacaklı hegemonyasını beslemektedir (Lazzarato, 2015a: 35). Örneğin tam olarak bu noktada faiz ve ceza gibi pay almaları üzerinden alacaklı hegemonyası meşruiyet kazanmaktadır.

Borcun yarattığı baskı ve hükmetme borç ortadan kaldırılana kadar devam etmektedir. Dolayısıyla borcun zamanı ve zamanla olan ilişkisi bu açıdan önem kazanmaktadır. Borç zamanlar arası yolculuk yapar ve hareketi zamana yayılır. Borcun geleceğe etkisi borçlu bireyin geleceğe umutla bakışını etkiler. Üstelik bu durum, geleceğini borcun biteceği ana kadar etkilemeye devam eder. Mali olarak ise gelecekte elde edeceği gelir ya da mülk intikaller üzerinden kazançları bile faiz ödemesine gidebilmektedir. Dolayısıyla bugüne etkisi ise borçlu bireyin alacaklı bireye karşı tutum ve davranışlarının değişmesinde görülmektedir.

Aralarında suçluluk, utangaçlık gibi alt-üst otoritesi kurulur. Yani bu açıdan bakıldığında borç, alacaklının şimdiki zamanını ve geleceğini de kapsayacak şekilde devam etmektedir (Kart, 2015: 174; Güngen, 2015a: 31).

Dolayısıyla borçlanma geleceğe etki eden onu tahmin etmemizi sağlayan bir yapıdadır. Bu açıdan bakıldığında geleceğin istatistiği görevi görmektedir. Elbette buradan borcun, alacaklının geçmişine etki etmeyeceği/edemeyeceği anlaşılmamalıdır. Gerek borcun yarattığı sosyo-kültürel durum açısından gerekse de borçlunun yaşadığı haneyi etkilemesi açısından düşünülecek olursa; borçlunun geçmişte iyi ilişkiler içerisinde olduğu yakınları ile var olan ilişkilerine de zarar verebilmektedir. Ayrıca borç durumu sürdüğü süre zarfında geçmişten gelebilecek herhangi bir maddi değeri olan (örneğin miras yoluyla elde edeceği para, ziynet eşyası, arsa vs.) herhangi bir varlık, (faiz ödemesinden ve diğer maliyetlerden dolayı) borcu ödemeye harcanabilecektir. Dolayısıyla borçlanma, geniş anlamda bakılırsa geçmiş ilişkilerini, geçmişten kalma aile edinimlerini de etki altına almaktadır (Lazzarato, 2015b: 116).

1.2.1.2. Borç Ahlakı

Alacaklı borçlu ilişkisi, temelde bir geri beklentisi yani ‘ödeme ahlakı’ anlayışına dayanmaktadır. Ödeme ahlakı olmadan, alacaklı, borç verme riski altına girmemektedir. Rasyonel bir alacaklı açısından elde edilecek faiz, ödeme riskinden sonra gelmekte ve ödeme riski faiz oranını da belirleyen öncüllerden biri olmaktadır. Yani borç verecek herhangi bir rasyonel birey, faizi ne olursa olsun geri ödenmeyeceğini bildiği ya da düşündüğü durumda borç vermez. Aksi bir durum borç kavramının doğasına aykırı olmaktadır. Bu yüzden borcun gerçekleşmesi için öncelikle ‘geri alabilecek kadar’ güven tahsisi gerçekleşmek zorundadır. Söz konusu güvenin (yazılı/sözlü) sözleşmeler dışında dayanak noktaları olmak durumundadır. Sonuçta (rasyonel) alacaklı, borç verebilmesi için öncelikle borç talep edenin borcundan kaçmayacağına, ortadan yok olmayacağına dolayısıyla ödemenin vaktinde ve faizi ile ödeneceğine olan inanç üzerinden hareket etmek durumundadır. Borcun gerçekleşmesi için gerekli olan ahlak tam olarak bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

Borçlu, bir ihtiyacını veya zor bir durumu gidermek için borçlanma yoluna gitmektedir. Bu durumda düşkün ya da muhtaç olma durumu ortaya çıkmaktadır. Aksi halde hiçbir rasyonel birey, devamında faiz ödeyeceği ve belirli (yazılı ya da sözlü) sözleşme karşılığında borç alma işlemine girmek istemez. Alacaklı açısından ise durum daha nettir. İlgili güven ortamı ve şartlarda anlaşıldığı durumda belirli bir bekleme karşılığında fazladan bir getiri (faiz) elde edecektir.

Aralarındaki bu farktan başlayan borç ahlakı, borcun başlangıçtan itibaren eşitler arası ve eşit bir ilişki değildir. Alacaklının, en başından itibaren baskı ve karar mercii olduğu bir ilişkidir. Bu açıdan bakıldığında Nietzsche'nin borçlanmanın başlangıcını "söz verme" olarak başlatması anlam kazanmaktadır (Lazzarato, 2015b: 38-39).

Böylece alacaklı, söz verilen konumuna geçmektedir. Borçlu ise söz veren olarak görülmekte, devamında ise söz konusu ilişki, köle-efendi ilişkisine benzetilmektedir ve alacaklı borçlu ilişkisini ise "köle ahlakı" olarak tanımlamaktadır. Bu kabul doğduğu andan itibaren hiyerarşi oluşturmakta ve borçluyu söz üzerinden "yükümlü" hâle getirmektedir. Yükümlülüğü sürecinde (ve tam da yükümlülüğünden başlama şekline dolaylı olarak) baskı ve hafıza üretimi stratejilerine maruz kalan borçlu, suçlamaya maruz kalır (Çalcı, 2015: 184). Dolayısıyla borçlu-alacaklı ilişkisi, köle-efendi ilişkisi olarak görmektedir. Borçlu borç arayan, borca ihtiyacı olan, dolayısıyla da borca muhtaç olandır. Alacaklı ise aynı efendi (sahip) gibi, borç vermek isteyen ve borç verebilme gücü olandır. Yani borçlanma başladığı andan itibaren içinde baskı ve hükmetmeyi barındırmaktadır. Sonuçta, borçlanmanın kararını verebilecek olan, ilişkinin en başından beri alacaklıdır (Çalcı, 2015: 184).

Suçluluk durumuna paralel bir tanımlama ise Brown'dan gelmektedir. Ona göre ortaya çıkan durum borçlunun "sorumlulaştırılması"dır. Söz konusu sorumluluk kendi içerisinde bir yapı inşa eder. Bundan sonra ise Nietzsche'nin işaret ettiği gibi ödeme karşısında 'yalnız' kalan borçlu ile karşılaşırız. Söz konusu ödeme stratejisini kendi belirlemekle yükümlü yalnızdır (Brown, 2018: 153).

Dolayısıyla borç verildiği andan itibaren borçlu alacaklı arasında eşit olmayan bir ilişkiyi de içerisinde barındırmaktadır. Alacaklı, borçluyu borç aldığı için suçlu/sorumlu kılmaktadır. Alacaklı, borçlunun "iş görme" eylemini yapan ve bundan güç kazanandır. Bu güç alacaklıya anapara, faiz, ceza hesaplamaları yapma imkânı tanımanın yanında borçlu üzerinde baskı kurabilmesini sağlamaktadır. Borçlu ise borcu aldığı andan ödemesinin biteceği ana kadar "zorbalık" ve "onursuzluk" ile karşılaşmaktadır (Graeber, 2015: 20). Bu katlanılamaz durumu 'geçerli kılma' sorumluluğun borçluya yüklendiği an başlamış ve ödemeyi bitirdiği ana kadar da devam edecektir.

Borçlu, borcu ödemek için elinden geleni yapmakla mükellef olmakta dolayısıyla da baskı ve zorbalığı içeren, ele geçirilme durumuna düşmektedir. Borçlu, ödemeyi kabul etmek ve ödeme için kendini adamakla sorumlu hale getirilmektedir. Aksi durumda sözleşmeden doğan ceza mekanizmaları ve dışlanma ile karşı karşıya kalacaktır. Nietzsche'nin köle ahlakı olarak nitelendirdiği bu durumu, Graeber ise "istilacılık" olarak tanımlamaktadır (Graeber, 2015: 333).

Böylece borçlunun iradesi ve özgürlüğü ortadan kalkmakta ya da ‘sakat’ bir duruma geçmektedir. Daha açık ifadeyle borçlu artık sadece faiz ödemekten ziyade borç bitene kadar en iyi durumda ‘iradesi sakatlanmış’, alacaklı tarafından ele geçirilmiş konuma gelmektedir. Böylece kendi sağlıksız bir irade içerisine alınan borçlu, daha itaatkâr ve ‘evcilleştirilmiş’ bir hale getirilerek alacaklıya karşı eylemlerinde, kimliğinde ve bireyselliğinde (aynı köle gibi) suçluluk ve sorumluluk içeren bir bağımlılık halindedir (Çalçı, 2015: 182-184).

1.2.1.3. Sömürü

Borç, ahlaki ve hegemonik yapısı gereği hem sömürü yaratan hem de sömürüye aracılık eden konumundadır. Diğer değişkenler sabitken borç talebinde bulunan birey, herhangi bir ihtiyacını ya da zor bir durumunu gidermek amacıyla faiz ödemesini göze alacaktır. Dolayısıyla borç talep eden muhtaç, borç vermeyi kabul eden ise, iş gören ve yardımcı olan statüsündedir. Borçlanma eylemi işte bu iki kabul üzerinden başlamakta ve doğmaktadır, yani hem faiz üzerinden el koyma noktasında karşımıza çıkmaktadır hem de emek maliyetini düşürmek amacıyla izlenen faaliyetler olarak görülmektedir. Bu faaliyetler emeği baskı ve itaat altına alarak sömürü mekanizmasını güçlendirmek amacıyla yapılmaktadır. Bu iki sömürü durumunun şekil ve uygulama araçları farklı olsa da temelde üst yapıya (alacaklı ya da işveren) kâr-fayda sağlama amacıyla hareket mantığını içermektedir. Söz konusu iki metodun da amacı alacaklının çıkar ve kazançlarını koruyacak ve yaşatacak bir sömürü yaratmaktır. Bu anlamda birbirlerine zaman zaman paralel ve eklemli hareket edebilmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse emek sömürüsü olmadan faiz sömürüsü olamaz, biri diğerine eklemellenmiş bir şekilde birbirlerine eklemli/sarmal bir yapıdadırlar. Üstelik söz konusu durumlardan sadece biri içerisinde bireyler olduğu gibi her ikisinin de içerisinde olan bireyler ile de karşılaşılabilir. Özellikle neoliberalizm başlığında detaylı bir şekilde ele alınacak olan bu konuya en iyi örnek olarak tüketici kredileri gösterilebilir (Soederberg, 2016: 76-75; 81-83; 88; Güçlü, 2015: 225-228).

Bununla söz konusu sömürü metotlarının işlerliğini sağlamak, korumak ve devam ettirmek için bireyin düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu düzenleme birey yaratımı olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır. Burada ise genel anlamda faiz ve emek üzerinden borç sömürüsü ele alınırken, borç alanın sermayedar olması durumunda bile faiz üzerinden sömürü ve sonunda emeğin sömürülmesine dayanan bir ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.2.1.3.1. Faiz Üzerinden Sömürü

Borcun ödeme günü geldiğinde anaparaya ek bir de faiz ödemesi yapılmaktadır. Söz konusu faizin, borçlu durumda olanın sınıfına göre etkisi farklılaşmaktadır. Eğer borçlu sermayedar ise alınan borç ile üretim kapasitesini arttırabilmek için gerekli yatırımları yapabilmektedir. Böylece ödeme günü geldiğinde anaparadan daha fazla gelir elde edebilmektedir ve faiz borçlu sermayedar açısından, yeni (kâr arttırılması) durumundan ödenmekte ve kârdan zarar olarak görülmektedir. Daha açık ifadeyle sermaye aldığı borç aracılığıyla kârını arttırabilmekte ve yeni kâr üzerinden faizi ödeyebilmektedir. Borçlanmanın maliyeti, yeni kâr ile ödemeyi kabul ettiği borç faizi arasındaki farktır. Sermaye-sermaye ya da kapitalist/kapitalist arasında yapılan borçlanmada borç alanın ödediği faiz üretim maliyetlerini yansıtmaktadır. Dolaşım sürecinde ürün fiyatlarıyla faiz tüketicilere (mal ve hizmet alanlara) transfer edilmektedir. Bu arada sermaye sınıfı içinde bir yeniden bölüşüm söz konusudur. Artık değer bir bölümü borç veren diğer kapitalistlere (bankaya/tefeciye vb.) aktarılmaktadır. Diğer bir ifadeyle sermayedarın ödediği faiz, üretim maliyetlerine eklenmektedir ve dolaşım sürecinde ürün fiyatlarıyla tüketicilere (sattığı mal ve hizmeti alanlara) yüklenmektedir. Artık değer bir bölümü borç veren diğer kapitalistlere (bankaya, tefeciye v.b.) aktarıldığından sermaye sınıfı içinde bir yeniden bölüşüm de gerçekleşmektedir (Harvey, 2017: 54-60; 75).

Borçlu emek açısından ise ‘kazanç üzerinden zarar etme’ durumu söz konusu değildir. Çünkü emek ücret karşılığında emeğini satandır ve genelde tüketim ihtiyaçlarını gidermek için borç almaktadır. Dolayısıyla emek aldığı borçları kazanca çevirmek gibi bir kullanımda olmayabilir. Böylece borçlanma öncesindeki ücret ya da altında ücret kazancı olarak faiz ödemesi gerçekleştirebilmektedir. Bu durumun sonucunda ise yaptığı faiz ödemesi, ücretini gelirinin bir kısmına ‘el koyma’ durumunu ortaya çıkarmaktadır (Karaçimen, 2015a: 76-77; 2015b: 81). Diğer taraftan yani alacaklı açısından ise ortaya çıkan nokta, (faiz yoluyla) borçlu üzerinden gelir transferi yapılmasıdır. Eğer alacaklı sermayedar ise emekten sermayedara ücret geliri üzerinden (faiz yoluyla) gelir transferi yapılması sorunu doğmaktadır. Dolayısıyla gelir dağılımında adaleti bozucu bir etkinin ortaya çıkmasına aracılık edilmektedir.

Diğer önemli bir nokta ise kredi sistemi, bileşik faiz üzerinden işlemektedir. Dolayısıyla borcun ödenmediği ya da geciktiği her an faiz artarak işlemektedir. Sonuçta borcun geciktiği her an, alacaklı açısından daha da kârlı hale gelmektedir. Bu durum ise borçlu açısından, borçların ödenmesini zorlaştırıcı bir etkiye yol açmaktadır. Ross’a göre alacaklılar bu durumun bilincindedir. Tam olarak da bu yapı üzerine inşa edilen bir kredi sistemi ile karşılaşılmakta dolayısıyla bu sayede finansal rant elde edilmektedir (Ross: 2015:

38). Sonuç olarak döngü içerisinde süre gelen bir sömürü ile karşılaşilmektedir. Bu sömürü çerçevesinde sermaye, devamlılığı olan bir kârın alacaklısıdır. Borçlu ise çemberin içine sıkışmış ve borçlarla sarmalanmaktadır.

Sarmal neticesinde borcun ödenmesi uğruna çalışma zorunluluğu dayatılan borçlular elde edilmektedir. Böylece borcu ödemek için sürekli iş arayan, gerektiği durumda ek-iş yapmak zorunda kalan bir borçlu elde edilmektedir. Sonuç olarak borçlunun bedenine, şahsına sosyo-kültürel yapısına müdahale edilmektedir (Kart, 2015: 172). Bu durum ilerleyen kısımlarda tekrar ele alınacaktır.

1.2.1.3.2. Emekçinin Sömürülmesi

Borçlanma, yedek iş gücü ve yoksulluk endüstrisi üretmek için araçtır ve emek üzerinde müdahaleci bir haldedir. Bu müdahaleci yapı, ayrıca disipline edici bir tutum çerçevesinde hareket etmektedir. İktisadi birikim açısından ilk ihtiyaç, “yedek işgücü”dür. Marksist kurama göre yedek işgücü (ilave iş), üretilen meta için hem zorunluluk hem de sermaye açısından maliyettir. Sermaye açısından, yedek işgücü arttığı durumda ücretleri baskılaması ve hatta düşürmesi daha da kolay olacaktır. Dolayısıyla maliyetleri görece daha düşük olacağı için de kâr oranı yükselecektir. İkinci önemli nokta, sermaye araçlarına ulaşım kolaylığıdır, böylece üretimi büyütebilecektir. Üçüncü nokta ise piyasanın, yani üretilen ürüne olan talebin oluşması olacaktır (Soederberg, 2016: 67-68).

Neoliberalizm etkisiyle merkez bankalarının anlayışların da piyasa odaklı bir dönüşüm sağlamıştır. Bu anlayışın sonucunda istihdam politikaları bir kenara bırakılmış, arz yanlı bakış çerçevesinde ekonomi değerlendirmesi geliştirilmiştir. Bunların sonucunda sendikalar güç kaybederken gerek sanayi sermayedarları gerekse de finansal sermayedarlar güç kazanmıştır. Düşük ücret sorununa yol açan bu durumdan dolayı, ‘verimlilik artışı’ ile ‘ücret artışı’ arasındaki fark açılmaktadır. Dolayısıyla verim artışından kaynaklı bir görece üretim artışı yaşanırken, aynı zamanda ücret geliri elde eden müşterilerin talep düşüklüğü yaratması sorunu doğmaktadır. Bu sorunun çözümü ise borçlanma metotlarının geliştirilmesi ve kredi imkânlarının arttırılmasında görüşmüştür. Dolayısıyla bu durumda sanayi sermayesi açısından üç durum ortaya çıkmaktadır: Ücret maliyeti ve çalışma şartları kendi lehine dönüştürülmüştür, görece daha düşük ücret ve daha avantajlı bir çalışma durumu yaratılmıştır. Sanayi sermayesinin ikinci kazancı ise talep düşüklüğünü görece önleyici bir role bürünmektedir. Son olarak finans lehine çalışmalar da sanayi kapitalin krediye ulaşımını görece daha kolay bir duruma getirmiş, daha hızlı daha az maliyetli krediye ulaşabilmesini sağlamıştır. Söz konusu durumun en sonunda ise gerek emek gerekse sanayi piyasaları

açısından bakıldığında görece kazanan finansal sermaye kesimi olmaktadır. Emek ise söz konusu durumda en çok kaybeden olmaktadır; faiz yoluyla ücret gelirinin bir kısmına el konulmakta ve ödeme baskısıyla da itaatkâr bir duruma düşmektedir (Karaçimen, 2015b: 78; Ergüder, 2015: 102).

Borçlu emek, borçsuz emeğe nazaran daha itaatkâr olması daha az haklar ve daha az maaşla daha zor şartlarda çalışma şartlarını kabulü ile sermayenin avantajı olduğu bir durum içerisine sokulmaktadır. Yedek iş gücü ordusu ile iş veren arasındaki ilişki ödül-minnet ilişkisidir. Emekçi, borçlu emek ya da yedek iş gücü ordusundan kalma emek konumundayken iş bulduğu an ‘iş görülen’ konumuna geçmektedir. Çünkü işsiz emek açısından, iş veren; işsiz emeği yedek iş gücü ordusunun ferdi olarak yaşama devam etmesini engelleyen, borçlanmasını-borçlu durumunun devam etmesini (belki de artmasını) engelleyen bir kurtarıcı rolünde olmaktadır. Bu açıdan da kendisini (emeği) bu durumdan kurtaran işverene karşı kendisini borçlu görmekte, dolayısıyla işvereni de alacaklı konumunda tanımlar bir hal içerisinde ‘sonsuz minnettarlık’ içermektedir. Dolayısıyla köle-efendi ilişkisi, alacaklı borçlu ilişkisi şeklinde devam etmekte ancak daha da ileriye giderek işveren-çalışan arasına sıçramaktadır. Dolayısıyla bu genişleme çerçevesince baskı ve hükmetme de sermaye tarafından, emeğe iş yerinde uygulanmaktadır. Böylece emeğin üzerinde itaat yaratılmakta ya da var olan emek üzerindeki itaat ve sermayedara bağlılığı güçlendirilmektedir. Dolayısıyla emek, sermayeye karşı “sonsuz kadar minnettar” olmalıdır. Üstelik sermaye tarafından, “işe yaramadığı” düşünüldüğü an “terk edilmeye kendini” hazırlamalıdır (Fleming, 2020: 113). Borçlu ise ihtiyaç duyduğu an kendisine verilen bu imkânı ve durumu kullanmalı, durum tersine döndüğünde ise bu zamana kadar kendisine verilen ödül ile yetinmelidir. Dolayısıyla Fleming’in bakışına göre sermaye-emek arasındaki ilişki minnet üzerinden borçlu (emek)-alacaklı (sermayedar) olarak görülmektedir.

Bu yeni durumdaki emek, borçsuz emeğe kıyasla çalışma şartlarına karşı daha duyarsız bir yapıya bürünmekte ve emek kesiminin kendi içinde yıkıcı çelişkiler yaşamasına neden olmaktadır. Böylece borçsuz emeğe göre borçlu emek, baskılanabilmekte; reel ücretler konusunda, çalışma şartları ve haklarına görece duyarsızlaşmış bir hale bürünmektedir. Nitekim daha az haklarla daha uzun çalışma şartları kabul ettirilebilmektedir. Böylece emek sınıfında yoksulluk yaratılmakta ve yoksulluk yaratıldıkça da baskılanma, itaatkârlık gibi durumların etkisi emek üzerinde arttırılmaktadır. Genelleyecek olursak bu durum borçlanma aracılığıyla emeğin kararlarına müdahale edilmesidir. Bu müdahaleci yapı disipline edici bir tutum çerçevesinde değerlendirilmelidir (Soederberg, 2016: 81-83; 88; Kart, 2015: 168).

Böylece emeğin sömürülmesi ve sömürü şiddetinin arttırılması hedeflenmektedir.

Çünkü borç ödemesi ile yükümlenmiş olan emekçi artık ‘borçlu emek’ olmak dolayısıyla da yükümlenmektedir. Borcu olmayana göre daha sömürgeci ya da daha ağır çalışma şartlarına görece daha uyum gösterebilmektedir, dolayısıyla daha itaatkârdır. Yükümlü olduğu borç mekanizması içerisinde baskılanmıştır ve ücrete daha çok ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu baskı ve ücrete olan ihtiyaç yaratımı neticesinde hak arama ya da hak kayıpları konusunda karşı koyma eylemlerine (grev, boykot, iş yavaşlatma vb.) ve örgütlenmelere karşı duyarsız-korkak bireyler haline getirmektedir. Üstelik bu durumun diğer bir sonucu ise emek bir çeşit illüzyon halinde, borcu edindiği an ya da borçla finanse ettiği mal/hizmeti edindiği an kendini “refahı artmış” bir halde görmektedir. Dolayısıyla borçlanma çoğunlukla geçici ancak her durumda ödenme günü ve miktarı hesap edilmeyen bir “sanal refah” yaratmaktadır (Ergüder, 2015: 107).

Ödülle sahip olma şansını elde edenler yani halihazırda çalışma şansını edinenler ise düşük ücretle çalışmak zorunda bırakılarak, ucuz iş gücü yaratılmıştır. Borçlanmamak ya da borçlarını ödemek isteği ile borçluyu çalışmak durumunda bırakmakta, bulunan işlerde ise iş verene karşı itaat etme, sabır gösterme, susma gibi eylemleri beslemektedir. Böylece çalışma şartlarının aleyhine şekillendirilmesi ya da hak gaspı gibi durumlara karşı daha ‘sessiz emek’ ya da ‘evcilleştirilmiş emek’ elde edilmektedir. Ayrıca borç ödemek için sürekli iş arayan, gerektiği durumda ek-iş yapmak zorunda kalan bir borçlu elde edilmekte böylece borçlunun bedenine, şahsına sosyo-kültürel yapısına müdahale edilmektedir (Kart, 2015: 168; 172; Çalçı, 2015: 182-184).

Müdahalenin diğer bir boyutu faiz ve diğer ödemelerin yarattığı sömürü durumudur. Sömürü hedefiyle borçlanma araçlarının sayısı ve ulaşım imkânları arttırılan emek, kuşatıldığının farkında olamamakta kendi isteği ve normal olarak kabul ederek kuşatılmaya uyum göstermektedir. Oysa gerçekte emeğin uyumlaştığı söz konusu durum emeğin gerek duruma karşı koymasını engellemek (grev, boykot vb...) amacıyla yapılmaktadır. Diğer bir amacı ise söz konusu sömürü durumunun sürdürülebilirliğini sağlamak (kredi/borcun geri ödenmesi) için emeği baskı altına almaktır. Böylece borçlanmayla “normal” ve “borçlu-suçlu” (emek) algısı-yapısı kurulmaktadır. Üstelik, diğer bir etkisi de borcun; emeğin lehine olduğu hissiyatı oluşturmakla sağlanmaktadır. Daha açık ifadeyle emek borcun geri ödeneceği zamanı ve faiz/ceza gibi durumları düşünmemesi sağlanmaktadır. Emek, borç ile istediği ürün ya da hizmete istediği zaman ulaşabilme özgürlüğüne kavuşmaktadır. Böylece emek kendini yukarıda da ifade edildiği gibi özgür ve (sanal da olsa kısa vadeli) bir refah içerisinde görebilmektedir. Böylece borçlar ve kredi bireyin her alanına sızarak hayatın her alanına ve

anına genişleyen ve hayatın bir çok alanına egemen olan bir finansallaşma ortaya çıkmaktadır (Ergüder, 2015: 105; 107).

Dolayısıyla borçlanma ile sömürülen ve yaratılmak istenen, borçlu emektir. Böylece hem finansal sermaye faiz yoluyla gelir elde etmekte hem de sanayi sermaye itaatkâr ve görece daha ucuz emek elde etmektedir. Böylece hem finansal sermaye hem de sanayi sermaye kazançlı çıkmaktadır. Emek ise her iki sermayedara karşı kaybetmiş bir hale gelmekte ve kendi içinde (yedek iş gücü olarak) rekabet etme durumunda bırakılmaktadır (Soederberg, 2016: 70-73; 79).

Böylece görece mülksüzleştirilen işçileri kapitalistler açısından yönetmek kolaylaşmaktadır. Bu yönetim kolaylığı elbette dolaylı ya da doğrudan bir şekilde devletlere de yansımakta, dolayısıyla devletlerin emek üzerindeki yönetimi de görece kolaylaşmaktadır. Bu kolaylaşmayı sağlayan temel argüman elbette itaattir. Yukarıda bahsedilen ‘baskı’ nedeniyle ve sonucuyla (birbirine eklemlenmiş bir halde) ortaya çıkan bu argüman devlet açısından da yönetim kolaylığını sağlayan ana kaynaklardan biri olarak gösterilebilir (Soederberg, 2016: 81-83; 88).

Tüketici kredileri, büyümenin ve zenginliğin önünü yüksek faizlerle açmıştır ancak bu açılım durumu, düşük gelirliiler açısından ise geçerli olmamıştır. Düşük gelirliiler açısından özellikle tüketici kredileri (para toplumuna da zemin teşkil eden) sömürü yaratan, disipline eden ve eşitsiz durumları gizlemek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla temel ihtiyaçlarını karşılamak için bile yeterli gelirlerinin olmamasını sorgulamayan ve bunları karşılamak için finansal sermayenin sunduğu seçeneklere başvuran insanlar bile bu durumu benimsenmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse emekçi rasyonel olmayan bir tüketici hareketi izleyerek, ihtiyacı olmayan ürünlere karşı talep oluşturmaktadır. Bu talep sonucunda bir yandan sanayi-hizmet sermayenin mallarına/hizmetlerini talep oluşturmakta ve onlara kâr sağlamaktadır. Talep oluştururken ortaya çıkan bütçesindeki boşluğu ya da söz konusu talep oluştuktan sonra ortaya çıkan bütçe boşluğunu ise finansal sermayeden (maaş günü kredisi-kredi kartından avans, banka kredisi, kredi kartı vb. aracılığıyla) borçlanarak karşılamaktadır. Üstelik emek, tüketebildiği/edinim elde edebildiği sürece kendisini refah içerisinde görmekte bu durumu ise normal olarak görmektedir. Böylece emeğin refah anlayışı ve refaha bağlı mutluluk anlayışı, bu yapı üzerine kurularak illüzyonist bir hal içerisine girmektedir. Bu durum karşısında devletlerin tutumu ise borçlu/yoksul vatandaştan yana olmamakta, tersine sermaye tarafında olmaktadır. Üstelik finansal içerilme gerek devletler gerekse de sermaye tarafından kazan-kazan yarattığı, arzulanan bir model olduğu iddiasıyla sunulmaktadır. Dolayısıyla bu durum “normalleşme” olarak görülmektedir (Soederberg, 2016: 262).

Sonuç olarak borçlanmanın kendi içerisinde barındırdığı sömürü borçlu-alacaklı ilişkisi, emekçi-işveren arasındaki ilişkiye nakil olmaktadır. Böylece hem çalışma, borçlu açısından zorunluluk olarak ortaya çıkarken hem de kötü çalışma şartları açısından bir kabul yaratılmaktadır. Üstelik emeğin kendini refah içerisinde hissetmesi sağlanarak normal ve standart gördüğü bir sömürü mekanizması içerisine borçlanma ile alınmaktadır. Başka bir ifadeyle emek, ucunda havuç olan bir sopanın peşinde koşmakta ve sırtında ise sermayeyi (artık değer üretimi ve faiz ödemesi ile) sırtlanmaktadır. Son olarak bu duruma ses çıkarması beklenebilecek devletler ise sadece sessizlik ya da sahneyi izleyici bir rolden öte Neoliberal Yönetimsellik başlığında inceleneceği gibi, tersine bir tutum takınarak sermaye lehine taraf olmaktadır. Sınıfsal açıdan ise emek, durumun farkında olmayan ve/veya durumun yarattığı sanal refahtan memnun olanlar olarak parçalanmış bir durumdadır.

1.2.2. Borçlanma-Yönetimsellik İlişkisi

Çalışmanın sömürü başlığı altında ifade edildiği gibi borçlanma hem borçlu emek yaratılmasını sağlamakta hem de faiz üzerinden ücretlerin bir bölümüne el koyma yaratmaktadır. Dolayısıyla yönetimselliğin bireyler üzerine ve hatta hal-hareketlerine müdahale ederek oluşturduğu yapı borçlanma ile birleştiğinde ortaya sömürü odaklı durum çıkarmaktadır. Böylece borçlanma artık mali kimliğinden de ötede yeni bir kimlik kazanmış olur. Daha açık ifadeyle iktidarın kendi akıl ve mantığının yansımaları da içererek yönetilenler üzerinde bir baskı ve hüküm durumuna evrilmektedir. Söz konusu durumun daha net ifadesi neoliberal ekonomide görünür kılınmaktadır. Bu kısımda yönetimsellik kavramı ve borçların yönetimselliği meseleleri ele alınacaktır.

1.2.2.1. Yönetimsellik Kavramı

Yönetimsellik terimi Foucault tarafından ortaya atılmış hem borçlanma ahlakında bahsedilen alacaklı-borçlu ilişkisini içermesi bakımından hem de neoliberal dönemin kendine özgü parçalarını birbirlerine eklemlemesi bakımından dikkat çekici bir tanımlamadır (Craib ve Benton, 2008; 209).

Yönetimsellik, Foucauldian bir bakışla ele alınacak olursa, kendinden önceki dönemlerden “itaat etme”, “bireyselleşme” ve “disipline etme” gibi özelliklerini alan ve bunları kendine uyarlayan karmaşık bir yapıdır (Özpolat, 2016: 130; Foucault, 1992: 251). Söz konusu özellikler hem borçlanma-borç ahlakına da kaynaklık etmesi bakımından hem de neoliberal yönetimsellik tarafından hala kullanılması bakımından önemlidir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında söz konusu özelliklerden kısaca bahsedilecek devamında da yönetimsellik terimi tartışılacaktır.

İktidarın, kendi gücünü korumak ve arttırmak amacıyla yönetilenler üzerinde baskı-hüküm kurmak amacıyla itaati sağlanması gerekmektedir. İtaate dayalı iktidar mekanizması, ilk ortaya çıktığı dönemde ilahi bir yaratıcıya ve onun elçisine itaat olarak benimsenmektedir. Böylece yönetilen-yöneten arasındaki ilişki, borçlu-alacaklı ilişkisine paralel bir yapıya kavuşmaktadır Devamında yönetilenlerin bireyselleşmesi ve gerekli görülen kimlikte kendini tanımlaması gerekmektedir. Böylece bireyselleşme ve kimlik çerçevesinde yalnızlaştırılan ve sorumlulaştırılan bir birey elde edilmek istenmektedir. Bu açı çerçevesinde, bireylerin her birinin tek tek önemli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Buradan ulaşılmak istenen hem itaati olumlamak ve hem de iktidarı güçlendirmedir. Böylece toplu olarak değil, tekillik içinde bir değer yaratılmıştır (Foucault, 2013: 111; 116; 176). Bu durum böl-parçala, yönet olarak düşünülebilecek bir durumdur. Sonuç olarak da yalnız ve eylemlerinden sorumlu bir birey elde edilmesi amaçlanmış ve borçlanma bu durumun yaratılmasında aracılık etmektedir.

Diğer dikkat çekici durum ise yönetenlerin kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda, yönetilenleri (ve kararlarını) manipüle ederek yönetilebileceklerini fark etmeleridir. Böylece itaat ve manipülasyon devamındaki disipline dönemde gerekli gördükleri durumda birey üzerinde iktidatlarını kurmak veya güçlendirmek için bireyi kapatabilme yöntemini geliştirmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla kapatılma ulaşılmak istenen hem istemedikleri bireyleri toplumdan ‘ayıklamak’ hem de istedikleri bireyi üretebilmek için merkezi bir rol kazanmaktadır. Bireyin disipline edilmesi ve iktidarın istediği durum çerçevesince disipline edilmesi sağlanmıştır (Foucault, 2013: 154; 165; 1992: 252; Özpolat: 2016: 130). Nitekim kendi içerisinde itaat ve disipline etme eylemlerini içerisinde barındırdığı unutulmamak gerekir. Böylece Foucault yönetimsellik ile:

“Temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi, ekonomi politik; temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum (2013: 97/98).” demiştir.

Bu tanımlamadan hareketle yönetmek, sadece yönetenlerin yasama kararları almasından ya da yürütmesinden daha ileri bir duruma gelmektedir. İktidarın aldığı kararları yönetilenlere aktarması ve uymalarını beklentisinin ötesinde bir konuma geçmektedir. Söz konusu konumda itaat etme, bireyselleştirme, disiplin altına alma ve manipüle etme gibi eklemlmeleri de içererek iktidarın hareket alanını genişletmektedir. İktidar mevcut yapısından çıkarak görünenden öte bir yönetim alanı ve hakkı kazanmaktadır. Yani yönetilenlerle ilişkisi karışık bir hale gelmektedir. Tersine söylemek gerekirse bu tanımadan hareketle yönetilenlerin özgür ve kendi kararlarını alabildikleri hareket/karar alanları iktidar

tarafından daraltılmaktadır. Artık iktidar içerisinde bulunduğu ve genel geçer kararlardan ötede, daha müdahaleci ve müdahale odaklı düşünen bir konuma gelmektedir. Yönetilenler ise iktidar ve iktidarın müdahaleci yapısıyla/müdahaleleri çerçevesince kuşatılmaktadır. Kuşatılma çerçevesince yapılan müdahaleler ise açık bir şekilde yapılmamaktadır (Foucault, 1992: 252-253). Tersine karmaşık ve dolaylı şekilde iktidarın kendi çıkarına regülasyonlarını ve müdahalelerini içeren bir yapıya kavuşmaktadır.

Kuşatılma sonucunda belirlediği istek ve amaçları standart olarak kabul eden ve bu standart/dengeyi normal olarak atfeden bir iktidar tanımlaması ile karşılaşmaktadır. Bu duruma uymayanlar, ‘normal olmayan’ olarak nitelendirilmekte ve ‘normal olan’ duruma uyumlaştırılması, yani normalleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla da normal olmayanın kapatılmasına kadar varacak bir dizi disiplin mekanizmaları içeren eylemler bütünü başlamaktadır. Bu disiplin mekanizmaları doğrudan kapama/kapatılma şeklinde olabileceği gibi dolaylı (tahakküm mekanizması kurma, tek seçenek bırakma, zorunda bırakma, manipülasyon gibi) yollarla da yapılabilmektedir. Dolaylı (tahakküm, güvenlik, manipülasyon vb.) yollar kullanıldığında kritik nokta iktidarın, bireyi zorladığı durum/eylemler bireyin kendi isteği olduğunu inandırmak ve dışarıdan müdahale olmadığına inandırmaktadır. Dolayısıyla birey iktidarın ya da bir başkasının istediğini söylüyor/yapıyor değildir, o normali-olması gerekeni yapandır. Bu durumu oluşturabilmek için ise iktidar, bireyin içerisine sızmasına (biyopolitika olarak tanımlanan duruma) kadar gidecek olan bir zincir-kontrol meydana getirilecektir. Daha açık ifadeyle iktidarın kullandığı müdahale araçları, sadece kurumsal/toplumsal/ekonomik vb. bir alan/konudan daha ileri düzeye sıçrayarak, bireyleri hedef alacak şekilde çok geniş-farklı alanları içerleyecek bir hale gelecektir. Bu sayede ana hedef olan bireyi içerleme/içerilme, baskılanmamış birey durumları aslında iktidarın kendini özümsettiği/içerlediği ve bu özümseme/içerilmeden habersiz bireyler elde etmektir. Sonuç olarak bu durumdaki bireyler, iktidarın istediği duruma gelmiş ve artık iktidarın karar/eylemlerini özümsemiş kişilerdir. Dolayısıyla artık doğru, normal ya da kendi kararları olarak tanımladıkları söz/davranışlar iktidarla çelişmeyen, iktidarın müdahale etmediğini zannettikleri bir durum haline gelmiştir. Böylece iktidara ait alanlar kapamanın yapıldığı ve dolaylı iktidar yönteminin kullandığı, hapishanelere, hastanelere ve kolluk kuvvetlerine kadar söz konusu geniş bir yelpaze kazanırken aynı zamanda modern topluma da entegre olmuş, devam etmiş kurumlar aracılığıyla devam etmektedir (Taylan, 2016: 21-22; Foucault, 2013: 96/97).

Bu bakış açısından hareketle, insanları kapatılamadığı ya da kapatılmanın devam edildiği durumda ise farklı araçlar geliştirilme ihtiyacı doğmuştur. Amacı insan davranışlarını

yönetmek olan yönetimsellik, kendine yeni bir araç olarak borcu kullanmakta, borç üzerinden de kendini gerçekleştirmektedir. Keskin'e göre yönetimsellik, "... gerçekliği regüle ederken şeylerin kendi içlerindeki dolaşımı sağlamayı hedefler (2016: 74/75). Böylece "bırakınız yapsınlar" ilkesi, "şeyleri kendi haline bırakmak değil, şeylerin yapılabilmesi ve özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli güvenliği sağlayacak müdahalelerde bulunmak anlamına gelir" (Lazzarato, 2015b: 146). Borç konusuna bu açıdan bakacak olunursa, iktidarın belirlediği amaçlara uyumlaştırılmak için bir müdahale aracı özelliği kazanmaktadır.

1.2.2.2. Borçların Yönetimselliği: Borç ve Borçlanma Yaratılışı

Yönetimsellik, iktidarın kendini ve kendi çıkar-isteklerini uygulama alanı yaratmaktadır. Söz konusu uygulama alanlarında ise çeşitli müdahaleler/aracılar ile kendi bakış açısını ya da kendi bakış açısına paralel bakış açılarını sunmaktadır. Borçlanmaya bu açıdan bakılırsa ve borcun (altın çağı olan) neoliberal dönemde, ekonomi ve borçlanma aracılığıyla bireyin içerisinde bulunduğu durum daha anlaşılır olabilmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse kapitalist sistem kendi içerisindeki sömürüyü, yönetimselliğin müdahaleci ve genişletici bir bakış açısında bireylere uygulamaktadır. Böylece bireylerin hem görece sermayenin çıkarına yönetimi sağlanırken hem de halkların, yönetim ve neoliberalizm çelişkilerini algılamaları önünde perdeleme görevi görmektedir.

Genelleştirici bir yaklaşımla hareket edilirse, karmaşık ve kaotik durumun hiyerarşisini şöyle çıkarmak mümkündür: sömürü içeren kapitalizm, kendi içerisinde sömürü içeren borçlanmayı da içeren bir yönetim aklı (yönetimsellik) oluşturmaktadır. Devamındaki süreçte gerek neoliberalizmin sonucu gerekse de neoliberal politikalar çerçevesinde hareket eden finansallaşma süreci başlamış, söz konusu sömürü mekanizması ise hem devlet yapıları ve politikaları hem de devletler üstünde yer alan (uluslarüstü) kurumlarla desteklenmiştir.

Borç, alacaklıya baskı ve iktidar uygulama gücü vermektedir. Borçlu ise bu duruma ek kendi içerisinde de (alacaklı çıkarına/lehine) bir iktidar uygulamaktadır. Çünkü ödeme yapılması ahlaklı olandır. Dolayısıyla dışarıdan gelecek olan baskı-iktidar durumu aynı zamanda (içleştirilen iktidar nedeniyle) içerisinden de gelmektedir. Böylece borçlunun denetimi-yönetimi (borçlu olmadığı duruma kıyasla) görece daha da kolaylaşmakta, içerisinden de kuşatılmaktadır. Böylece birey artık borcunu ödemek üzere elinden geleni yapacak duruma gelmektedir. Bu durumlar borçlunun lehine, kendi aleyhine olması önemini yitirmektedir. Sonuçta borç aracılığıyla yapılan borçlu bireyin yeniden üretimi ve bireyin içerisine düşürüldüğü durumdur. Bu durum bireyin dinlerdeki gibi "sonsuz borç" ve "bireyin suçu" gibi tam bir kuşatma altına alınmasına yol açacaktır. Böylece bireyin hem emekçi

kimliğini hem de tüketici kimliğini kuşatarak borçlanmayı “kapitalizmin motoru” haline getirecektir (Lazzarato, 2015a: 58-59).

Neoliberalizmin hayatın birçok alanında yarattığı değişim birey üzerinde de sürmektedir. Söz konusu birey yaratımı ise borç üzerinden yani bireyin borçlandırılması (borçlu birey) üzerinden yapılmaktadır. Bu bakış açısıyla borçlu üretiminde iki durumdan söz edilecektir. Birincisi borçlanmaya muhtaç bırakılma, ikincisi ise borçlanma manipölasyonudur. Birincisinde borçlu bireyin hayatını devam ettirebilmek için borçtan kaçmasının ve kaçınmasının zor olduğu durumlar yaratılır. Böylece birey, borçlanmaya muhtaç hale getirilerek kaçınması/kaçması mümkün olmayan bir durum içerisine sokulur. İkincisinde ise birincisine kıyasla daha karmaşık ve daha yumuşak bir yapı söz konusu olmaktadır. Borç manipölasyonu, bireyin daha çok tükettirilmesi üzerine kuruludur. Daha açık ifadeyle, zorunlu olmayan ya da daha düşük fiyatla ikamesi mümkün olan ürünlere karşı edinim isteği uyandırılmaktadır. Böylece söz konusu ürünün tüketim miktarı arttırılmaya çalışılır. Söz konusu iki durum herhangi bir birey üzerinde ayrı ayrı görülebileceği gibi ikisi bir arada da görülebilir. Hareket noktaları, işleyişleri, farklı olsa bile iki durumun da amacı gerek emek sömürüsü gerekse de faiz üzerinden sömürü mekanizmalarını işler kılmak ve sömürü mekanizmasına bireyin eklemlenmesine aracılık etmektir. Daha açık ifadeyle emek sömürüsü üzerindeki borcun etkisi de faiz üzerinden sömürü de hâlâ devam etmekte; tam olarak da (gerek borç muhtaçlığı gerekse de borç manipölasyonu) borcun üretimi ve var olan mevcut üretimin devamlılığını sağlamaktadır (Özcan, 2017; 80).

Dolayısıyla neoliberal dönemde bireyin içerisine sürüklendiği net bir ‘borçlanmalısın’ durumundan ötededir. Bahsi geçen ekonomik bir baskıdır ve mekâna kapatılmadan yapılmaktadır. Daha açık ifadeyle yapılan, borçlanmak için gerekli neden-sonuç ilişkileri; kurulmakta ve bu durumlar organize edilmekte, böylece borca bir muhtaçlık yaratılmaktadır. Bu durum neticesinde borçluya, ‘borçlanmalısın’dan ziyade ‘borçlanmalıyım’ dedirtilmektedir (Özcan, 2017; 83/84; Lazzarato, 2015b: 92; 93).

Dolayısıyla neoliberal dönemde, fiziksel bir kapatılma, doğrudan bir emir-komuta zinciri (zorlaması) kurulmadan, kaotik yapılar ve durumlar inşa edilmektedir. Söz konusu inşa kapsamında sermayenin-iktidarın karar ve istekleri bireyin davranışlarına müdahale edebilmeyi kapsar ve tam da onu amaçlar şekilde, dönüşümler-karmaşalar içerir hale gelmiştir. Daha açık ifadeyle iktidar, sermaye lehine birey inşası çalışması içerisine girmiş ancak bunu önceki dönemlerde olduğundan farklı bir şekilde somut kapama olmadan yapmıştır. Bu sayede birey, kendini özgür-bağımsız hissederken içerisindeki durumu kendi tercihlerinin sonucu, yapılabilecek olanların en iyisi-normali veya yapılmak zorunda olan

olarak tanımlamaktadır. Söz konusu durumu açıklayabilmek için öncelikle bireyin kapatılmasına değinilecektir.

1.2.2.2.1. Bireyin Kapatılması

Bireyin davranışları, bakış açıları kapatılma olmaksızın tüketime, yatırıma ve borçlanmaya yöneltilmekte böylece, sistem kendini meşrulaştırmaya kendini güçlendirerek devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında şirketler sadece meta üretimi yapmamakta aynı zamanda toplumsal güdülenme yaratarak, kendi lehine birey oluşturan bir toplum yaratmaktadır (Lazzarato, 2015a: 151).

Neoliberalizm bu amaçla ideolojisine uygun normalleştirme ve disipline etme işlemlerini farklı yollarla ve devlet müdahaleleri ile beslemektedir. Normalleştirmek ve disipline etmek için neoliberal devlet tarafından kullanılan araç borç refahıdır. Bu yapı sonucunda bir yandan ortaya sermaye ve kârı diğer yandan ise bu duruma maruz kalanların yoksulluğu yani yoksulluk ekonomisi doğmaktadır. Dolayısıyla sermaye kâr elde edebilmek veya kârını arttırabilmek için bireylerin yoksulluğuna göz yumulmakta, yoksulluk ekonomisi inşa edilmektedir (Soederberg, 2016: 20; 22).

Borcun gelecek ile köprü kurduğu ve ücretlerini ve gelirlerini ipotek altına alarak bireyin gelecekteki davranışlarını da etkilemediği göz önüne alınırsa bu durum birey üzerinde daha yıkıcı, aynı zamanda da ileriye de kapsar bir konumda olduğu görülebilmektedir. Bu durumun sonucunda birey yalnızlık ve geleceğe karşı güvencesiz/güvenliksiz bir konumda hissetmektedir. Böylece finansal sermaye karşısında yalnız hisseden birey, dayanışmalara karşı da güvensiz bir duruma gelen ve iktidara karşı direnç göstermek yerine iktidarı içselleştirmektedir (Lazzarato, 2015a: 58).

Tüm bunların etkisiyle/sonucuyla görece disiplin altına alınmış bir birey/ler ile karşılaşmaktadır. Nitekim Foucault'un Disipline edici toplumundan farklı bir yapıya ulaşılmış olur. Daha açık ifadeyle neoliberal yönetimsellik, özgürlük ya da benzeri herhangi bir söylem kullanmadan, disipline döneme kıyasla, görece daha az baskılama şiddeti/oranı içerisinde olmaktadır. Bu durum özünde eylemin 'aynı' olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Lazzarato'ya göre ise Foucault'un disipline edilmiş bireyi, kapatılmış bir bireydir. II. Dünya Savaşından sonra üretimin toplumsal boyutu ve 1960'lı yıllardaki mücadeleler ile disipline toplumdan çıkmaya başlayan birey ile karşılaşmaktayız. Günümüzde ise durum o kadar iyi bir hal almamakta 1970'ten itibaren başlayan ve 1980 ile birlikte hız kazanan, finansal sermaye ile karşılaşmaktayız. Yanına (kültür endüstrisi yardımıyla) kültür emperyalizmi de

eklemlenmekte ve toplumların özgünlükleri, farklılıkları “normalleştirilmektedir” (Lazzarato, 2015a: 88).

Küresel bir birey inşası, toplumsal ilişkilerin her yanına yayılmaktadır. Bu yayılım ise birey, kapatma alanlarından çıkarılarak, ‘açık havada’ yapılmaktadır. Teknoloji hareketleri ve transferleri, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler ile sermayenin hareketlerine ek göçmen hareketleri ulus-devlet (ve yönetimselliği) zayıflatılmıştır. Ancak tüm bunların sonucunda denetim toplumunun tam olarak kalktığı düşünülmemektedir. Yani yeni durumda bireyin kapatılmadan kurtulduğu, sanılmamalı ve birey ‘özgür birey’ olarak görülmemeli tersine bir ‘açık hava’ disiplini, yani disiplinin yaygınlaşması olarak görülmelidir. Bu durumun Foucault’un teorisiyle ayrıştığı nokta ise, disiplinin ortadan kalkmadığını tersine yayıldığını ve gözetim ile birleştiğini ifade etmesi bakımından ortaya çıkmaktadır. Küreselleşen ve özgürleşen finansal sermayenin gittiği ülkelere-bölgelere kendi çıkarları için çeşitli dayatmalarda, emperyalist hal ve tutumlar içerisinde bulunması yaygınlaşan disiplinin en önemli göstergeleridir. Bu nedenle Foucault’un disipline toplumu tam olarak bitmemiş tersine yurtsuzlaşan sermaye tarafından taşınmış/taşınmakta olmaktadır. Dolayısıyla bir yandan bireyin disipline olması devam etmekte, diğer yandan ise bireyin denetimi de eklemlenerek sürmektedir. Söz konusu durum (bölge/ülke/şehir ya da herhangi diğer) mekanlara sıçrayan bir yapıya kavuşmuştur. Karşılaşılan bu durum bir toplum mühendisliğidir (Lazzarato, 2015a: 115-119).

Sonuç olarak, sermaye hiçbir zaman ilerici hareket ve modernleştirici bir nitelik kazanmamaktadır. Tersine borçlanma gibi araçlarla, disipline ve denetimine devam etmektedir. Küreselleşme ile bu durum kapatmadan açık-havaya sıçramıştır. Bunu yaparken de birey üzerine müdahaleden ve manipülasyondan kaçınmamakta tersine yeni araçlar geliştirerek ya da gelişenleri kendi lehine dönüştürerek, kendine entegre etmektedir (Lazzarato, 2015: 147; Fleming, 2020: 71).

1.2.2.2.2. Tüketici- Birey İnşası

Tüketici birey, neoliberalizmin temel dayanak noktalarından biridir. Çünkü hem 1929 Buhranı’nda ki gibi bir efektif talep yetersizliğinin yaşanmamasının sağlanması hem de finansal sermayenin ve yukarı da gördüğümüz disipline olmuş bir emeğin korunması açısından son derece önemlidir. Üstelik modern düzenin başlangıcından beri yeni bir birey yaratma arzusu içerisinde olduğu düşünülecek olursa söz konusu durumun önemi daha net görülebilecektir. Bireye karşı neoliberalizm ile tüketim bir arzu-mutluluk sebebi ve hatta temel argüman olarak gösterildi. Bu açıdan tüketim kutsanmış ve tüketimi arttırma hedefi

içerisine girilmiştir. Karşılaşılan yapı bireyden finansal kuruma doğru olan bir sömürü yöntemidir. Borçlu birey, tam da borcundan dolayı sağlıklı ya da borçsuz birey kadar görece rahat karar alamamaktadır (Bauman'dan akt. Madrazo, 2019: 24).

Söz konusu rahat karar alamamak, haklarından daha kolay vazgeçebilmek ve daha zorlu çalışma şartlarına görece daha kolay uyum gösterebilmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylece apolitik ve tüketici birey haline gelmektedir. İşte bu duruma yol açan, borcun, birey üzerindeki baskısıdır. Böylece birey disipline olmakta ve bu durum kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyumaktadır (Soederberg, 2016: 79). Bu açıdan bir bakış geliştirildiğinde ortaya çıkan makro bakışın ötesinde bir durum ile karşılaşmaktadır.

Neoliberalizm makro düzeyden mikro düzeye geçerek yaşam ve devlete-sermayeye göre daha mikro kalan birey, grup ve onlardan hareketle bir toplum politikası haline gelmiştir. Bu politikanın temel hedefi girişimci birey yaratmak, mevcut girişimci özümsemiş bireylerin devamını ve ilerlemesini sağlamaktır. Buradan hareketle toplumsal gruplar ve toplum etki altına alınmaktadır. Bireyin, “rekabet, girişimcilik, tüketimde seçme özgürlüğü, risk gibi” faktörlere maruz bırakıldığı ve özümsemesi istendiği bir yapı ile karşılaşmaktayız (Gürkan, 2015: 60). Yani hem gördüğü tutum hem de göstermesi beklenen bir tutum olarak düşünmek gerekmektedir. Bu anlamda da çeşitli ‘zorunluluklar’ türetilmiş ve neoliberal yapı bu zorunluluklardan avantaj sağlamıyor ya da kendi lehine çıkar sağlamak istemiyormuşçasına hareket edilmiştir.

Ele alınan duruma örnek olarak kamu harcamalarının azaltılması, kamu kurumlarının özelleştirilmesi, neoliberal istihdam politikaları vb. gösterilebilir. Hepsinin ortak dayanağı ‘devletin küçülmesi toplum için iyidir’ savı ve benzer savlara dayanmaktadır. Gerçekte ise bu durum bir zorunluluktan ziyade tercihtir, üstelik bu tercihin sonucu ‘tüketici’ ya da ‘müşteri yurttaşa’ çevrilme, dönüştürme yapılarak birey gözetim ve denetim altında tutulmaktadır (Gürkan, 2015: 55).

Dolayısıyla birey içerisine sürüklendiği ve kamu bütçeleri çerçevesinde yapılan tercihler neticesinde, iktidarın kendini yenilediği ve içselleştirildiği bir ‘neoliberal birey’ üretimi içerisine itilmektedir. Bu durumda karşımıza çıkan artık klasiklerin özgür olarak atfettikleri ve rasyonel davranan ‘homo economicus’ değildir. Neoliberal birey, bir yandan kamu bütçesi (gerek harcama gerekse de gelir yönüyle) müdahale altına alınmış, diğer yandan ise algıları sermaye lehine düzenlenen, birçok şok dalgası (reklam gibi) altında güdülenen bir bireydir. Böyle bir ikili yapının etkisi ve içerlemesi içerisinde/altında manipüle edilen bireydir. Yani bu bireyin özgürlük iddiası mevcut yapı altında gerçekçi olmamakta, tüketime entegre olmuş ve güdülenmiş bireyden bahsedilmektedir. Bu amaçla tüketir, tükettikçe arzu

ve mutluluk elde edeceği öğretilmiştir. Böylece ‘efektif talep yetersizliği’ gibi bir sorun önlenmeye çalışılmış, mali kısmını ise (finansal sermayenin lehine olacak şekilde) borçlanma ile karşılanması amaçlanmıştır. Bu amaçla yukarıda anlatılan finansallaşma hareketleri başlamış ancak yeni “homo economicus ölüm ile yaşam arasındaki sınıra” dönecek kadar finansa-tüketime entegre edilmiştir (Gürkan, 2015: 56-57; 66).

Neoliberalizmin dayattığı tüketim, bireyin uzun vadeli mutluluk ya da tatmin yaratabildiği noktada tıkanmak zorundadır, dolayısıyla yaşam boyu tüketmekle görevli birey öngörüsü ile karşı karşıyayız. Tüketebilecek geliri-tasarrufu olmadığı durumda ise borçlanma mekanizması devreye girer. Devamında ise bu borçları ödeme yükümlülüğü altında kalmış ‘itaatkâr emek’ elde edilir. Bu amaç çerçevesinde herhangi bir ahlaki ya da vicdani sınır bulunmamaktadır. Yaşamak için oldukça temel sağlık-eğitim harcamaları gibi temel/sosyal harcamalara erişim hakkını ya da barınma hakkı gibi haklar bile sermayeye devredilecektir. 1974’ten itibaren karşımıza çıkan tablo kabaca budur, yani kamu bu alanları sermayeye doldurabilsin diye boşaltmıştır ve bireyin, borçlandırılarak karşılaması, hatta tüketici olarak tüketmesi beklenmiştir (Ross, 2015: 81-82).

Benzer bir yaklaşımda Bauman’dan gelmektedir, işletmelerin amaçlarını yazarken ihtiyaç karşılama amacında olmadıklarını tersine karşılanmaması amacında olduklarını ifade eder. Ona göre süreç, yeni ihtiyaçlar yaratmak ve bu durumu pekiştirmek için daha fazla ihtiyaç yaratmak amacıyla sürmektedir. Söz konusu ifade sanayi sermayesini ve finansal sermayeyi de kapsamaktadır. Kredinin ise bu açıdan görevini “ödünç alma ihtiyacı yaratmak ve bunu güçlendirmek zorundadır” olarak görmektedir (Bauman, 2019: 32).

Tüketici bireyin yaratılması ve korunması için çeşitli araçlar geliştirilmektedir. Bunlar finansın tüketiciye daha rahat ulaşımı önündeki engellerin kaldırılması ile başlatmak mümkündür. Böylece kamu bir kez daha üzerine düşeni yaparak finansın bireye ulaşması önündeki engelleri kaldırılmıştır. Bu kapsamda bir yandan kredi vermenin kolaylaştırılmış diğer yandan ise teknolojik de gelişmelerden faydalanılarak kredi kartları bulunmuştur. Böylece kredilerin kolayca bireye ulaştırılması sağlanmıştır. Bu durumun sonucunda ise “borçlu savurganlığının” ortaya çıkması da sağlanarak borçlanmanın arttırılmasına yol açılmıştır. Üstelik gerek bireysel sorumluluk gerekse de hukuki sözleşmelerle bu durumun ortaya çıkmasında borçlular dışında kimsenin suçu olmamakta, ilk bakışta manipülatif etki görünmemekte ve ahlaki/hukuki/ekonomik olarak da alacaklı masum/suçsuz görünmektedir. Dolayısıyla tüm sorumluluk ve olası sorunlarda ‘yetki’ tüketici üstüne atılmaktadır (Ross, 2015: 83; 109).

Aynı zamanda teknolojik gelişmelerle bireylere, kredi gücü görece düşük olsa da cebinde/yanında her zaman kredi kullanma imkanı tanınmış, televizyon/reklamcılık gelişmeleriyle hem ihtiyaç oluşturulan hem de ihtiyacını giderici bir noktaya ulaştırılmıştır. Daha açık ifadeyle medya organları ile tüketimi uyarılan birey hem uyarıcı hem de tüketimi kolaylaştırıcı bir yapıya kredi kartları sayesinde anında ya da ihtiyaç duyduğu anda ihtiyacını giderebilecek bir durum içerisine alınmıştır. Medya üzerinde “arzularını şimdi tatmin etmesi” ve “anı yaşaması” önerilen, öğretilen birey için kredi kartı oldukça kullanışlı görünmüştür (Bauman, 2019: 33). Devamında gelen ipotekli kredi yöntemleri ile ‘kira öder gibi’ ya da ‘kira yerine bankaya ödeme’ gibi tüketici kredileri ile bu durum daha da desteklenmiştir. Sonuçta, bankaya ödeme, fatura ödeme gibi bir düzen ve yapı içerisine kavuşturulmuştur. Üstelik bu oldukça mantıklı olarak lanse edildi, bireyler tarafından kabullenilmiştir. Görüldüğü gibi, emek kısmında bahsedilen ‘simülasyon’ etkisi burada da karşımıza çıkmaktadır. Birey edinim ile tüketim farkını karıştırmakta, yanılsama içerisine girmektedir.

Sonuç olarak borç mekanizmalarındaki gelişmeler sadece bireyin üretici (emekçi) kimliğinin yanında tüketici kimliğini de etkilemekte, üretici/emekçi kimliği üzerinden sömürülen birey devamında tüketici kimliği üzerinden de sömürü sistemi içerisine eklemlenmektedir. Daha önce bireylerin temel hakları olarak görülen ve kamu tarafından sağlanan hizmetler artık piyasa üzerinden ve yer yer de bireyin borçları üzerinden finanse edilmektedir. Bu durumun neticesinde sermayeye tekrar hem emek (artık değer) hem savurganlaştırılmış müşteri hem de borçlu (faiz geliri) şeklinde birden çok defa kâr sağlatacak durumlar içerisine getirilmektedir (Karaçimen, 2015b: 40; 324-325; Demirtaş, 2018: 46; Çetin, 2018: 214).

1.2.2.2.3. Borç Muhtaçlığı

Borca muhtaçlık kamunun başta sosyal harcamalarda kesintileri ve istihdam politikalarındaki neoliberal dönüşüm ile başlamıştır. Böylece emek, sosyal harcamaları başta olmak üzere kaliteli hizmet alabilmek için daha çok harcama yapmak durumunda kalmıştır. Üstelik “reel ücretlerin artmadığı” durumda söz konusu hizmetin zorunluluğu ile orantılı olarak borçlanma yoluna gitmek zorunda bırakılmıştır (Postone, 2018: 11). İstihdamı düşürücü politikalar ise kamu sektöründe iş edinemeyen birey sayısının artmasına, daha zor çalışma şartlarına daha düşük ücret miktarları ile katlanmak durumunda bırakılmalarına yol açmıştır. Böylece emek hem tüketici hem de üretici olarak çevrelenmiştir. Başta temel ihtiyaçları (barınma, sağlık, eğitim gibi) kısıldıkça, hayat standartlarını korumak adına borçlanmak durumunda kalmıştır (Karaçimen, 2015b: 138).

Böylece yedek iş gücü yaratılmış ve emek hem daha zor şartlarda çalışmak durumunda bırakılmış hem de faiz ödemeleri ile döngüsel bir yapı içerisine hapsedilmiştir. Söz konusu durumdan kurtulmak için ihtiyaç kredileri ve tüketici kredileri devreye sokulmuştur. Böylece barınma, gıda, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar bile başta kredi kartları olmak üzere tüketici kredileri ve tüketici kredilerinin benzerleri ile karşılanmaktadır. Üstelik bu durum emek tarafından kabullenilmiş ve “normallik” olarak kabul görmüştür (Soederberg, 2016: 262). Emeğin organize-kolektif karşı direnişi olmadan, faiz yoluyla el koyma ve yedek iş gücü yaratım süreci sürdürülmeye devam edilmektedir.

1.2.2.2.4. Borç Manipülasyonu

Borç manipülasyonda birey, görece yaşamı için zorunlu olmayan, sosyal statü ya da kimliği üzerinde görece katkıda bulunacağına inandığı mal/hizmet tüketimine yönlendirilmektedir. Buradaki amaç 1929 Ekonomi Bunalımı’nda Keynes’in tanımladığı efektif talep yetersizliğini tekrar yaşamamaktır. Bu amaçla bireyin üretici ve tasarrufçu kimlikler bir kenara bırakılarak tersine tüketim odaklı bir yaklaşım gerçekleştirilmektedir. Bireyin, tüketmesi için teşvik edilmesi ve yönlendirilmesi dolayısıyla manipülasyon ve borç yoluyla tüketiminin artırılması hedeflenmektedir (Albitton, 2018: 57; 72).

Buradaki temel nokta ürünlerin işe yararlılığından ya da faydacılığından öte bir durumdur. Söz konusu ürünlerin birçoğu zorunlu mal statüsünden olmayan mal ve hizmetlerdir. Marka etkisi, reklam etkisi, moda etkisi gibi çeşitli etkilerle arzular yönlendirilmekte ve tüketim arttırıcı bir durum ortaya çıkartılmaktadır (Dowd, 2013: 207; Albitton, 2018: 66; 67).

Böylece bireylerin ürün/hizmetin tüketimine güdülenmesi devamında ise tüketmesi sağlanmaktadır. Bu durum ücret gelirinin verimsiz harcamasına neden olmakta ve zorunlu harcamalar ya da gerçek bir ihtiyaç karşısında ise borçlanmaya gidilmesinin yolunu açmaktadır. Terside geçerlidir, zorunlu ihtiyaçlarını ücret ile karşılayan birey söz konusu ürün/hizmete güdülenerek edinimi borç ile karşılama yoluna gitmesi de olasıdır. Üstelik bu durum artık bireyin değerini sermayeye bıraktığı kâr oranına indirgemekte ve sermayenin kârını arttırdığı sürece bireylere değer atfetmektedir. Sonuç olarak hangi yöntem olursa olsun böyle bir güdülenme yaratacak şekilde tüketime yönlendirme başta düşük ücretli çalışanları olmak üzere bireysel borçlara yönlendirmektedir. İhtiyaç listelerinde olmayan ve faydalarına olmayan ürünlere kaynak aktarımı ile bireylerin ellerindeki kaynakları verimsiz harcamaları hedeflenmektedir. Üstelik söz konusu ürünlerin satılırken vaat edilen işlevselliği, kalite standartları vb. durumlar ise tartışmalı bir hale gelebilmektedir. Dolayısıyla tüm bu durum

neticelerinde savurganlık ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu savurganlık kasıtlı yaratılmaktadır ve bu durumun tek suçlusu da borçlu olarak görülmektedir. Gerek alacaklılar gerekse de ürünleri piyasaya sürenler ile ürün reklamlarını hazırlayanların bakış açısına göre bu durum “borçlu savurganlığı”dır. Harcama sorumluluğu olan da borçlanma sorumluluğu olan da krediyi kullanan ile aynı kişi ya da kişilerdir ve durumun yarattığı sorumluluk/suç tüketici üzerine kalmaktadır (Clarke, 2014: 100; Ross, 2015: 83; 109).

Tüketimin yönlendirilmesi sonucunda ihtiyaç duymadıkları ya da kısa kullanımlar sonucu bir kenara bıraktıkları ürünleri tüketmenin sorumluluğu da bireylerin kendi üzerlerine yüklenmiştir. Böylece borçlu sorumluluğu tekrar karşımıza çıkmaktadır, üstelik bu durumda bilinçli bir şekilde manipüle edilmiş halde olmaktadır. Dolayısıyla tüketimi arttırıcı her türlü faaliyet meşru ve sorumsuzken söz konusu durumların yarattığı güdülenme durumundan etkilenen tüketici sorumlu tutulmaktadır. Böylece bir borç döngüsüne sokulan birey ile karşılaşmaktayız. Söz konusu durum hem borçlu bireyin durumunun devamlılığını sağlarken hem de yeni borçlu bireyler yaratılmasına yol açmaktadır. Bu durumu iki maddeyle özetlemek mümkün olabilmektedir. Birincisi, yedek iş gücü, kredi imkânları kolaylaştıkça hayatta kalmak için temel ihtiyaçlarını tüketebilme ve kimi zamanda lüks tüketim yapabilmektedir. Tüketim ihtiyacını karşılamak için ya da borçla karşıladığı için de daha düşük gelire, daha az haklarla çalışma durumlarını bile kabullenebilme eğilimine girmektedir. İkinci önemli nokta ise hem tüketimi (sermaye açısından satışları) arttırdığı için hem de sermaye araçlarına ulaşımında finans piyasalarından doğrudan kredi alabildiği için de sermayedar açısından da avantajlı bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla karşımızda bir kazan-kazan durumu oluşmaktadır. Kazananlar ise sanayi sermayedarıyla finansal sermayedarıdır. Her durumda da kaybeden emek piyasası olmaktadır. Böylece sınıfsal durum borçlu-alacaklı ilişkisine ve daha da karmaşık, iç-içe geçmiş bir hale bürünmektedir. Kısacası hayali sermaye şeklinde süreç içerisine eklemlenmektedir (Soederberg, 2016: 70-73).

Emek açısından ise görece kolay ulaşabildiği kredi-kredi kartları üzerinden ihtiyaçlarını karşılamaktadır, bu durum emek tarafından tasarruf mekanizması olarak algılanmaktadır. Bu algılama ise aslında tasarruflarının, faiz ve diğer giderler (dosya masrafı vb...) yolu ile finansal sermaye tarafından el konulmasına yol açmaktadır (Ergüder, 2015:107). Böylece refah üzerindeki simülasyon tasarruflar açısından da gerçekleşmiştir. Bu süreç hâlâ devam etmektedir. Dolayısıyla üreticiden-tüketiciye evrilen bir toplumsal yapı, devlet eliyle gerçekleştirilerek “borçlu bir ırka” dönüş sağlanmaktadır (Bauman’dan akt. Madrazo, 2019: 17).

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK DÖNEMİNDE BORÇLANMA

2.1. Neoliberal Yönetimsellikte Devletin Durumu

Neoliberalizm, 1980’den sonra Amerika’da Reagan hükümetinin ve İngiltere’de ise Thatcher hükümetlerinin tarafından ortaya konan ekonomik programlarını temel alan bir ekonomi politik anlayış olarak tanımlanabilmektedir. Bu anlayışa göre kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, kamu yatırımlarının-harcamalarının azaltılması, dolayısıyla da devletin ekonomik açıdan küçültülmesi hedeflenmektedir. Bu küçülme neticesinde (azalan kamu harcamaları etkisiyle), kamu gelirleri ve vergilerinin azaltılabileceği, büyümenin sağlanabileceği ifade hedeflenmiştir. Kamunun mal ve hizmet üreten işletmelerinin özelleştirilmesi, kamu istihdam politikalarının daraltılması/azaltılması gibi amaçlar bu kapsamda görülmekte ve devletin çekildiği alanlara sermaye yerleştirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle devletin, ekonomide küçültülerek “arka plâna itilmesi”, “ulusal güvenlik”ten sorumlu bir halde iktisadi altyapıyı oluşturulmasına ve korunmasına yardımcı olması hedeflenmektedir (Saad-Filho, 2014: 192).

Bu hedeflerle paralel şekilde hukuki altyapıyı ve toplumsal gruplar arasında yaşanan/yaşanabilecek sorunlarda arabuluculuk görevi üstlenmesi öngörülmekteydi. Böylece tüketici fiyatlandırma üzerinden tüketileceği için tercihlerinde ‘rasyonel davranacak’ ve sermaye de serbest piyasalar içerisinde rekabet içerisinde olacağından tüketicilerin isteklerine göre tepki vereceklerdir. Sermaye rekabet içerisinde tüketicinin istek ve seçimlerine duyarlı bir halde fiyatlandırma içerisinde bulunmak durumunda kalacak böylece toplumsal fayda ve verim maksimizasyonu oluşacaktır. Devlet ise bu durumda enflasyon hedeflemesi, hukuki zemin hazırlama, anlaşmazlık durumunda düzenleyici bir rol oynama gibi ‘hakem rolüne’ bürünecektir.¹ Bu teorik altyapı çerçevesinde kamu, mal ve hizmet üretimi yaptığı alanları zamanla sermaye bırakmak durumunda kalmıştır (Saad-Filho, 2014: 193).

Neoliberalizmin bu bakış açısı aslında kendinden önceki ordo-liberalizme ve anarko-liberalizme (Chicago okuluna) dayanmaktadır. Ordo-liberalizm II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın içerisinde bulunduğu yıkımı düzenlemek için devlet mekanizmalarını kullanmıştır. Dolayısıyla neoliberaler, ordo-liberalizmden devletin piyasayı düzenleme ve

¹ Bu anlayışın en somut örneği kamusal ajanslardır. Kendine özgü hedefleri olan bu ajanslar kurularak rekabetçi tüketicilerin kararlarına uygun ancak kamusal hukuka uygun olmayan bir idari yapı olarak örgütlendiler. Bunlar 1980’den itibaren refahın, istihdamın ve ilerlemenin taşıyıcısı bu ajanslarla iletişim halinde bir sermayedar yapıydı. Üstelik bu yapı kendi taraftarları olan gazeteciler, uzmanlar, bürokratlar ve işveren lobi-sendikaları ile oldukça desteklenen bir hal içerisindeydi. İstihdamından da sorumlu bir hale getirilen sermayedar ve söz konusu yönetim yapısı toplumun faydasına iddialarıyla halk desteği alınmaya çalışıldı. Toplumun faydasına olan en etkin sistem olarak tanıtıldı (Dardot ve Laval, 2012: 333).

piyasa oluşturma rolünü öğrenmişlerdir; anarko-liberalizmden ise insan sermayesini ve birey-davranışcılığını öğrenmişlerdir (Foucault'dan akt. Brown, 2018: 69; Brown, 2018: 70/71). Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında neoliberalizmin dayanağı olan (ve bugün sıkça literatürde neoliberalizm başlığı altında bahsedilen) tarafsız/hakem devlet anlayışı ve piyasa serbestliği-özgürlüğü anlayışları zaten baştan geçerli olmayan iki argümandır. Yeni durumda devletin sermaye lehine davranması, vatandaşlarının davranışlarına bu açıdan müdahale etmesi aslında neoliberalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Nihayetinde neoliberalizmin yarattığı durumda devlet yeni bir dönüşüm içerisinde. Bu dönüşüm 'küresel düzene' uygun düşecek bir yapıda 'yeni bir örgütlenme'dir. Bu yenilik ile eskideki hakem rolünü terk eden devlet, piyasaya dahil olmuş ve piyasa mantığını içselleştirmiş bir aktör olarak karşımıza çıkıyor. Sonuç olarak da 'kamu faydası'nı bir kenara bırakıyor² (Munck, 2014: 112; Saad-Filho 2018: 118-119). Bu yeni dönüşümün ise kendine özgü bir rasyonalitesi ve gerçekliği içerisinde.

Neoliberal bakış neticesinde, sosyal güvenlik sistemleri, istihdam politikaları ve ücret politikaları sermaye lehine düzenlenmiş böylece işsizlik meşrulaştırılarak, işçi sendikaları disipline edilmiştir. Diğer yandan ise sağlık sigortalarını, eğitim hizmetlerini karşılamakla yükümlü olan sosyal devlet anlayışı yerine bu mal ve hizmetler, ücretli hale getirilmiştir. Böylece hem kamu bütçesinin azaltılması sağlanmak istenmiştir hem de bu eylem sonucunda bu alanlara devlet yerine sermayenin yerleşerek kâr marjını yükseltebileceği imkânlar yaratılmak istenmiştir. Vatandaşların bu hizmetleri karşılamak için gerekli reel ücret artışları yerine finans piyasaları oluşturmaya yardımcı düzenleyici hukuki alt yapılar oluşturulmuştur. Böylece bu hizmetleri kamu bütçesinden karşılamak yerine sermayenin kâr-faiz geliri elde edecek şekilde tüketilmesi (yani borçlanarak) hedeflenmiştir. Dolayısıyla vatandaştan ise sermayeye görece daha fazla kâr/faiz ödemesi yapması sağlanarak sermayeye kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir. Böylece başta borçlu yedek işgücü olmak üzere yedek işgücü üzerindeki baskıyı arttırmak hedeflenirken diğer yandan düşen kamu istihdamı ile de yedek işgücüne yeni bireyler eklenmesine yol açılmıştır. Diğer yandan ise söz konusu hizmetlerin kalitesi ve kalite sorumluluğu, hizmeti sağlayana yani sermayeye yüklenmektedir. Hizmete ulaşım ya da hizmetten yarar sağlama sorumluluğu ise vatandaş üzerine kalmaktadır³ (Streeck, 2017: 91; 19; 109; Ross, 2015: 81-82).

² Neoliberalizm üzerine Foucault'dan çıkarımlar yapan Brown, iki dikkat çekici iddiada bulunmaktadır. Birincisi, liberallerin iddia ettiği gibi liberalizm kalbinde insan hakları yoktu, piyasa yönetimselliği vardı. İkincisi ise neoliberalizm, liberalizmin içerisine düştüğü krizden doğmuştur. Dolayısıyla Marks'ın ve Harvey'nin iddia ettiği kapitalist birikimden doğmamıştır (Brown, 2018: 68; 69).

³ Böylece söz konusu temel ihtiyaç statüsünde olan mal/hizmetlere ulaşım için vatandaşlıktan öte bir yapı kurularak tüketici-satıcı ilişkisi kurulmakta ve ücret talep edilmektedir. Demokrasi açısından bu durum bile tartışmalı olmaya yetecek durumdadır Emeğin ücretlerinin baskılandığı/düşürüldüğü durum akılda tutulacak olursa söz konusu mal/hizmetlere ihtiyaç durumunda ya talep edilmeyecek ya da borçlanarak karşılanacaktır.

Bu durum klasik dönem iktisatçılarına göre bireyler rasyonel ve piyasa ise kendi kendine dengeye gelen bir durumda olmasına anlayışıyla paralel bir hal almakta, bu çerçeveden bakıldığında devlet müdahalesi gereksiz ve devlete düşen görev ise hakemlik olmaktadır. Oysa neoliberal yönetimsellik ile karşımıza çıkan devlet, piyasa ile tüketici arasında hakemden daha farklı bir şekilde ve piyasa taraftarlığında bir hakem rolü görmektedir. Brown'a göre neoliberal yönetimsellik, bireyi ve devlet "çağdaş şirketler modeli" olarak düşünmektedir (2018: 24). Neoliberal müdahalecilik tam olarak bu argümanla müdahaleye başlamaktadır. Neoliberal yönetimselliğin, bireyi sermayeye uyumlaştırılması gereken ve bu amaçla da müdahale edilmesi gereken bir aktör olarak görülmektedir. Bireyin özgürlüğü ise sermaye tarafından piyasaya sunulan mal ve hizmetleri seçmekten ibarettir. Böylece devlet de aynı şirketler gibi rekabete ve piyasaya uyumlaştırılabilen hatta uyumlaştırılması gereken bir noktaya gelmektedir. Dolayısıyla devlet ve kendisine tabi olan vatandaşları arasındaki ilişki "siyasi değil, ekonomik" bir yapı olmaktadır. Bu açıdan neoliberal yönetimsellikte Brown'a göre ortaya çıkan, devletin ve bireylerin (sermaye mantığı ve çıkarına uyumlaşacak bir şekilde) "şirketleştirilmesi"dir (2018: 82).⁴ Bireylerin bu kapsamda girişimci bir ruh ve mantık çerçevesinde kendi sermayelerini arttırma peşinde koşmaları beklenmektedir. Tersine hareketler ise devlet açısından krizlere (mali kriz, meşruiyet krizi ya da iflas krizleri) yol açmaktadır. Keza birey açısından bu duruma uyumsuz hareketler ise "yoksullaşma ve itibar-kredi kaybı" ve ileri uçta ise "ölümle" burun buruna gelmeye yol açar. Sonuç olarak da adalet, demokrasi kavramları ve bu unsurların alt unsurları da ekonomikleşmekte, değişime uğramaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 271; 409).

Devlet şirketleşirken aynı zamanda sermayenin birikimi için yetkilerini kullanmaktan çekinmeyen bir konuma gelmektedir. Daha açık ifadeyle hakem devlet yerine karşımızdaki, Dardot ve Laval'a göre "partner devlet"tir (2012: 320). Devlet sadece sermayeye, birikim yapacak alanlar yaratan (özelleştirme gibi) ve sermayenin ihtiyacı olan ucuz işgücünün yaratan (istihdam-sızlaştırma politikaları gibi) bir rol üstlenmekle kalmamaktadır, bunlara ek olarak elinde bulunan hukuki ve ekonomik gücü piyasa oluşturmak için kullanmaktadır.⁵ Nitekim kamusal mal ve hizmetleri devretmesinin yanında ülke çapında uygulanacak olan

Talep edilmediği durumda toplumsal faydaların düşmesi ve tüketimyenin can-mal güvenliği sorunu ortaya çıkacaktır. Borçlanma durumuna ise borçlanmanın yayılması ve borcun gün geçtikçe sorun olarak artışı ile karşılaşılacaktır (Ross, 2013: 17; 27-28; Fleming, 2020: 44; 45).

⁴Bu duruma somut ve ileri bir örnek olarak ise Tayland Başbakanı Thaksin Shinawatra kendisini, Tayland Anonim Şirketi'nin başkanı ilan etmesi gösterilebilir (Brown, 2018: 42). Bir diğer örnek ise devletlerin, belirli amaçlarla kurdukları ulusal varlık fonları gösterilebilir. Devletler sermaye kurumu gibi belirli gelir/kaynaklarını fon haline getirip yatırım aracı olarak kullanmaktadırlar.

⁵Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, temelde sermayenin kontrolsüz büyümesinden kaynaklanan 2008 krizi sonucunda ortaya çıkan borç sorunu kamu borcu olarak lanse edilmiştir. Ancak Yunanistan haricinde tutulması kaydıyla AB ülkelerinde ve ABD'de yaşanan bankacılık kriziydi. Buna rağmen kâr sermayeye, risk ve borçlar ise bahsi geçen ülke vatandaşlarına yüklenilmiştir (Blyth, 2017: 76).

tüm karar ve kanunları bir şirketmişçesine sermaye lehine kullanmaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 328). Dolayısıyla ortaya çıkan tabloda şirketleşen ve şirketlere uyum gösteren bir devlet ile karşılaşmaktadır.

Devletin işbirlikçiliği (partnerliği) sadece bireyleri ya da sermayeyi değil, kendisini de bu yapıya uyumlaştırması gerekmektedir. Bu açıdan neoliberal yönetimselliğin devlet üzerinde iki farklı şirketleştirme etkisi olmaktadır. Birincisi, devletlerin mevcut yapılarının ve bürokratik işleyişinin şirket mantığı ve çerçevesi içerisinde dönüştürülmesidir. İkincisi ise sermayenin çıkarına ve sermaye için çalışmaktır. Bu durum sömürü mekanizması inşasında ve finansallaşma başlığında anlatılmakta olan piyasa oluşumunun desteklenmesidir. Böylece devletin işleyiş ve kuşatılması iki yönlü bir hal almaktadır. Bunun sonucunda neoliberalizm eylem davranış ve mekanizmaları ile hem teoride hem pratikte karşılık yaratılması sağlanmaktadır. Nitekim sermaye ve devlet birbirlerine teori ve pratiği de içine alacak şekilde eklenmektedir. Devamında finansal piyasalar ve finansal piyasaların borçlanma araçları desteklenmektedir. Çalışmanın bu kısmında neoliberalizmin bu iki farklı yoldan devlet olgusu üzerindeki dönüşümünden bahsedilecektir, birincisi devlet ve siyasetçiler üzerindeki dönüşümdür. İkincisi ise bu siyasi yapının aracılığıyla bürokratik ve kurumlar üzerindeki dönüşüm üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Devlet ve Bürokrasisindeki Dönüşüm

Birinci bölümde sosyal mal/hizmetlerin sermayeye, vatandaşların ise tüketiciye dönüşümünden bahsedilmiştir. Bu dönüşüm yaşanırken devlet sadece desteklemekle kalmaz aynı zamanda kendi de bu dönüşümden üzerine düşen payı almaktadır. Neoliberal yönetimsellik öncesinde/içerisinde bulunduğu durumdan daha farklı bir noktaya gelmektedir. Söz konusu noktada kendi örgütlenmesini şirket örgütlenmesine evirmekte, şirket rasyonalitesini ve mantığını kendine eklemektedir. Piyasadaki rekabet kavramının bireylere ve devlete adapte edilmesi, yani ekonomik ilişkilerin toplumsal ilişkileri siyasi olarak düzenlenmesidir. Daha açık ifadeyle neoliberal yönetimsellik ile hedeflenen sermayenin devlet eliyle ve yetkisiyle topluma müdahale edilmesidir (Dardot ve Laval, 2012: 136). Bunun yapılabilmesi için ise neoliberal yönetimsellik öncesindeki sistemin düzenlenmesi/dönüştürülmesi gerekmektedir.

Devlet yöneticileri yani siyasetçiler/seçimle iş başına gelenler, benimsedikleri neoliberal politikaları uygulamaya koymuştur bu kapsam içerisinde bürokratik yapıyı (bürokratları ve bürokratik kurumlarını), şirket mantığı içerisinde dönüştürülmüştür. Bürokrasi, girişimci bir mantık ile hareket etmesi plânlanmış ve bürokratin/memurun uyması

gereken ölçütlerde, denetim mekanizmaları da şirketlerden ithal edilmiştir. Dolayısıyla kurum ve personelleri aynı özel firmalarda olduğu gibi ‘performans’, ‘verimlilik’ ve ‘kalite yöntemleri’ analizleri neticesinde değerlendirilmesine geçilmiştir. Böylece kamu görevlilerinden aynı sermaye firmaları çalışanları gibi performans, verimlilik gibi esaslara uygun davranmaları beklenmektedir (Dardot ve Laval, 2012: 342-344; 347; Brown, 2018: 49). Böylece kamu faydasının artacağı ve kamu bütçesinin de dengeleneceği varsayılmış/hedeflenmiştir. Oysa devletin varlık amacı, gerektiği durumda kamu faydası için zarar etmeyi de göze alabilmektir. Dolayısıyla kamu faydası sadece maliyet-fayda analizi içerisinde değerlendirilmeyi, kamusal çıkarı ve faydayı maksimize etmede yeterli bir görüş olamamaktadır.

Neoliberal yönetimsellik, sadece bürokratik olarak değil aynı zamanda politik olarak da girişimci özellikleri göstermektedir. Şirketlerde var olan yönetici sınıfının üzerinde hissedarların baskı ve denetim kurmasına benzer ilişki devletlerde de ortaya çıkmıştır. Devletler artık ekonomik uzmanlardan oluşan kredi derecelendirme kuruluşları ve bağımsız merkez bankaları çalışanlarının karar, rapor ve isteklerini dikkate almak zorunda bırakılmıştır. Söz konusu kurum-kuruluşların raporları, notları ve kararları seçimle iş başına gelen siyasi erkin kararlarını etkiler bir hal almaktadır. Uyulmaması durumunda ise serbestleşen sermayenin ülkeden çıkışına ya da ülke üzerindeki yatırım kararlarını etkilemeye sebep olmaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 322). Üstelik aynı durum uluslararası kurumlar (IMF, DTÖ ve FED) içinde geçerlidir.

Dolayısıyla neoliberal yönetimselliğin devlete bakışı, (devleti) büyük bir şirket ya da holding görmesidir. Devletin yöneticileri (siyasetçiler) ise seçimle iş başına gelenleri CEO olarak görmekte; kamusal/anayasal görevleri ise kâr ve maliyet-fayda analizine indirgenmektedir. Çıktılar ise yine bu mantık içerisinde yorumlanmakta ve denetlenmektedir. Bu anlayış çerçevesinde kamu bütçesi de üzerine düşen payı almakta ve evrilmektedir. Dolayısıyla somut olarak verimsiz görünen ancak seçmen üzerinde gayet fayda sağlamasına rağmen, maddi olarak kamuya yük olarak görünen harcamaların kısılması öngörülmektedir. Sosyal harcamalar maddi olarak çıkar sağlamadığı düşünülmekte, tersine kamuya yük olarak görülmektedir. Böylece seçimle iş başına gelenler, seçimle değil atamayla gelmişler mantığında hareket etmekte ve seçmen çıkar ve isteklerini sermaye lehine olacak şekilde yok saymayı seçmektedirler. Neoliberal yönetimselliğin devlet mekanizmasına uyguladığı şirket mantığının dışı vurumu ve sonucu bu olmaktadır (Brown, 2018: 240).

2.1.2 Devletin Piyasa Oluşumunu Desteklemesi

Devletin uğradığı dönüşüm sadece bürokratik ve siyasi olarak dönüştürülmeden ibaret olmamaktadır. Aynı zamanda devlet dönüşümün sadece içerisinde kalmamakta, devletin sunduğu mal, hizmet ve yürüttüğü politikalarda da gözlemlenmektedir. Bu kapsam da neoliberal dönem öncesi uyguladığı politikalar da yeni duruma uyumlaştırılmış ve hareketleri sermayeye zarar vermeyecek hatta yarar sağlayacak konuma evrilmiştir. Brown'ın ifadesi ile neoliberalizmin, ekonomide devletten beklentisi “hem deregülasyon hem denetim” olmaktadır (2018: 57). Böylece amaç sermayenin durumda lehine olacak şekilde sömürü mekanizmasının yaratılması ya da var olan sömürünün korunmasıdır. Dolayısıyla durum görüldüğünden daha karmaşık ve farklı araçlar etrafında yapılmaktadır. Söz konusu yaratım ve koruma ise sert müdahalelerle yapılmamaktadır.⁶

Neoliberal yönetimsel politikalar, dayatıcı bir ekonomi politikası değildir. Neoliberal yönetimsellik, sermaye birikimi amacıyla ekonomi, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkileri ekonomiye entegrasyonu ve dönüştürülmesi ile başlamaktadır. Söz konusu üçlünün birlikteliğini ise en göze çarpan dışı vurumu kamu bütçesi ve kamu maliyesi anlamında olmaktadır. Çünkü kamu bütçesi, devletin ekonomisini ve devletin sınırları içerisindeki ekonominin ve toplumunun temelini içine almaktadır. Nitekim devletlerin eliyle (enflasyonla mücadele gibi) veya devletlerin devrettiği alanlarla (özelleştirme gibi) sermaye birikimi amaçlanmaktadır. Böylece kamu maliyesindeki herhangi bir devlet eliyle yapılan dönüşüm hem ekonominin geri kalanına hem de toplumun geri kalanına etki etmektedir. Yani kamu bütçesi üzerindeki herhangi bir fikişel dönüşüm geri kalan tüm faktör ve etkenleri de etkilemektedir (Brown, 2018: 58; Streeck, 2017: 109).

Neoliberal yönetimsellik, devlet bütçesi üzerinden topluma müdahale edilebileceğini fark etmiştir. Bu farkındalık ekseninde bütçe kesintileri ve harcama-yatırım kalemlerinde dönüşümler gözlemlenmektedir. Dolayısıyla sömürü başlığı içerisinde işlenen sömürü yaratma mekanizmasına destek olunacak şekildeki eylem-tutum ve durumlar aslında en başından devletteki dönüşümü içermektedir. Bu dönüşüm devletin şirkete bağlı kuruluş gibi hareket etmesidir. Böylece devlet, kamusal mal ve hizmetlerini sermaye lehine çıkar ve sermaye birikimi yaratacak şekilde kullanmaktadır. Ayrıca elinde kalan alanların harcama/ödeneklerinde kesintiler, istihdamın azaltılması, teknolojik yatırımın ya da amortisman yatırımlarının yapılmaması gibi tutumlar sergilemektedir. Bu sayede elde kalan kurum ve kuruluşların hizmet ve ürün kalitesi düşürülmektedir. Özel sermayenin bu alanlara girişi ya da kurumların sermayeye devri için neden yaratılmakta, gerekçe olarak

⁶Brown bu konuya örnek olarak Kamu-Özel İşbirliği modelini göstermektedir. Durumun anlaşılabilirliği açısından önemli bir örnektir (Brown, 2018: 57).

sunulmaktadır. Daha açık ifadeyle yeterli ödenek alamayan kamu kurumlarında hizmet kalitesi düşerek ya rakip sermaye ekiplerinin kurulmasına aracılık edilmekte ya da söz konusu kurumun özele devri için gerekçe yaratılmaktadır (Gürkan, 2015: 61; Brown, 2018: 248).

Söz konusu bu mantık Gürkan tarafından “neoliberal maliye” olarak isimlendirilmiştir (2015: 49). Neoliberal maliye ile hedeflenen, (kamu maliyesi ekseninde) neoliberal bireyselliğin ve normların inşa edilmesi dolayısıyla sermayenin çıkarına toplumun, devletin (ve gerektiği durumda piyasanın) düzenlenmesidir. Bu inşa içerisinde devletin eylemleri ve politikalarında mümkün olduğu ölçüde inşaya yardımcı olmakla yükümlüdür. Mümkün olmadığı durumda yani en kötü durumda ise inşa ile çelişmeyecek boyutta ve durumda olacak şekilde tutum ve tavır sergilemesidir (Gürkan, 2015: 61; 53; Brown, 2018: 249).⁷ Dolayısıyla önceden kamu desteği ya da kamu finansmanı ile sağlanan mal ve hizmetler, sermayedarların kârını arttıracak politikalar çerçevesince düzenlenmiştir.

Neoliberal maliye politikaları çerçevesince vatandaşın faydası ve toplumsal fayda görece azaltılırken, özel sermayenin birikimi (kârı) ve diğer çıkarları arttırılmaya başlanmıştır. Bu durum neoliberaler tarafından, devletin ekonomik anlamda küçültülmesi ve daha az vergi toplaması olarak savunulmaya çalışılmaktadır. Oysa durum devletin küçültülmesinden daha ötede, hakem/tarafsız devletin bozulması ve devletin şirketleştirilmesi durumlarını ortaya çıkarmaktadır.⁸ Üstelik tam da bu noktada toplumsal faydanın artması değil tersine toplumsal faydanın zarar görmesi durumu oluşmaktadır. Çünkü devletin küçüldüğü durumda toplumsal adalet bir yana vergi oranları düşse bile söz konusu mal/hizmetlerden vazgeçilmesi söz konusu olmamaktadır. Daha açık ifadeyle, devletin küçülmesi sonucunda vergi oranlarının düşmesi ilk bakışta mükelleflerin çıkarına gibi görünmektedir. Ancak daha öncesinde kamu tarafından söz konusu sağlanan mal/hizmetler genel de zorunlu mal statüsünde ya da zorunlu mala yakın bir fayda eşiğinde olduğu için tüketilmekten vazgeçilememektedir. Bu durumda tüketimi devam etmekte ve kamunun kârsız ya da düşük kârla sağladığı mal/hizmet sermaye tarafından kâr yaratacak şekilde bir hale büründürülmektedir. Nihayetinde de kârsız ya da görece düşük kârla sağlanabilecek hizmet, yeni durumda sermayeyi tatmin edecek kâr oranından daha az fiyatla sağlanamamaktadır. Bu durumda kamu tarafından sağlandığında daha az ödeme ile ulaşılabilen mal/hizmet yeni durumda daha fazla ödeme sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bunun sağlanamadığı durumda ya ‘dışlama etkisi’ ile karşılaşılmakta ya da

⁷Bu açıdan bakıldığında başta kamu bütçesi (kamu harcamaları ve kamu gelirleri) ve bütçe vasıtasıyla ortaya çıkan/çıkması plânlanan tüm politikalar birey aleyhine bir müdahale haline gelmektedir. Tersine ifade etmek gerekirse kamunun aldığı ekonomik kararlar sermaye çıkarı ekseninde vatandaşlara müdahale yapacak bir noktaya geçmektedir (Gürkan, 2015: 41).

⁸Bu durum ‘post-truth’ olarak değerlendirilebilir. Bu terim, hakikat ya da doğruluğun önemsizleşmesi olarak değerlendirilebilir.

ücret gelirini arttırıcı (daha fazla çalışma ya da borçlanma) yollara başvurulmaktadır. Diğer bir seçenek ise söz konusu mal/hizmetten vazgeçmek olmaktadır. Bu seçenek ise konusu mal/hizmetin yarattığı faydadan bireysel ve toplumsal vazgeçişe yol açmaktadır⁹ (Dardot ve Laval, 2012: 257).

Diğer bir devlet müdahalesi de vergi anlayışlarında görülmektedir. Kamu bütçelerinin en önemli gelir kalemi olan vergi gerek dolaysız vergi oranlarının düşürülmesi gerekse de gümrük vergilerinin düşürülmesi sebebiyle sermaye lehine geliştirilen diğer bir politika olarak karşılaşılmaktadır. Üstelik sermayeyi teşvik edici sübvansiyonlarla ile yer yer doğrudan yer yer ise dolaylı olarak sermayeye gelir aktarımı yapılmaktadır. Diğer bir devlet taraftarlığı ise patent konularında görülmekte devletler mülkiyet ve patent konularında başta teknoloji firmaları olmak üzere koruyucu bir rol üstlenmektedir¹⁰ (Lazzarato, 2015a: 30; Dardot ve Laval, 2012: 253; 272).

Neoliberalizm devlet müdahalesini her ne kadar teoride reddetse de pratikte kendinden önceki Keynesyen anlayışı yıkmak için ordo-liberaller tarzda bir müdahale yoluna geçmiştir. Neoliberal politikaların uygulanması ve uygulamaların korunması için kamusal mal/hizmetlerin özelleştirilmesi (böylece sermayeye piyasa yaratılması), yedek işgücü işçi sendikalarına, işçi haklarına ve reel ücretlere müdahaleler vb. yaratılması, tüketimin arttırılması gibi durumlarda devlete ihtiyaç duymaktadır. Çünkü söz konusu müdahale ya da eylemler sermayenin tek başına yapamayacağı kadar geniş bir durumdadır. Üstelik kamunun hukuki anlamdaki görece üstünlüğü sermaye tarafında ve taraftarlarında bulunmamaktadır. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm için kamu üstünlüğüne ihtiyaç duyan sermaye, toplumun karşısına (neoliberal politikaları) ‘genel çıkarın’ iyiliği olarak sunmaktadır. Daha açık ifadeyle sermayenin çıkarı genel çıkar olarak topluma lanse edilmektedir (Streeck, 2017: 95; Güngen, 2015a: 35).¹¹ Dolayısıyla ekonomik açıdan bakılacak olursa devletler, seçmenlerinden aldıkları yasama, yürütme görevlerini sermaye çıkarına (üstelikte seçmenlerinin aleyhine olacak şekilde) düzenlemek için kullanmışlardır. Aksi eleştiri ya da tutumları toplumsal çıkarın aleyhine olmakla ve popülist politikalar olmakla ithâm etmişlerdir.

⁹ Örnek vermek gerekirse söz konusu hizmet/mal sağlık ya da eğitim gibi toplumsal ve bireysel fayda yaratan bir hizmet olabilmektedir. Bunların düşmesi durumunda kayıp sadece bireysel kalmamakta toplumun geneline sıçramaktadır. En basit örnek ise salgın hastalıklar gösterilebilir. Akademik eğitim de bu duruma bir başka örnektir.

¹⁰ Fleming bu durumun da görünenden daha ileri olduğunu savunur. Ona göre, son yirmi yılda (Apple ve IBM gibi) sermayeye devredilen patentler kamusal kaynaklarla üretilmiştir (Fleming, 2019: 54).

¹¹ Foucault günümüz neoliberalizmini; devlet, ekonomi ve birey üzerine oturtulmuş bir halde değerlendirmektedir. Üstelik onun bakışı oldukça davranışsal bir yapıdadır (Brown, 2018: 100). Dolayısıyla neoliberal yönetimselliği bu üçlü üzerinden değerlendirmek hem yönetimselliğin açıklanması açısından önemliken hem de bu üçlünün kesişim noktalarından biri olarak borçlanma değer kazanmaktadır.

Kamu mal varlıklarının özelleştirilmesi, kamu çalışanlarının istihdamının azaltılması ve işten çıkarılmaları, eğitim sağlık gibi kamu sektörlerinde kesintiler gibi çalışmaların hepsi de tahvil sahiplerine ödeme yapılması adına öncelikli hale getirilmesi için talep edildi. Gelişmekte olan ülkelerde de benzer politikalar güdülerek ücret yağmalanması, toplu işsizlik ve yükselen borçlar neticesinde negatif büyümeye ulaşılmaktadır. Sonuç olarak kamu yararı hiçe sayılarak kamunun mülkiyet durumu, çalışanların ise istihdam ve gelir durumu bir nevi talan edildi. Talan sonucunda kazanan ise finans kesimi olmakta sonuçları ise negatif büyüme olarak yeniden topluma mâl edilmektedir. Ortaya çıkan tabloda azalan toplum sağlığı ve hayat beklentisi, istikrarsız bir toplum ve artan intihar oranları ile ırkçılık başta olmak üzere insani kazanımlarda gerileme yaygınlaşmakta, daha açık ifadeyle faşizm destekçilerinde artış olmaktadır (Ross, 2015: 42).

Neoliberal yönetimselliğe ait finansal piyasayı denetleyen ve sözde kamu yararı sağlamaya yönelik diğer bir politika ise enflasyon konusunda olmaktadır. Devletin yatırım ve harcamaları kısılmaya çalışılmakta bu durumda ‘kamu bütçesinin denkliği’ veya ‘enflasyonla mücadele’ gibi argümanlarla meşruiyet sağlanmaya çalışılmaktadır. Devletler bir yandan kamu harcamalarını denk bütçe uğruna kısarken diğer yandan para politikalarında enflasyon hedeflemesine gitmişlerdir. Bu politikaya göre enflasyon artışını engellemek, merkez bankalarının en öncelikli görevi olmuştur. Çünkü enflasyonun arttığı ya da artış trendine girdiği durumda, faiz oranları da arttırılmak durumunda kalacaktır. Söz konusu artışın altında kalırsa borç verme isteği düşmektedir. Fiyatlardaki bu belirsiz tutum, reel olarak paranın alım gücünü düşürmektedir. Daha açık ifadeyle, enflasyon oranı, faiz oranlarının üzerinde kalacak olursa söz konusu faiz oranı ile borç veren, reel olarak zarar etmiş olacaktır. Dolayısıyla finansal piyasaların derinleştirilmesi istendiği durumda enflasyonun ise görece düşük ve belirli bir dengede olması kaçınılmazdır. Diğer bir etkisi ise düşük enflasyon durumunda faiz oranları da düşeceği için borç talebi artacaktır. Bu yüzden enflasyonun kontrol altına alınması her şeyden önce finansal sermayenin çıkarına olmaktadır. Bu bakış açısına göre enflasyonun kontrol altına alınması ile ürün fiyatlarındaki yükseliş görece azalacak ya da katlanabilir hale alınacaktır. Bunun sonucunda ise enflasyon tahmin edilebilir olacaktır. Dolayısıyla, borç veren açısından tahmin edilebilir halde olan enflasyon, borç verme isteğini güdüsünü arttıracaktır. Enflasyon şokları yaşamayan ya da enflasyonun katlanabilir/tahmin edilebilir düzeyde tutulabildiği bir piyasa hedeflenerek borç verenlerin faiz kazançları üzerinde bir enflasyon artışının ortaya çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak borç verenlerin kazançları güvence altına alınarak, emeğin kredilere ulaşımı kolaylaştırılmaya ve kredi

üzerinden finansal birikim ile sosyal disiplinin sağlanması amaçlanmaktadır¹² (Karaçimen, 2015b: 113; 114; 129; Saad-Filho, 2018: 129). Nitekim neoliberalizm öncesinde istihdam hedefleri öncelikli çalışan ve hükümete bağlı olan merkez bankası artık sermaye hizmetine sunulmaktadır. Bağımsız ya da özerk olarak ifade edilen merkez bankaları, sermaye lehine çalışan ve toplumsal faydaya karşı özel sermaye lehine çalışan ve bu açıdan bakıldığında da bir nevi özelleştirilen bir konuma geçmektedir.

Toparlayacak olursak devlet genel yarar sağlama çabası altında piyasanın oluşumunu desteklerken devlet tahsildarlığı işlevi görmektedir. Böylece yukarıda değinildiği gibi Merkez Bankaları'nın üzerinden yürümektedir. Buradaki en önemli olanı, Merkez Bankaları'nın bağımsızlık adı altında özerkleştirilmesidir. Bu sayede artık ekonomide para politikasını belirleyen ve onu da enflasyon hedeflemesi ile yapan neoliberal Merkez bankalarıdır. Böylece devletler dönemsel finansal sıkışıklık durumlarında, (enflasyon yaratacağı gerekçesiyle) merkez bankalarından borç alamamaktadır. Bu durumda devletin borçlanma yapabilmesi için finansal piyasalara başvurması gerekmektedir. Bunun karşılığında müşteri konumuna düşen devlet, faiz ödemesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Tam olarak da bu yüzden enflasyon odaklı merkez bankası, faizlerin de düşmesine görece yardımcı olacağı için müşteri devletin de daha düşük faiz ödemesine yol açmaktadır. Bu durum vergi mükelleflerinden kaynak çekilerek devlet eliyle aktarımı anlamına gelmektedir. Daha açık ifadeyle finansal sermayenin müşterisi olan devlet, vergi mükelleflerinin kaynaklarını, sermayeye aktarma da aracılık yani 'tahsildarlık' görevi görmektedir.¹³ Böylece ikincil dağılımı tersine çevrilmekte, görece az gelirli konumunda olandan görece yüksek gelirliye aktarılmasına aracılık etmektedir (Toparowski, 2014: 189; Streeck, 2017: 19; 26).¹⁴

Devlet tahsildarlığı konusunda bir başka görüş ise Crouch'dan gelmektedir. Ona göre 1990'dan sonra daha belirgin halde karşımıza çıkan devlet modeli "özelleştirilmiş keynesçilik"tir (Crouch'dan akt. Streeck, 2017: 78). Özelleştirilmiş devlet, kendi borçlanarak vatandaşlarına mal-hizmet sunmak yerine vatandaş sermaye karşısında yalnız bırakan devlettir. Böylece devlet, kendi borçları yerine bireysel borçların artmasını hedefleyerek, sermayeye sadece kamusal mal/hizmetleri devreden değil aynı zamanda vatandaşlarının

¹²Yüksek faiz ile Gini katsayıları arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır (Saad-Filho, 2018: 125). Yüksek faizin sermaye konusunda etkisi de yine aynı kaynaktan görülebilmektedir.

¹³2008 krizinde ABD'de yaşananlar bu durumun en somut örneğidir. Söz konusu dönemde yaşanan finans sektöründe başlayan kriz, kamu kaynakları ile finans sektörünün kurtarılmasıdır. Daha açık ifadeyle ABD'nde vergi mükelleflerinin geliri ile Wall Street Zenginleri kurtarılmıştır (Boyras, 2018: XV). Devamındaki "kemer sıkma" politikalarıyla da bedel ödetilen (sermayedar haricindeki) vatandaşlar olmuştur. Oysa söz konusu kriz bir bankacılık krizidir (Blyth, 2017: 36; 53/54).

¹⁴Bu konuda pratik örneği olarak yönetim ve onun alt dalı devlet ajansları da verilebilir. ABD'nde Fannie Mae, Freddie Mac gibi kamu ajansları ile sermaye tarafından sağlanan konut kredileri ve ipotekli krediler devlet eliyle teşvik edilmiştir. Ayrıca söz konusu ajanslar garantör rolü de üstlenmiştir (Desai, 2017: 165; Dardot ve Laval, 2012: 253; Brown, 2018: 57).

gelirlerini faiz olarak da aktarılmasına yol açan devlettir. Bu devlet yapısında, sosyal harcamalar/yatırımlar yapan ya da bunları yapmak için borçlanan devlet yoktur. Söz konusu mal/hizmetleri sermayeye devreden ve bunları tüketen vatandaşlar değil, tüketiciler var olmaktadır. Dolayısıyla karşımızdaki devletin tarafsızlığı ya da piyasanın kendini düzenlemesi sloganları da en iyi ihtimalle bilinçsiz bir sloganlar halinde olmaktadır. Karşımıza sermaye için çalışan ve kendini sermaye kuruluşu gibi düzenleyen bir devlet modeli çıkmaktadır (Streeck, 2017: 79).

2.2. Neoliberal Yönetimsellikte Bireyin Durumu

Klasik ekonominin bireyi, asimetrik bilgi sorunu olmayan ve rasyonel davranan insandır ve çıkarları peşinde koşarak mübadele esaslı bir piyasaya aittir. Bentham ve faydacıların ideal bireyi hesapçı ve sanayi sektörünün üreticisidir.¹⁵ Neoliberal insan diğer herkesle rekabet içerisinde olmalıdır. Her alan ve durumda rekabet içerisinde olmakta ve kendine yatırım yapmakla görevlidir. Şirketlerin örnek alındığı, şirketlere uyumlaştırılan bir insandır. Üstelik aynı sermaye gibi başarısızlık durumundan da kendi sorumludur. Daha açık ifadeyle kendi hakkında kararları almakla yükümlüdür. Bu durum ‘özgürlük’ gibi görünse de birey tam olarak özgür değildir. Tersine söz konusu kararları ve yükümlülükleri neoliberal yönetimselliğe uyumlu olmak zorundadır. Dolayısıyla birey şirket-insan olarak, aynı sermaye kurumu gibi rekabet, tüketim ve sömürüyü de içermekte olan kendi başınlıktır. Özgürlüğü neoliberal yönetimselliğin belirlediği alanlar içerisinde geçerli olmaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 362; 367; 410; Brown, 2018: 82).

Neoliberal sistemin temelindeki birey sürekli rekabet halindedir. Kendini yatırım yapmak zorunda olan ve yatırım yapılabilecek bir obje olarak düşünmektedir. Neoliberal yönetimselliğin sürdürülebilirliği için bu yapı oldukça önemli arz etmektedir. Çünkü birey, kendi borçlarının artması ile emek piyasasındaki artan esnekleşmeleri ya da reel ücretlerin durağanlaşmasını görememektedir. Onun içerisinde düşürüldüğü durumda sorumluluk kendine, başarı ya da başarısızlık durumları ise rekabet gücüne bağlı görünmektedir. Bu rekabet gücü ya da rekabet edilebilirlik gücü ile artık borçlanma olağan bir hale kavuşmaktadır. Karşımızdaki birey (aynı sermaye kuruluşu gibi) rekabetle mücadele

¹⁵ Bentham konusunda bir başka vurgulanması gereken ise Panoptikon adındaki hapisane tasviridir. Söz konusu hapishanenin mimari tasarımını ortaya koymuş ve söz konusu tasarım neticesinde hayata geçirilen hapisane aracılığıyla iktidarın birey tarafından içselleştirilebileceğini ifade etmiştir (Foucault, 1992: 251-258; 272-282). Neoliberal dönemde ise daha farklı bir kapama-kapatılma yöntemi kullanılarak bireylere günümüz dünyasında ‘normalleşen’ farklı eylemlerle biyo-iktidar yapılar kurgulanmıştır. Bu çalışma içerisinde borç-borçlanma bu açıdan/anlamda değerlendirilecektir ancak söz konusu durumu harcama/tüketim üzerinden ve somut örneklerle değerlendiren başka bir çalışma için bakınız: Roscoe, 2015.

edebilmek için kendine yatırım yapmalı ve bu yatırım için ise borçlanmaktan korkmaması gerekmektedir (Karaçimen, 2015b: 130; Dardot ve Laval, 2012: 255)

Diğer tüm davranışları da maliyet faydadan ayrı düşünölemeyeceğı gibi rekabetten de ayrı düşünölemez. Onun düşünmesi gereken nokta tüm bunlara bağı artan yedek işğücü ordusudur. Söz konusu ordu içerisindeyse oradan sıyrılmak, değılse de oraya düşmemekle mükelleftir. Çünkü neoliberal yönetimselliğın inşa ettiğı ve içerisinde bulunduğı durum-zihinsel yapı onu rekabet içerisine almakta, rekabet içerisinde düşünmeye zorlamaktadır. Dolayısıyla borçlanma rekabet içerisinde olduğı ve kendi maliyet-fayda analizi içerisinde katlanılabilir bir durumda görölmektedir. Böylece neoliberal yönetimselliğı hem içselleştiren hem de devamlılığını sağılayan bir durum içerisinde bulunmaktadır. Neoliberal yönetimselliğinde, borçlanmanın da yarattığı davranışlara müdahale tam olarak burada başlamaktadır. Daha açık ifadeyle birey artık kendini mikro bir şirket olarak görmekte ve bu mantık çerçevesinde eylemlerine yön vermektedir (Dardot ve Laval, 2012: 267; Brown, 2018: 40-42). Buraya birey üzerinde iktidar kurma ilişkisi başlamış olmaktadır. Bu ilişki bu kısımda devletinde desteğıyle denetim ve finansal içerilme alt başlıkları halinde ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Borçlu Birey-Bireyin Denetimi

Neoliberal yönetimsellikte, önemli olan bireylere iktidarın gücünü, kudretini ya da isteklerini kapatarak aktarmak olmamaktadır. Burada olan sermayenin çıkarları ile bireysel arzuları uyumlaştırmaktadır. Söz konusu çıkarlar ve arzular arasındaki optimal noktayı bulmak için, gözetim yapılmakta yapının sürdürölebilmesi için daha karmaşık metotlar yer almaktadır.¹⁶ Daha açık ifadeyle kapatılarak disipline etmenin, yerini arzu-davranışlara dolaylı ya da daha karmaşık yollarla müdahale etmek almaktadır.¹⁷ Bu noktada ise denkleme neoliberal devlet girmektedir. Devletin, neoliberal politikalara desteğı ile de borç, toplumsal üretimin kalbine yerleşmektedir. Borçlanmak ya da borçlu olmak normalleştirilmekte, borçları ödemek için görecede daha zor durumda çalışmak ise kabul edilebilir bir noktaya gelmektedir. Bu yapının sonucunda ise kapatılmaya ihtiyaç duyulmadan, görece daha ‘evcilleştirilen’ bireyler elde edilmektedir. Daha açık ifadeyle devlet desteğı ile yaratılan borç durumu

¹⁶ Durumu eğitim üzerinden örneklendirecek olursak ‘maddi gücü olmayanlar kaliteli okula gidemez’ denilmez. Eğitim özelleştirilir, piyasanın ücret-fiyat politikaları serbest bırakılır devamında ise ihtiyaçlara uygun eğitim kurumu açılmasına göz yumulur. Kaliteli okullar yoksul ya da orta gelirli kesimin ulaşamayacağı bir noktaya da ücretlendirilmesi sonucuna ulaşılır. Böylece yüksek gelirli dışındakiler dışlanmaktadır (Rutz ve Balkan, 2015: 35).

¹⁷ Metin borçlanma üzerinden kurgulanacak olsa da sosyal harcamaların azaltılması, sermaye lehine vergi teşvik, indirim ve sübvansiyonları, istihdam ve enflasyon politikaları vb. bir çok unsur örnek olarak gösterilebilir (Dardot ve Laval, 2012: 272).

sonucunda borçlu bireylerin gerek alacaklıları gerekse de çalıştıkları kurumdaki müdürlerine karşı daha anlayışlı bir duruma geçmeleri sağlanmaktadır (Çalcı, 2015:182-184).

Neoliberal yönetimsellik, kendinden önceki dönemdeki bireyi önce dağıtmakta sonra kendine uygun şekilde tekrar dönüştürmektedir. Söz konusu dönüşüm ise Foucault'un kapatılmasından daha farklı ve karmaşık süreçler içerisinde yapılmaktadır. Foucault'un bireyi, önce (atölye, tımarhane, hastane, okul gibi) mekâna kapatılan, kapatıldığı yerde içine iktidar işletilen bir bireydir. Bu sayede birey gözetlenmediği durumda bile gözetlendiği öngörüsüyle hareket etmektedir. O halde birey, iktidarı içselleştiren ve iktidar ile bütünleştirici bir durumdadır. Neoliberal yönetimsellikte ise durum daha farklı bir boyuttadır. Artık (her ne kadar Foucault'un bahsettiği anlamda kapatılma mekanları olmasa da) iktidarı yaymak için kapatmak yüksek maliyetlidir. Bunun yerine daha az maliyetli ve daha yumuşak metotlar uygulanmaktadır. Dolayısıyla artık zorlama yoktur, zorunda bırakmak vardır. Örnek vermek gerekirse kimse çalışmak zorunda değildir. Herkesin çalışmama hakkı bulunmakta ve bunu istediği anda istediği uzunlukta kullanmakta özgürdür. Ancak hayatta kalabilmesi için gerekli olan başta temel/zorunlu ihtiyaçları dahil her şey neoliberal politikalardan nasibini almış ve piyasalaştırılmış bir haldedir. Dolayısıyla neoliberalizm kapalı bir hapishaneden daha çok açık hava hapishanesidir (Fleming, 2020: 71).

Neoliberal yönetimsellikte, iktidar ya da gözetleme yokmuş gibi davranılmaktadır. Burada olan 'özgürlük' ve 'seçim haklarına' dayalı olan daha manipülatif ve daha bulanık bir durum söz konusudur. Gözetleme yapılır elde edilen veriler üzerinden çıkarımlarla ortaya sonuç konulmaktadır. Üstelik söz konusu sonuç kişisel ya da moda olarak sunulmakta ve gözetlenen kendini özel hissedilmesi amaçlanmaktadır. Foucault'da disipline eden, gözetleyen ve içleştirilen bir iktidar yapısı ile karşılaşmaktadır. Neoliberal yönetimsellikte ise durum gözetlenen ve bu gözetimlere dayalı bir denetleme içermektedir. Söz konusu yeni yapıda kapatılma fiziki olarak karşımıza çıkmamaktadır. Tersine bir 'seçme özgürlüğü' sunulmakta ancak seçimler neoliberal yönetimsellik tarafından verili bilgiler ışığında sunulmaktadır. Dolayısıyla her seçim önceden gözlemlenmiş ve plânlanmış bir 'özgür seçim' haline gelmektedir. Bu durum aynı zamanda kişisel ya da moda olandır. Dolayısıyla Foucault'un yönetimselliğinden daha yumuşak görünse de sadece daha karmaşık olmaktadır (Brown, 2018: 37; Dardot ve Laval, 2012: 279; 269).

Alacaklı, borçlu üzerinde kurduğu bu iktidar yapısı sayesinde gelecekte borçlunun davranışlarını öngörebilir, tahmin edebilir ve kendini buna göre konumlandırabilir duruma geçmektedir. Geçişin sonucunda alacaklı tam bir baskı ve ele geçirme kurabilmektedir. Tam da bu noktada gelecek istatistiği önem kazanmaktadır. Borçlu, borcu aldığı andan itibaren

asında kabul ettiği bu ‘tahmin edilebilirliktir. Devamında ise borçlu, durumdan kurtulabilmek için kendini yönetmek ve kendini işlemek zorunda bırakılmaktadır. Dolayısıyla borçlu yalnız tek başına kalmak, kendini kurtarmak zorunda kalmaktadır. Bireysel ahlak, borçlu ahlak çerçevesinde kendini işlemektedir. Neoliberal, ‘sosyal politikaların’ değişmezi olan bu “bireyselleştirme borç mantığı” etrafında yapılmaktadır (Lazzarato, 2015b: 114). Dienst’e göre bu mantığın uygulanma şekli/metodu Foucault’un disipline toplum analizindeki haliyle değil, Deuluze’nin denetim toplumu tanımlamasıyla uygulanmaktadır (Deuluze’dan akt. Dienst, 2015: 133). Bu durumun daha net açıklaması Deuluze’un “denetim toplumu”na bakmayı gerektirmektedir:

“Disiplin kalıba sokar, denetim değiştirir; disiplin yoğunlaşır, denetim yayılır; yine aynı şekilde kitle içindeki bireyin kimliğini ve ilişkilerini düzeltmek için bürokratik rakamları ve şahsi imzaları kullanırken, denetim şifreli kartları, elektronik etiketleri ve pin kodları kullanarak farkı seviyelerde bir akışkanlık ve güvenlik ağı yaratır. Disiplin toplumundaki kapatılma, anlık iletişim ve sürekli gözetim şekillerine evrilmektedir” (Deuluze’dan akt. Dienst, 2015: 134).

Dolayısıyla günümüz neoliberal yönetimselliği, Foucault’un neoliberalizminden de yönetimselliğinden de daha öte bir noktadadır. Bu açıdan bakıldığında denetim durumu da Foucault’un ifadelerinden daha farklı bir boyuta gitmektedir.¹⁸ Günümüz kapatılması mekâna değil, ihtiyaçlara ve isteklere dayalı maddi olarak kapatılmadır. Tüketimi arttırmak, sosyal ya da temel ihtiyaçlar için müşteri olmak (ödeme) yapmaktır. Bunları karşılayabilmek için de borçlanmaktır. Sonuç olarak tüm bu döngüyü ayakta tutabilmek için de tekrar ve tekrar görece daha zor çalışma şartları-haklarıyla çalışmaktır. Döngüyü devletin dolaylı ve doğrudan destekleri olmadan ayakta tutmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla istihdam politikaları, reel gelir üzerine etkileri gösterilebilir. Öğrenim harçlarının arttırılması, devletlerin öğrencilerine burs gibi destekleri düşürmeleri, eğitim üzerinde maliyet hesabı yaparak internet üzeri eğitim gibi maliyetleri düşürücü olan ancak eğitimin niteliğine etkisi konusunda tartışmalı uygulamalar içerisine girmektedir. Böylece başta akademi olmak üzere diğer eğitim kurum ve kuruluşları maliyet-fayda analizi ile kâr odaklı düşünen kurumlar içerisinde bulunmaktadır. Öğrenciler ise yeni durumda maliyet-fayda odaklı bakan müşteriler olmaktadır. Böylece yıllardır süre gelen etik-ahlak ve kalite gibi argümanların hemen hemen hepsi maliyetlerden sonra gelen sıramalar içerisinde kalmaktadır. Bu durum ise akademik

¹⁸Daha açık ifadeyle Foucault’un Tımarhane, hastane, okul ya da hapishane gibi mekânsal kapatılmalarından ötede ve görece daha karmaşık bir yapı içerisindeyiz. İktidarın kendini yayması için hala söz konusu kurumların katkıları olmaktadır. Ancak neoliberal yönetimsellikte iktidarın kendini yaygınlaştırması ve yenilemesi anlamında bütçe gibi maddi ve dolaylı araçlar daha etkin görünmektedir. Neoliberal yönetimselliğin ayırt edici rolü tam olarak burada başlamakta artık başat/ana yapı ne disipline edici kurumlar ne de yapılar olmaktadır. Ana/başat olan iktidar tarafından ortaya konan politikalar ve bireye bırakılmış görünen, kendiliğinden ortaya çıkmış gibi ortaya konan borçlanma gibi görece daha soyut durumlarıdır.

değerlerle ne kadar örtüştüğü bu çalışmanın amacını aşsa da “klasik hümanist değerleri tepetaklak etmektedir” (Brown, 2018: 24-26: 28).

Sonuç olarak Deuluze’e göre üretmeye odaklandırılan yani üretmek zorunda bırakılan bir bireyle karşılaşırız. Borçlandırılarak ikincil sömürü gizlenmekte ve üretime teşvik edilen bir emek ile karşılaşmaktayız. Denetim bununla da bitmez; Dienst, Deleuze’ın denetim toplumlarının ayırt edici özelliklerini yazarken aslında bilgi teknolojisi, telekomünikasyon ağları ve dijital kültürden bahsettiğini ifade etse de insanın artık borçlandırılmış insan olduğunu ve kapatılmış insan olmadığını ifade eder.¹⁹ Dolayısıyla bireyin durumunu daha ağır şartlarda değerlendirmekte ve sonuç olarak var olan despotu yaşatan ve sürdüren bir sistem yerleştirilmektedir (Çalcı, 2015: 186-189; Deleuze’dan akt. Dienst, 2015: 135).

2.2.2. Finansal İçerilme-Yumuşak Güç

Neoliberal yönetimsellik isyan ya da zorlama ile bir anda değil adım adım gelmiştir. Neoliberal yönetimsellik, yetkilerin, görevlerin ve alanların sınırları içerisinde bir özgürlük yaratılmaktadır günümüzde yumuşak güç (soft power) olarak tanımlanabilecek araçlarla uygulanmaktadır. Bu durumun en somut örneği finansal piyasalardır.

Finansal piyasalarda din, dil, ırk gibi konular önemsizdir. Temel hareket argümanları çıkarısalıdır. Çıkarlarına uygun davranabilecek ya da sermayenin işine yarar noktada olduğunuz sürece diğer farklılıklar önemsizdir. Bireydeki bu dönüşüm, kapatılmadan daha ileri bir noktaya gelmektedir. Bu yeni insan modeli kapatılmayacak kadar özgürdür. Özgürlüğünün sınırı ya da tartışıldığı nokta denetim ve gözetim üzerinden sürmektedir. Daha açık ifadeyle neoliberal yönetimselliğin ele aldığı birey değişmekte ve sistem tarafından kapatılmadan evrilmekte ve sermayenin işine yararlılığı üzerinden değerlendirilmektedir (Brown, 2018: 143: 151; 59-60; Güngen, 2015b: 225-228)

Yumuşak güç, fiziksel ve şiddet içermeyen bir müdahale olarak tanımlandığında devletin, kamu bütçesi başta olmak üzere sermaye çıkarına yaptığı ve sonucunda bireyi etkileyen çok geniş bir durumla karşılaşılır. Nitekim finansal içerilme, borçlanma üzerinde yönetim gibi durumlar tam olarak yumuşak güç olarak tanımlanabilmektedir. Daha açık ifadeyle neoliberal yönetimsellik fiziki ya da sert (kapatılma gibi) müdahalelerde bulunmamaktadır. Bunun yerine görece daha karmaşık ve yumuşak müdahalelerde bulunmaktadır. Devletin politikalarına müdahale, bireylerin arzularına müdahale gibi durumlar bu bakış içerisinde değerlendirilmektedir.

¹⁹Söz konusu duruma somut bir örnek için “2010 yılında Birleşik Krallık hükümeti tarafından kurulan Davranışsal İçgörüler Ekibi’ne” (The Behavioural Insights Team) bakılabilir (Halpern’dan akt. Fleming, 2019: 115). Söz konusu kurumun siteleri hala ulaşılabilir durumdadır <https://www.bi.team>, (erişim tarihi: 20.03.2020); <https://www.behaviouralinsights.co.uk> (erişim tarihi: 20.03.2020).

Neoliberal yapıda, devletler borç üzerinden yönetim sağlamaktadırlar.²⁰ Böylece hem emeğin ikincil sömürüsü ortaya çıkmakta hem de neoliberalizmin ana-akım görüş olduğu bir kez daha ispat edilmektedir. Üstelik bu durumun aynı çıkarıcı-rasyonel birey gibi toplumsal fayda sağladığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, neoliberalizm gizleme ve anlam kargaşası yaratma işlevini bir kez daha yaratmakta, borçlanma ve finans piyasaları üzerinden meşruluğunu yinelemektedir. Böylece kredi, artık toplumsal sorunları çözmek ‘gerçek dışı, saygın ve güvenilirlik’ sağlayıcısı olarak; kredi notlarının baz alınmasını yaratmak gibi görevleri de içermektedir. Tam da bu görevler, kredinin demokratikleşmesi kapsamında değerlendirilmekte ve geçmişte olduğu gibi siyahi, fakir vb. sınıfsal ayrımlardan öte kapsayıcı, genelleştirici bir durum yaratılmaktadır. Dolayısıyla saygınlık ve güvenilirlik finans aracılığıyla toplumun neredeyse her kesimini kapsayıcı hareket etmektedir. Süreç sadece demokratikleşmeyle sınırlı kalmamaktadır. Finansın etkisi daha ileri bir boyutta ve toplumsal anlamda bir ölçüt noktasına erişmektedir. Daha açık ifadeyle finans artık kendi başına bir ölçüt ve dayanak noktası durumuna yerleşmekte ve bu durum finansal içerilme olarak ifade edilmektedir. Finansal içerilme, “finans araçlarını kullanan herkesin, istikrarlı, rekabetçi bir piyasada tedarikçilerin müşterilere sunduğu kazanç, saygı ve itibar ile ödenebilir fiyatlara sahip olan nitelikli finansal hizmetlere erişim” anlamı taşımaktadır²¹ (Soederberg, 2016: 110; 259).

Devletler yukarıda değinildiği gibi finansal içerilmeyi desteklemektedir, bu anlamda finansal piyasanın çıkarına yasal düzenlemeler yapılmaktadır ve bunun etkileri ise kabaca şu şekilde görülebilmektedir. Finansal içerilme ile bireyler daha zor durumda kalmakta ve yönetilmeleri kolaylaştırılmaktadır. Bu duruma en net örnek ise tüketici kredisinin yarattığı etkidir. Söz konusu kredi ile üzerinden baskılanan (özellikle yoksulluk içerisindeki) birey disiplin altında kalması/olması, zorlayıcı özellikler içerisinde bulunması ve kredinin

²⁰Bunu yapmak için her şeyden önce finansallaşmanın ve borcun hayatın her alanına eklemlenmesi gerekmektedir.

²¹Çin Halk Cumhuriyeti’nin “vatandaş notlaması” ya da “sosyal kredi” adıyla anılan projesi bu anlamda somut bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu projeye göre devletin belirlediği ‘örnek davranışlara’ bireyin uyması durumunda pozitif, uymaması durumunda negatif puanlama yapılmaktadır. Bu puanlar pozitif olduğu durumda görece daha “kolay kredi kullanabiliyorlar, daha kolay terfi alabiliyorlar” böylece itaat ve gözetim altında tutulabiliyor ve disipline edilebiliyorlar. Üstelik güvenlik kameraları ve akıllı telefonlar bu projede önemli iki araç olarak hizmet veriyor. Vatandaş notlaması şu ana kadar pilot bölgelerde uygulanan ve normal şartlarda 2020 yılında ülke geneli uygulanması düşünülen bir projedir. Vatandaş puanlaması, Çin üzerine bir kara propaganda haberleri de olabileceği unutulmaması kaydıyla mevcut teknolojinin bu durumu gerçekten işler kılabilceğine dikkat çekmek ve uygulamada eğilimi göstermek için bu örnek verilmiştir.

DW Türkçe, “Çin, ‘vatandaşa not’ sistemine geçiyor”. https://www.youtube.com/watch?v=PljUIRD8_Os, (erişim tarihi: 20.03.2020).

DW Türkçe, “Çin ‘dijital Diktatörlüğe’ ilk adımı attı”. <https://www.youtube.com/watch?v=1KQy41eu-EE&t=6s>, (erişim tarihi: 20.03.2020).

BBC Türkçe, “Çin’de yüz tanıma sistemi ile 17 dakika”. https://www.youtube.com/watch?v=png2Bq_0Jxc, (erişim tarihi: 20.03.2020).

mekânsal, zamansal kısıtlar içerisinde bulunmasına neden olmaktadır. Böylece görece mülksüzleştirilen işçileri kapitalistler açısından yönetmek kolaylaşmaktadır. Bu yönetim kolaylığı elbette dolaylı ya da doğrudan bir şekilde devletlere de yansımakta, dolayısıyla devletlerin emek üzerindeki yönetimi de görece kolaylaşmaktadır. Bu kolaylaşmayı sağlayan temel argüman elbette itaattir (Soederberg, 2016: 81-83; Fleming, 2020: 45). Dolayısıyla finansal içerilme sonucunda yumuşak güç uygulanarak bireylerin istek, talep ve durumlarına müdahalede bulunulmakta, devletin birey üzerindeki yönetimi kolaylaşmaktadır. Sermaye açısından ise hem sömürüyü gizlemesi hem de sömürü yaratıcı (ister faiz ister talep açısından) biçimde bir durum oluşmaktadır. Son olarak da gerek yumuşak gücün gerekse de yumuşak güç araçlarından biri olan finansal içerilme ile ‘seçim özgürlüğü’ ekseninde bir yapı kurulmaktadır.

2.3. Neoliberalizm ve Finansallaşma: Menkul Kıymetleştirme ve Etkileri

Neoliberalizm her ne kadar 1980’den sonra yayılmaya başlasa da finansallaşma ve finansal birikimin hız kazanması 2000 yılından sonra görülmektedir. Öncesi dönemde var olan Fordist kurum ve anlayıştan kopuş tamamlanmıştır. Neoliberal yönetimselliğin bireyi ve toplumsal etkileri finansallaşma ile birlikte hareket etmektedir. Bu durumun sonucunda ise mevcut neoliberalizm güçlenerek ayakta kalmıştır. Söz konusu ayakta kalma, borç ekonomisi içinde (finansallaşmanın önderliğinde) birikimi de etkilemiştir. Borç ekonomisi kapsamında tüketim, rant, rekabet gibi konular borç yaratıcı bir hale dönüşmektedir. Böylece ikincil sömürü bir yandan büyümüş bir yandan da gizlenmiştir. Bu şablonun sonucunda ise finansal sermaye (yani alacaklılar) faiz geliri elde etmektedir. Sanayi sermayesi ise daha itaatkâr bir emek ve arzuları (reklam, moda gibi olgularla) müdahale altına alınmış ve vatandaş kimlikleri tüketici kimliğine dönüştürülmüş bireylere kavuşmaktadır. Daha açık ifadeyle seçim özgürlüğü adı altında seçmen dönüştürülmüş kamusal mallar ise kamusal fayda adı altında sermayeye devredilmiş ya da sermaye çıkarına (kalitesi düşecek şekilde ödenek kesintisi ya da kapatılması gibi) dönüştürülmüştür. Dolayısıyla neoliberalizm, bireyin davranış ve yaşamlarını ‘piyasa’ odaklı bir bakış içerisinde şekillendirmektedir, bu anlamda biyoiktidar bir tutum sergilenmektedir. Daha açık ifadeyle kamu bütçesi gibi finansallaşma ve borçluluk halleri tahakküm tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürkan, 2015: 50; Güngen, 2015c: 134; Boyraz, 2018: xxi).

Dolayısıyla karşımızdaki birey, özgür ya da vatandaş birey olamamaktadır. Karşımızdaki birey müdahale edilen, hâl tutum ve davranışları manipülasyon altına alınan bir bireydir. Bu manipülasyon oldukça karmaşık ve katmanlı bir yapıdadır. Daha net ifadeyle

seçme özgürlüğü adı altında seçmenin tüketici kimliğine kavuştuğu bir durumdayız. Öncelikli olarak borç ahlaki işlenen birey devamında gerek reklam ve arzu yönlendirmeleri gibi durumlar, özelleştirmeler, sosyal harcamalarındaki artışlar neticesinde tüketici kimliği manipüle edilen bireydir. Ayrıca emek olarak yine sosyal harcamalardaki artış gibi ortak nedenlerin yanında daha çok sonuç olarak borçlarını ödemek ve/veya reel gelirlerindeki düşüşü düzenlemek için daha zor koşullarda daha az haklarla çalışmak durumunu kabul etmek zorunda bırakılmaktadır. Böylece neoliberal yönetimsellik gerçek hedefine ulaşmaktadır. Söz konusu durum Lazzarato'ya göre toplumun toplumsal haklarından, toplumsal talep baskılarından ve sınıfsal mücadelelerinden “kurtarılmış bir devlet” inşasıdır (Lazzarato, 2015a: 46; Munck, 2014: 116).

Söz konusu kurtarılmanın amacı finansal rantı gerçekleştirmektir. Finansal rant, Lazzarato'ya göre kapitalizmin “üç kapma” aygıtından biridir (Lazzarato, 2015a: 25).²² Bu kapma aygıtlarının düzeni dönemden döneme değişse de neoliberalizm için 1960'dan sonra nüfusa komuta edilmesinde ve mülksüzleştirilmesinde, finansal rant ve vergi iki başat olmaktadır. Kapma/kapama sadece “el koyma” ya da mülksüzleştirme olmamakta, aynı zamanda komuta etme, uzun sistem karşıtı hareket ve örgütlenmeleri engellemek için yapılmaktadır. Mülksüzleştirme, emek üzerinde hem görece daha zor koşulları kabul etme sağlarken hem de hayatta kalma ya da hayat kalitesi için tüketime bağımlı bireyler üretmeyi sağlamaktadır. Tüketim ise ya gelir ya da borçlanma ile finanse edilecektir. Mülksüzleştirme, ayrıca hem kamu kaynaklarının hem de kurumlarının özel sektöre devri ile söz konusu olmaktadır. Özelleştirmeler ile kamu kurumları/malları elden çıkarılmaktadır, üstelik bu durum geçmiş kuşaklardan kalan ya da gelecek kuşaklardan emanet olarak görülmesi gereken kurumlar, verimsizliği ve maliyetleri bahane edilerek yapılmaktadır. Diğer bir sorun ise söz konusu hizmetler ya vergiler üzerinden ya da doğrudan emek üzerinden finanse edilmekte dolayısıyla eski duruma göre emek üzerinden yine bir kaynak aktarımı sağlanmaktadır. Kimi zaman bu kaynak aktarımı eski duruma göre daha fazla ücret ile aynı mal/hizmete ulaşım halinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bankacılık sektörü tarafından özendirilen, ulaşamayacağı bir hayat tarzı için bireyin bütçesinden daha fazla harcama yapmasından beslenen bir tüketici modelidir. Dolayısıyla neoliberalizmde gelir, tüketim için bir şart olmaktan çıktı. Bankaya karşı tek başına garantör rolü güden hükümet ve sürekli borçlanma gelecekteki tek kesinliktir. Söz konusu inşa dolayısıyla toplumun iki aktörü birden (devlet-birey) kuşatma altına alınmıştır (Lazzarato, 2015a: 25; 52; Dienst, 2015: 70-71; Ross, 2015: 40).

²²Diğer ikisi ilgili, ilgili kaynakta vergi ve kâr olarak bahsedilmektedir (Lazzarato, 2015a: 25).

Bu kuşatma ise kendi içerisinde bir hegemonyayı içermektedir. Daha açık haliyle neoliberalizm finansallaşmayı, borçlanmayı içine alan ve bu durumları birey-devlet üzerinde hegemonyatik bir yapıda kuran bir durumdadır. Finansal sermaye ekseninde hazırlanan bireyin ve toplumsal hayatın düzenlenmesini hedef alan bir yapıdır. Bu hedefin alanı devlet ve toplum, dolayısıyla bireydir ve buna aracılık eden ise borçlanmadır. Bu açıdan bakıldığında birey odaklı bir yaklaşım borçlanma olgusuna çözümleyici ve etkin bir nokta olarak önem kazanmaktadır. Lazzarato'ya göre, bu hegemonyadaki çerçeveyi başlatan olay dolar-altın standardının (ABD tarafından) kaldırılması ile başlamaktadır. Böylece Pareto yasası etkisini kaybetmektedir. Sonuç olarak da sermaye “yersiz-yurtsuz” bir hale kavuşmuştur (Lazzarato, 2015a: 119). Bu anlamda borçlanma hem finansal kârı artırması bakımından önemliyken hem de bireye-topluma müdahale aracı haline gelmektedir. Bu durumun sonucunda finansal sermayenin, kendi sınırlarına ulaştığı noktada daha uzağa hızlı bir şekilde hareket edebilen ve bu hızını kendi dışındaki durumlara da adapte eden hareketi/hareketlenmesi başlamıştır (Lazzarato, 2015a: 121; Ergüder, 2015: 107).

Söz konusu sınırları devlet ya da bölge sınırlarından ötede düşünmek dar anlamlı bir bakıştır. Geniş anlamda ise söz konusu sınırları hem daha önce finansal ürün olamayan ürünlere hem de daha önce toplumun finansallaşmamış sınıflarını da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Böyle bir geniş anlamda bakılırsa da karşımıza çıkan finansal sermaye “zincirlerinden kurtulmuş” ve “dizginsiz kapitalizm” halini almaktadır (Dienst, 2015: 20). Sonuç olarak her iki tanımdan hareketle sermaye hem ‘küreselleşmiş’ hem de toplumu ve toplumsal yaşam alanlarını kendine adapte edebilmiştir. Yeni durumda kendinden önceki bireyden farklı bir birey inşası ve birey üzerinden de farklı bir toplum inşası çalışması başlamıştır.

Tüketici açısından ise, tüketici mal-hizmetin tüketim miktarını düşürmek ya da tüketimden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bunu gerçekleştiremediği durumda ise görece daha yüksek bedeller karşısında mali anlamda yalnız bırakılarak daha fazla gelir elde etmenin yollarını aramak zorunda kalmaktadır. Gelir elde edemediği durumda ise borçlanma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla neoliberal politikalar sonucunda bireyin ihtiyaçları bir tarafa bırakılarak sermaye lehine çalışılmıştır. Birey, piyasanın disipline edici yapısına karşı savunmasız kalması hedeflenmektedir. Böylece, piyasanın ödüllendirmesine-cezalandırmasına karşı savunmasız bırakılmıştır. Bu sayede koşullanma yaratılmakta ve koşullanma gibi koşullandırıcıların istediği eylemleri gerçekleştirici bir hal almaktadır (Soederberg, 2016: 91-95). Ortaya çıkan durumda kamu harcama ve yatırımları yani sosyal harcamaların kısıtlanması, kamu yerine piyasadaki lokomotifin sermayedarlara devredilmesi

alışmaları başlamıştır. Böylece devletin ekonomiden uzaklaşması olarak savunulan bu durumun bıraktığı boşlukların (yani kamusal hizmet/mallar) sermaye tarafından ele geçirilmesine neden olunmaktadır. Bu ele geçirme sadece mal-hizmetlerle sınırlı kalmamakta ve birey üretim çalışmaları içerisinde de bulunmaktadır. Dolayısıyla birey, sermayeye karşı yalnız bırakılmıştır. Bu durumun daha açık ifadesi için finansal rant ve finansallaşma teriminin tartışılması gerekmektedir.

Hükümetin yaratılmasına ön ayak olduğu finansallaşma ve onun çerçevesinde ortaya çıkan yeni birey, tüketici hâlini alırken, tüketimini de borçla karşılama durumuna kanallize edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında da 2000’lerden sonra görece daha sık ülkesel/bölgesel ve hatta küresel finans krizleri görmek şaşırtıcı olmamaktadır. Bu krizler ya da “kredi sıkışmaları” bir finans sektörü başarısızlığı değildir (Bauman’dan Akt, Madrazo, 2019: 14). Bu tam olarak finansal sektörün başarısıdır (Lazzarato, 2015a: 150). Finansallaşmanın daha önce kapsamadığı ya da kapsayamadığı alanları başta deregölasyonlar, teşvikler ve özelleştirmeler ile yani hükümet destekleri ile kapsayan bir duruma getirilmiştir. Dolayısıyla karşımızdaki durum kapitalizmin, finansallaşma aracılığıyla öncesinde el değmemiş ürünleri-kişileri de sömürebilmesidir. Yeni durumda birey sadece lüks tüketim için değil, yaşamını sürdürebilmek için gerekli ve evrensel bir alışkanlık halini alacak şekilde borçlanmak durumundadır. Bu durum finans sektörünün “muazzam başarısı” aynı zamanda da “kendi intiharının eşiğı”dir (Bauman, 2019: 35).

Finansallaşma, finansal sermayenin daha önce ürünü olmayan konuların ve ürünlerin, etkileri alanına girerek finansal sermaye tarafından içleştirilmesi ve içerilmesi olarak tanımlanabilir. Bireyin eylem ve faaliyetleri finansallaşmanın yayılmacı etkisinden üzerine düşen payı almakta, finansallaşma tarafından kapsanmakta ve bireyin belirli isteklerinden türetilen/türeyen bir iletişim ağı oluşturulmaktadır. Böylece ister birey isterse de şirketler piyasa sinyallerinin birbirlerine bağı anlık iletim içerisinde tüm işlemleri kontrol ve denetlemenin ötesinde ulus ötesi değışimlere eklemlenmektedir. Bunu ise “döviz kurlarından, kredi maliyetlerine, sübvansiyon kalıplarından, vadeli emtia sözleşmelerine kadar her şeyden etkilenererek yapmaktadır” (Dienst, 2015: 10).

Böylece mikro/makro ölçütler ortadan kalkmakta, öncesinde mikro olarak ifade edilebilen bireyler bile makro şirket/oyuncularla entegre olmaktadır. Bu sayede artık makro yatırımcıların ve işletmelerin attıkları adımlar/aldıkları kararlar, bireyi ve bireyin çevresini daha kapsayıcı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsama neticesinde tüketim üzerindeki zorunluluk/temel argümanlar ortadan kaldırılmakta, dönüşmekte ve tüketim eğlence-reklam ekseninde bir bakış açısı kazanmaktadır. Bu sayede ihtiyaç dışı tüketim ya da gereksiz

tüketim özendirilmekte, ortaya çıkartılmaktadır. Üstelik bu duruma bir taraftan neoliberal zihniyet çerçevesinde hareket eden akademik camiadan/çalışmalardan destek sağlanırken diğer taraftan da elektronik medyada eklemlenmektedir. Dolayısıyla bilimsel ürünler ve günümüz dünyasında oldukça önemli hale gelen, oldukça hayatın her alanına giren elektronik cihazlarla bireylere bir çevreleme/ekleme gerçekleştirilmektedir. Böylece piyasa mantığı, çıkarı farklı alan/yapıları hem kendine uygun bir dönüşüm sağlarken hem de dönüşümü yönetimsiz, zorlamasız ve mutlak doğru şekilde lanse etmektedir. Bu duruma karşı duruşları mutlak doğru neticesinde boş/anlamsız gösterebilmekte ve duruma karşı itaatkar bir tutum öngörmektedir (Dienst, 2015: 11).

Finansallaşmayla kapitalist ekonominin ana eksenini sanayiden finansa doğru kaymıştır. Bunun sonucunda yeni durumda finansal piyasa aktörleri hem ülkelerarası hareketlilik (küreselleşme ya da uluslararasılaşma) hem de diğer sektörlerden finansal piyasalara doğru üretimin kaydırılmasına yol açmıştır. Böylece finansa sektörü bir yandan yeni pazarlar (ülkeler) kazanırken diğer yandan da yeni yatırımcılar kazanmıştır. Burada akıllarda tutulması gereken nokta hareketlenen, büyüyen finansal piyasaların ekonominin geneli üzerinde “artan finansal yatırımlarla istikrarsızlığa sivrulması kaçınılmaz” bir duruma gelmektedir (Ergüder, 2015: 101).

Finansal sermaye hem kentler hem de borçlular üretmekte, ancak bu durumun (uzun dönemde) sürdürülebilirliği düşünülmemektedir. Zamanla ‘emlak balonu’ gibi durumların yaratılmasına yol açan bu tutum sonucunda, var edilen balon patlamaktadır. Sonuçlarına en çok borçlu olanlar katlanmaktadır. En çok borçlu olan (aynı zamanda en kırılgan olan) ve en çok zarara uğrayan emek olmaktadır (Ergüder, 2015:108-109). Sermayedar kesim (finans ve sanayi sermayedarları) ise devletler tarafından gerek politik gerekse de hukuki olarak desteklenmektedir. Diğer bir önemli noktada da kredi sistemi, bileşik faiz halinde işlemektedir. Dolayısıyla borcun ödenmediği ya da geciktiği her an da faiz artarak işlemekte dolayısıyla alacaklı açısından daha da kârlı hale gelmektedir. Bu durum ise borçların ödenmesini zorlaştırıcı bir etkiye de yol açmaktadır. Borçların asla tam olarak ödenmeyeceğini kredi verenler de bilmekte kredi sistemi tam olarak bunun üzerine kurularak finansal rant elde edilmektedir (Ross, 2015: 38).

Finansallaşma teriminin, mevcut durum ve yapıyı açıklamada yetersiz olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Soederberg’e göre, mevcut terimin, durumu izah etmekte yetersiz kaldığını ve “içi boşaltılan” bir terim olduğu iddiasıyla kullanılmaması gerektiğini savunur. Bunun yerine Küresel Güney için “Finansal içerilme” ve Küresel Kuzey ise “finansın/kredinin demokratikleşmesi” terimlerini kullanmasını savunmakta ve borç refahını

normalleştirmekte, “depolitize” ettiğini ifade etmektedir (Soederberg, 2016: 380; 21).

Terminolojik farklar olsa da sonuç değişmemekte bireyin sömürüsü her durumda devam etmektedir. Bireyler, artan sağlık-eğitim harcamalarını karşılamak için temel ihtiyaçları karşılamaya aracılık etmekte olan evlerini ipotek altına aldırarak, borçlanma yoluna gitmektedirler. Dolayısıyla en temel ihtiyaçların bile karşılanması için borçlanma yani bu ihtiyaçlardan bile finansal sermaye dolayısıyla finansallaşma ile kâr elde edilmesi ile karşılaşmaktayız. Bu durum haklar konusunda da kendini göstermekte ve anayasal güvence altındaki haklarını kullanan yurttaşlardan, müşteri yurttaşına geçilmektedir²³ (Ross, 2015: 82; Gürkan, 2015: 51).

Neoliberalizm tarafından kullanılan diğer bir argüman ise neoliberal devlet yapısı bir hakem ya da eşit/aynı uzaklıklı bir devletten çok finansal piyasa odaklı bir yapıya dönüşmektedir. Bu sayede mevcut politikalar ve sermaye hareketleri normallik/meşruluk kazanması sağlanmakta ve sistemin meşruiyeti-güvenliği sağlanmaktadır. Böylece finansın varlığı ve yaygınlaşması sorgulanamaz bir hale gelmektedir. Böylece finansal mantık ve finans sektörünü destekleyici regülasyonlar ve önlerindeki engeller kaldırılacak deregülasyonlar yapılarak, tabana kadar ulaşacak bir finansal yayılma başlamaktadır. Finansal tabana yayılma finansman ve bankacılık işlemleri önündeki yasal- bürokratik engellerin kaldırılması (deregülasyon politikaları), böylece “daha düşük gelirli kesimin de finansal sisteme içerilmesi” olarak ifade edilmektedir (Güngen, 2015c: 147-148)

Neoliberalizmde devlet piyasaların lehine yasaları düzenleyerek, kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Bu deregülasyonist tutumun ise herhangi bir sınırlandırılması görülmemektedir. Öyle ki sosyal politikalar (eğitim, sağlık ve sosyal sigortalar vb...) bile bu durum çerçevesinde sermayeye devredilmektedir. Bu durumun savunması, tarafsız devlet ilkesi çerçevesinde izah edilmeye çalışılmakta, sorumluluk ise bireylere bırakılmaktadır. Sonuç olarak ortaya çıkan durumun sonucunda neoliberal normlar üretilmektedir (Gürkan, 2015: 60-61). Neoliberal yönetimselliğin temelinde finansın olması, kendi dışında kalan diğer tüm piyasa aktörlerini ve alanlarını kendine göre şekillendirmesi, artık karşımıza finansal araçların birleştirilmelerini ve bu sayede finansın daha büyütülmesi gibi yeni aletleri çıkarmaktadır. Örneğin menkul kıymetleştirme ile çeşitli borç ve kredi türleri birleştirilerek daha büyük bir paket haline getirilmiş ve finansal piyasalara sunulmuştur. Söz konusu birleştirmeler ile neoliberal yönetimselliğin yarattığı ve birbirinden farklı konu, ürün ve hizmetlere sığrayan milyarlar dolarlık fonlar elde edilmeye başlanmaktadır. Dolayısıyla hem gelir dağılımı adaletsizliği anlamında hem de demokrasi anlamında büyük fonların ellerinde

²³Ross’a göre neoliberalizm öncesinde “demir kafes içerisinde yer alan bireyin” artık vahşi kapitalizme ve tüketim kültürü çevrelenmektedir (2015: 82).

bir siyasi-ekonomik durum ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum neticesinde ülkelerin ekonomisi üzerine seçmenler ve (artık) seçilenlerden ziyade fon yöneticileri ve fonların karar mekanizmaları daha etkin bir noktaya gelmektedir. Menkul kıymetleştirme ile karşımıza çıkan sermayenin büyük servetlere ulaşırken, geride kalanların birikimlerinin küçülmesi ve siyasi tercih ve haklarını üzerinde fonların etkisinin daha etkili olmasını göstermektedir. Bu yapı hem kendinden önceki sektörleri/durumları kendisinin çıkarı olduğu durumda kendine eklemleyen, çıkarının olmadığı ya da göremediği durumda ise sektörleri/durumları oyunun dışına iten bir finans sektörünü barındırmaktadır. Böylece tüketici kredisi, ev kredisi, eğitim kredisi vb. krediler ve binlerce borçlunun borç senetleri daha büyük senetler haline getirilmiştir. Söz konusu senetlerin büyüklükleri milyarlarca dolar ile telaffuz edilecek boyuta gelmiştir (Soederberg, 2016: 82-83). Böylece finansallaşma, içerilme ile bireyin ve mikro ekonomik birimlerin içerisine genişlerken aynı zamanda kendi içerisinde makrolaşmaktadır.

Menkul kıymetleştirmeyle gerek borçlar gerekse de sigorta fonları sisteme entegre edilmekte, dolayısıyla bu ve benzeri ürünler de metalaştırılmaktadır. Türev kağıtlar haline gelen bu yeni metalar kar topu gibi büyüyerek bir üst türeve doğru hareketlenmekte süreç sonunda ise artık ne borçlunun ne borç konusunun takibi yapılamayacak boyutlara ulaşmaktadır. Böylece karşılaşılan türev kağıtların riski artmakta ve toksit kâğıt durumuna gelerek yeni bir balon daha yaratmaktadır. Artan finansal yatırımlar balonları beslemekte ve beslenmektedir. Bu açıdan bakıldığında ortaya çıkan genel tablo ekonominin geneli üzerinde ekonomik istikrarsızlıktan kaçınmayı/kurtulmayı olanaksız kılmaktadır (Ergüder, 2015: 101; Soederberg, 2016: 121; 139; 154). Bu duruma gerekli destek ise borç refahı devletleri tarafından verilmiş ve gerekli yasal düzenlemeler yapılarak duruma önayak olunmuştur.

Menkul kıymetleştirme terimi ve bu terimi arttırıcı politikalarla hem finansallaşma hem de risk yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla menkul kıymetleştirme terimi finansallaşma terimi ile yakın anlam taşısa da finansallaşmanın yanında daha bireysel kalmaktadır. Finansallaşma, menkul kıymetleştirme terimine kıyasla daha genel kalmakta ve menkul kıymetleştirmeyi de kapsayan bir durumu ifade etmektedir. Menkul kıymetleştirme terimini önemli kılan nokta daha önce finans piyasalarına eklemelenemeyen ürünlerin eklemelenmesi sağlanmaktadır. Ayrıca riskleri görece yüksek olduğundan finansal piyasalar tarafından eklemelenemeyen ürünler de yine eklemelenebilirlik kazanmıştır. Üstelik bunların yarattığı balonlar, krizleri kaçınılmaz hale getirmekte ve bir o kadar da öngörülemezliğini beslemektedir. Krizler, kapitalistler tarafından ise finansal gerilimleri atlatmak için kullanılmaktadır (Soederberg, 2016: 85).

Öngörülemezlik, 1990'dan itibaren başlayan finansal serbestleşmeyle ilintili bir

durumdur. Bu dönem başlayan (önce ülkelerin sonrasında da bireyler tarafından kullanılan) “ucuz kredilerle borcu çevirmesi” anlayışı gelişmeye başladı (Güngen, 2015a: 29). Böylece hem finansallaşma ve borç akları hem de yaygınlaştırıldı. Üstelik sorunsuz ve sonsuz şekilde kullanılarak 2000'lere kadar ülkelerde ve bölgelerde çıkan ekonomik krizlere rağmen kullanılmaya devam edildi. Neoliberalizmin her zaman yaptığı savunma mekanizması krizlerde de kullanıldı. Nitekim her zaman olduğu gibi (diğer sorunlarda da olduğu gibi) krizlerde de suç ve sorun hep sermaye dışı sebeplerden kaynaklı olmaktadır. Mevcut ekonomik sistem karar alıcılar tarafından yeterli sorgu ve denetimden geçirilmekteydi. Başta çevre ülkelerde neoliberalizmin (finansal ve borcu içine alan) politikalarının yarattığı ve artmakta olan finansal kırılganlık görmezden gelinmekteydi (Güngen, 2015a: 29).

2008 krizi ise finansallaşmanın tehlikelerini ve yarattığı denetim biçiminin, distopyanın bir dışı vurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kriz, neoliberalizmin yarattığı yıkımı-dönüşümü, bireyler ve devletler özelinde görünür kılmıştır. Ortaya çıkan iflaslar, borçlar, yoksullaşma, toplumdaki (reel ücretler ve sosyal mallar başta olmak üzere) değişim ve toplumsal faydanın azaltılmasının etkisi ayyuka çıkmaktadır. Toplumun içerisine itildiği (yumuşak güç üzerinden uygulanan) gözetim ve denetim sermaye lehine yaratılan talanın uğruna yapılmıştır. Sonuç olarak ise ortaya çıkan tablo da kendi dışındaki durumları önemsemeyen rekabet odaklı bireyler, borçların arttığı bir toplum ve toplumsal faydanın azaldığı bir dönüşümdür. Dönüşümün dikkat çekici diğer iki önemli çıktısı da intihar oranlarındaki artış ve ırkçılık destekçilerindeki artış oranlarıdır (Lazzarato, 2015a: 139-140; Gürkan, 2015: 60; Ross, 2015: 42).²⁴

2.4. Uluslarüstü Kurumlar

ABD İkinci Dünya savaşı sonucunda (önceki küresel güç olan İngiltere'nin büyük direnişi ile karşılaşmadan) yeni küresel hegemonik güç rolüne bürünmüştür. 1929 ekonomik bunalımı gibi bir krizin ortaya çıkmaması ve hegemonyasını koruma amacıyla 1944 yılında imzalanan Bretton Woods Anlaşması ile bu durumu hem yasal zemine oturtmuş hem de dünya ticaretini Amerikan dolarına, Amerikan dolarını ise altına endekslemiştir. Bu sayede Amerikan doları, (kapitalist) dünya ticaretinde kullanılan/kabul gören bir güce sahip olmuştur. Ayrıca bu anlaşmasıyla olası bir kriz durumunu engellemek üzere bir para fonu kurulmak istenmiştir. Bu çerçevede IMF sabit kur rejimlerini düzenlemede, gözlemlenmede ve hükümetler arasında döviz alışverişinde onay mercii olarak görevlendirilmiştir. Geriye ise

²⁴Bu durumun en net örneği başta tüketici kredilerinde görülmektedir. Kullanan sorumludur anlayışı çerçevesince söz konusu kredilerin yarattığı sorunlar kullanıcı odaklı bakılarak bertaraf edilmektedir (Karaçimen, 2015b: 52).

savaşta harap olan Avrupa ülkelerinin toparlanmasını sağlamak ve böyle savaşların çıkmasını engellemek kalmıştır. Dünya Bankası bu amaç ve doğrultuda çalışan bir kalkınma bankası olarak kurulmuştur (Dardot ve Laval, 2012: 327; Zabcı, 2017: 32; Toparowski, 2014: 181; 187).

İlerleyen süreçte başta üçüncü dünya ülkeleri olmak üzere bazı ülkelerde ödeme dengelerinde ve makro göstergelerde sorunlar baş göstermiş ve bu ülkeler borçlarını ödeme konusunda sorun yaşar hale gelmişlerdir. Söz konusu ülkelere borç verenlerin çıkarlarına ters olan bu duruma karşı, Colas’a göre temel makro iktisadi değişkenlerin, tekrar istikrara kavuşturulması ve uyumlaştırılması hedeflenir. Bu amacı yerine getirme görevi ise (ödemeler dengesizliklerini düzeltme, kamu kaynaklarının özelleştirilmesi, vergi indirimi gibi neoliberal politikaları uygulanmasında gibi durumları da içermek kaydıyla) IMF ve DB’ye kalmıştır. Hali hazırda ABD’nin dolar-altın endekslemesinden çekilmesiyle yeni bir süreç başlamıştır. Bu yeni misyonuna göre, IMF neoliberal politikaların gözetlenmesi ve neoliberal politikalara uyulması konusunda “polis gücü” haline gelmektedir²⁵ (Colas, 2014: 136; Blyth, 2017: 153).

Neoliberal dönüşümü sağlamak için (tarih boyunca yapıldığı gibi) devlet müdahalelerine ihtiyaç olmaktadır. ABD ve İngiltere hariç tutulmak kaydıyla geçmişten beri piyasa oluşumlarında devletler aktif rol almaktadır. Dolayısıyla, Güney ülkelerinde 1980’den itibaren yönetimleri zor durumda bırakacak ve hatta iktidardan edecek askeri darbeler yapılmıştır. Kuzeyde ise (ABD ve İngiltere istisna tutulmak kaydıyla) neoliberal politikaların gelişi 1990’ı bulacak ve daha ‘yumuşak güç’ eksenli müdahalelerle belirlenecektir. Gerek kuzeyde ve gerekse de güneyde bu müdahaleleri yapan IMF’dir. Söz konusu yeni görevi Washington Uzlaşısı²⁶ ile uyumlu ve perçinlenmiş bir durum olmaktadır (Brown, 2018: 55; Dardot ve Laval, 2012: 252; Blyth, 2017: 99).

Yumuşak güç ve askeri müdahaleleri de içerisine alan yapı neticesinde IMF neoliberal mantıktan ödün vermeden harekete devam etmiştir. Bu anlayış neticesinde başta finansal piyasalar olmak üzere, piyasaların üzerindeki kuralların kaldırılması öneri ve anlayışlar neticesinde hükümetlere sunulmuştur. Devletin yerine geçen özel sektör üzerinden bir kalkınma hedeflenmek istenmiştir. Bunun neticesinde kamu mülkiyetindeki mallar, sermaye

²⁵Söz konusu duruma somut bir örnek vermek gerekirse, 1997-98 Asya krizleri ve 1979’da Volcker şoku’nun gösterdiği üzere finansal istikrarsızlığın “disipline edici” rolünü gösterilebilir. Birincisinde dünya kapitalizmi disipline edilmiştir. İkincisinde ise “enflasyonu durdurmak ve emeği disipline etmek için” faiz oranına müdahale edilmiştir. Volker Şoku’nun devamında üçüncü dünyanın amansızca borç krizi, kemer sıkma, gerileme ve çatışma içerisine sürüklenmesi sonucu doğmuştur (Bond, 2018: 147).

²⁶Saad-Filho’nun göre “Washington uzlaşısı ilk başta IMF, DB ve ABD Hazine Bakanlığı (United States Department of the Treasury)’den oluşan devamında ise WTO, Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank) gibi kurumların da kısa sürede eklemlendiği bir uzlaşıdır” (Saad-Filho, 2014: 191). Söz konusu metin, on politikadan oluşan bir listeydi ve “kamu harcama önceliklerini, vergi reformunu, faiz oranlarının liberalleştirilmesini, özelleştirmeyi ve deregülasyonları yeniden düzenleyen bir mali disiplindi” (Blyth, 2017: 152).

mülkiyetine devredilmiştir. Daha açık ifadeyle sermayenin yatırım malına dönüştürülmüştür (Fleming, 2019: 203; Colas, 2014: 136).

Üstelik bu durum Munck’a göre “tek doğru” olarak görülmüş ve uygulanmıştır (2014: 113). Böylece hükümetler üzeri bir duruma geçilerek neoliberal yapının hükümetlere ihracatı yapılmıştır. Hükümetler ise bu duruma ortak hareket ederek cevap vermişlerdir. Özellikle IMF ve DB’ye muhtaç durumda olanlar başta olmak üzere borç verebilecek olanlara ve uluslararası sermaye hareketlerine karşı imajlarını düzeltebilecekleri bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir (Dardot ve Laval, 2012: 253).

Bu kapsamda hükümetler özelleştirmeler, enflasyon hedeflemesi nedeniyle sıkı para politikası gibi IMF önerilerine uyma hedeflemesine gittiler. Böylece uluslararası sermaye piyasalarına karşı imajlarını korumuş/düzeltilmiş olmayı plânladılar. Ekonomik istikrarsızlıklara karşı ise söz konusu imajın yarattığı sermaye hareketlerinin serbestliği ve borç çevrimlerine dayanan bir yapı öngörüldü. Böylece IMF programlarına, isteklerine uyulduğu sürece güvenceli bir durumda olacaktı. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm için kendilerine dayatılan anlayışları benimseme yoluna gittiler. Bunun için kamu açıklarının azaltılması ve kamu bütçesinin denklığı sağlanmalıdır. Başta kamu harcamaları azaltılarak sosyal harcamalarda kesintiler yapılması ve söz konusu hizmetlerin kamu bütçesi yerine bireylere yüklenmesi öngörülür. Böylece öncesinde kamu tarafından ücretsiz sunulan hizmetler gidere indirgen bir bakış açısı geliştirilmiştir. İşletme mantığından alınan bu bakış açısına göre söz konusu ödeneklerin kesilerek sermayeye devri ya da sermaye üzerinden karşılanması öngörülmüş, hizmetten yararlananların hizmet bedellerini ücretlendirmesi öngörülmüştür. Üstelik bu işletmeciler/sermayeci bakış IMF tarafından geliştirilerek, ülkelere dayatılmıştır. Hanehalklarının ise bu finansal yapıya uyum sağlamaları öngörülmüştür (Güngen, 2015a: 24; 29; Dardot ve Laval, 2012: 320; Karahanoğulları: 2015: 85-87).

Böylece Streeck’e göre 1990’lardan itibaren kamunun borçlarının geri ödenmesinde başlayan “ödemeler sorunu”na karşılık (Avrupa’da ve İngiltere’de) hanehalkının borçlandırılmasına yol açılmış ve hanehalkı borçlarında artışlar meydana gelmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla aslında yapılan “kamu borçlarının özel borçla ikame edilmesi”ydi (2017: 78-79).

Neoliberal mantık çerçevesinde oluşturulan borç ikamesi modeli sonucunda bir yandan finansal sermayenin ürün çeşitliğinin arttırabilmesi hedeflenirken diğer yandan ise ülkelere girişlerinde/çıkışlarında (hukuki-bürokratik) engel teşkil edilmemesi hedeflenmiştir.

Böylece üçüncü dünya ülkeleri de kaynak sıkıntısı çekmeyecekti.²⁷ 1990'lara gelindiğindeyse IMF ve DB söz konusu neoliberal mantığı, ekonomik büyümeyle ilişkilendirerek savunmaya ve aklamaya devam edecekler: finansal kurumlar için, finansal hareketliliği ve finansal serbestliği savunmayı şiddetlendireceklerdir. Bu anlayışa göre ülkeler faiz oranları üzerinden rekabet içerisinde olacaklar ve bu sayede üçüncü dünya ülkelerine de (faiz oranlarının görece yüksek olacağı ve giriş-çıkış serbestliği olacağından dolayı) finansman sağlanabilecekti. Bu hareketlilik neticesinde hem dış tasarruflar etkin kullanılmış olacaktır hem de söz konusu ülkelerde kaynak kıtlığı sorunu çözülecek ve yatırımlar artacaktır. Üstelik bu durumu desteklemek için sermayenin ve bireylerin tüketim mallarına harcamalar yapmaları sağlanacaktır. Böylece piyasadan çekilen devlet yerine söz konusu hizmet/mal açığı, sermayeyi kâra kavuşturacak bir tüketici yapısıyla kapatılacaktır. Kaynak kıtlığının ortadan kalktığı durumda ise sermaye sahipleri artık ülkeden çıkacaktır. Teoride bu, her iki tarafın da kazandığı bir halde durum olarak görülmektedir. Ancak uygulamada bu durum üçüncü dünya ülkelerinde ekonomik istikrarsızlığı arttırıcı rol oynamış ve makro göstergelerde bozulmalar ve/veya ekonomik krizler gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Ayrıca faiz oranları aracılığıyla merkez ülkelere doğru gelir transferi yaratmıştır. Daha açık ifadeyle merkez ülkelerdeki finans kuruluşlarının alacaklı konuma geçmeleri ve ortaya çıkan yeni ekonomik dengesizliği çözmek için IMF ve DB üzerinden yeni krediler kullanma durumuyla karşılaşmıştır (Karaçimen, 2015b: 94-97; 105; 101-104).

Dolayısıyla bir neoliberalizm sarmalı yaratılmıştır. Neoliberal politikalar neticesinde ortaya çıkan sorunların (ödemeler dengesi sorunları, yüksek borç sorunları ya da ekonomik krizler vb.) çözülmesi de uluslararası kurumlara kalmaktadır. Onların sundukları çözümler ise var olan neoliberal politikaları korumak ve görece dozajını arttırmaktır. Bu sayede kamu harcama ve yatırımlarının azaltılması, kamu kaynaklarının özelleştirilmesi, batık duruma geçmiş sermaye kurumlarının kurtarılması vb. politikalar devreye sokulmaktadır. Dolayısıyla teoriden çok farklı bir şekilde devletlerin yeni bir görevi doğmuş, (başta ABD bankaları olmak üzere) sermayeye kendi vatandaşlarından kaynak aktarmakla görevlendirilmişlerdir.²⁸ Daha açık ifadeyle IMF'nin çözüm olarak sunduğu politikalar sonucunda sermaye dışında kalan toplumun diğer kesimleri daha az kamu hizmeti alırken görece daha çok vergi ile karşı karşıya gelmektedir. Böylece sorunların kaynağı olan sermaye ya da sermaye hareketleri

²⁷Bu durumun sonucunda ortaya çıkan tablo: "Üçüncü dünyanın borcu 1980'de 580 milyar dolardan 2002'de 2,4 trilyon dolara yükselmiştir ve büyük kısmı geri ödenebilir değildir" (Bond, 2018: 160).

²⁸Bu durum 1986 yılından Strange tarafından ifade edilse de "kemer sıkma" adı altında IMF tarafından (başta 2008 ekonomik krizi olmak üzere) birçok defa uygulanmıştır. Toparowski'ye göre 1982-1997 yılları birçok farklı ülkede ortaya çıkan ekonomik krizlerde IMF çözüm için destek makamı olmuştur. Desteklemenin bedeli olarak "iktisadi durgunluk" ve "kamu hizmetleri sınırlandırılması" gibi durumlara yol açacak neoliberal programlar sunmuştur (Graeber, 2015: 25; Toparowski, 2014: 186; 187).

yerine cezalandırılan kesim, sermaye dışında kalanlar olmaktadır. Daha açık ifadeyle sermayenin yarattığı sorun toplumun geri kalanı sırtına yüklenmekte ve seçimle gelen hükümetler ise sermaye kârına/avantajına bu duruma göz yummaktadır. Söz konusu yeni krediler ise yeni (ve daha fazla neoliberal politikalar içeren) şartlar-programlar içeren bir halde sunulmaktadır. Böylece neoliberal politikalar bir ileri basamağa taşınmaktadır (Blyth, 2017: 144; 75; Strange'dan akt. Toparowski, 2014: 184; Dardot ve Laval, 2012: 327).

IMF'nin görevi uluslararası ödemeler sisteminin istikrarını sağlamaktan ziyade, dış borç krizlerine ve geç kapitalistleşmiş ülkelere yönelen uluslararası sermaye akışlarına yönelmeye doğru kaydırmıştır. Uluslararası sermaye, IMF programına uyan ülkelere yönelmiş ve bu ülkelerin borçlanma olanaklarını arttırmıştır. Ancak neoliberal politikaların başarısız olduğu durumdaysa, başarısız olan hükümete çözüm önerileri yine IMF ve DB tarafından sunulmuştur. İstikrar ve yapısal uyum programlarını içeren anlaşmalar kabul edildiği durumda söz konusu hükümetler borç alabilecek konuma gelmektedirler. Bu süreç başlı başına sorunlar ve karmaşalar içermektedir. Öneri, bağlayıcılığı olmayan, anlaşma ise taraflar arasında görece uzlaşma içeren durumları ve tutumları nitelendirmektedir. Ancak burada yaşanan borçlu-alacaklı ilişkisinde olduğu gibi baskı konusunu içermekte ve Saad-Filho'ya göre "zorla dayatılan" bir hale bürünmektedir (Karaçimen, 2015b: 103; 125; Dardot ve Laval, 2012: 252; Saad-Filho, 2014: 194).

IMF ve DB herhangi bir sorun karşısında kendi sundukları önerilerin sorgulanması ya da eleştirilmesi durumunda ise, bunları göz ardı etme yoluna gitmektedir. Kendi önerilerinden kaynaklanma ihtimali olan herhangi bir kötüye gidişin ülkenin sosyo-kültürel yapısından ya da mevcut siyasi iktidarların hatalarından kaynaklandığını iddia/kabul etmektedirler.²⁹ Böylece basit bir çember içerisinde, sorun ülkenin öznel durumundan kaynaklanırken çözüm yine/yeniden IMF'de (ve neoliberal politikalarda) olduğu düşünülmüş ve bu taraflı ön kabul etrafında hareket edilmiştir. Daha açık ifadeyle sorun yaratabilecek neoliberal çözümler, sorun yarattığı durumda tekrar IMF 'önerileri' ile 'anlaşma' ortamı yaratılmaktadır. Böylece IMF tekrar olaya/soruna müdahil olmaktadır. Böylece görece daha sert neoliberal bir anlayışla hükümetlerin karşısına çıkmaktadır ve sorun/sorunları çözüm için neoliberal politikalar gözden geçirilmek yerine tekrar-tekrar neoliberal politikalar uygulanmaktadır. Dolayısıyla ortaya bir sarmal-döngü çıkmakta ve Graeber bu durumu alacaklıların çıkarlarını korumak amacıyla hareket etmekte olan "emperyalist bürokrasi" olarak tanımlamaktadır. Bunun

²⁹Graeber'in aktarmasına göre 2008 yılında IMF baş ekonomisti olan Simon Johnson, The Atlantic'de yazdığı 2008 krizi hakkındaki yazısında süreci şöyle anlatıyordu: "Yasaları ve yasal düzenlemeleri yapanlar ve akademisyenler, bu bankaların ne yaptıklarını bildiklerini düşünüyorduk. Geriye dönüp baktığımızda bilmediklerini görüyoruz." (Graeber, 2015: 409).

neticesinde her ne kadar borcu azaltmadığı, tersine arttırdığını göstermesine rağmen kemer sıkma politikaları uygulanmaktadır.³⁰ Böylece kamu harcamaları azaltılmakta, kamunun hizmet alanları daraltılmakta ve vatandaşlar üzerinden sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Kemer sıkma politikalarının tekrar tekrar gösterdiği IMF'nin politikalarını hayata geçirecek müdahaleler ise sadece ekonomik alanda olmaz, neoliberal tutumun bir sonucu olarak “siyasi süreç alanlarına doğru” genişletilmesine yol açmaktadır³¹ (Saad-Filho, 2014: 197; Graeber, 2015: 385; Blyth, 2017: 115; 226-227).

IMF'nin yarattığı neoliberal dönüşüme bir destek de DB'den gelmiştir. IMF neoliberal dönüşümü makroekonomik istikrar ana başlığında, para ve maliye politikaları aracılığıyla yapmaktadır.³² DB ise yapısal uyum hedefiyle hareket etmekte ve görünüşte daha toplumsal bir (yoksulluğu azaltmak gibi) hedeflere yönelmektedir. DB'nin etki alanı gittikçe genişlemekte ve iç savaşlarla mücadele, doğal çevrenin korunması gibi alanlara da yansımaktadır. Bu kapsamda DB, dört aşamalı bir program çerçevesinde hareket etmektedir. Birinci aşamada özelleştirmeleri, ikinci aşamada sermaye piyasalarının serbestleştirilmesini üçüncü aşamada temel ihtiyaç malzemelerinin ücretlendirilmesini ve son aşama da ise ticaretin serbestleştirilmesini istemektedir. Bu aşamalar neticesinde ise gerekli yardımları sağlamayı kabul etmektedir. Bu aşamaların her birinde kazançlı çıkan (başta batı bankaları olmak üzere) sermayedarlardır. Dördünde de piyasa yaratılışı ve piyasa serbestliği savulmaktadır. Boratav'a göre DB, neoliberal politikaların “kuralsızlaşmış liberalizm” inşası olduğunun farkındadır. Üstelik bunların üçüncü dünya ülkelerinde yarattığı kapkaç olanaklarının sonucunda ortaya çıkan “vahşi kapitalizm”i de gözlemlemektedir (Zabcı, 2013: 144; 142; Boratav, 2018: 217).

Dolayısıyla neoliberal yönetimsellik ekseninde uygulanan politikalar sadece devlet eliyle olmamaktadır. Daha açık ifadeyle neoliberal politikaların ve bunların sonucunda doğan borçlanma sorunlarının yaratılmasında/oluşmasında uluslararası kurumlar da pekâlâ durmaktadır. Söz konusu kurumların çıkış noktaları olan görev tanımları pek çok durum gibi değişmiş ve neoliberalizmin uygulayıcısı bir konuma evrimleşmiştir. Yeni durum sonucunda

³⁰Bu durumu destekleyici bir örnekte Brown'dan gelmektedir. Brown, “OECD 2006-2007 verilerine göre kriz öncesinde devlet borçları düşme eğilimindeydi. Söz konusu kriz devlet borçlarından çıkmamıştı” şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla krize sebep olmayanlarca bedeli ödenen bir durumla karşılaşmakta ve kemer sıkma politikalarının işlerliği düşündürücü bir hale gelmektedir (Brown, 2018: 53/54: 54).

³¹Somut bir örnek vermek gerekirse, 2008 krizi sonrasında Yunanistan ve İtalya hükümetlerinin yaşadıklarına bakmak gerekmektedir. Demokratik seçimlerle iktidara gelen hükümetler kriz sonrasında, krizin aşılabilmesi için IMF ile görüşmelere başlamışlardır. Görüşmelerin sonucunda IMF ile uzlaşmamışlardır. Bu durum ise görevlerinden alınmalarına yerlerine IMF programlarına (neoliberal politikalar) uyum sağlama “sözü vermiş” teknokratlar geçirilmiştir (Blyth, 2017: 75).

³² Bu duruma bir somut örnek için ise IMF politikaları neticesinde üçüncü dünya ülkelerinde de eğitimin paralı olması istenmektedir. IMF'nin parçası olduğu BM ise aynı ülkelere eğitimi ücretsiz kılmaları için “ısrar ediyor” (Graeber, 2015: 476).

neoliberalizmin üst kurumu neticesine çıkılarak, neoliberal politikaların uygulayıcısı ve uygulanmasını gözlemleyicisi bir hal almıştır (Boratav, 2018: 220).³³

³³Bu durumun yarattığı yıkıcı/negatif durum uygulamada (neoliberalizmin ilk dönemi denebilecek) 1984 yılında Güney Amerika ülkelerinde ve Meksika’da görülmüştür. Söz konusu dönemde ülkeler bazında bir borç ödeme sorunu ortaya çıkmıştır ve söz konusu ülkeler IMF’in neoliberal-saldırgan politikalarına karşı tepki göstermişlerdir. Bu tepki metni Ouito Bildirisi adıyla açıklanan ve söz konusu ülkelerde çıkan ekonomik krizin sebebi olarak IMF’i/IMF politikalarını sorumlu tutan metin olması bakımından önemli görünmektedir. Diğer önemli noktası ise kredilerin vadesine, faiz oranlarına ve durumu düzeltici ek kredilerin sağlanması istekleri vurgulanması gereken diğer alanlar olarak görülmektedir. Ayrıca söz konusu bildiri ve devamındaki görüşmeler sonucunda borçlu ülkeler gündemlerine borç reddi, alacaklı ülkelerin mallarına boykot gibi önlemlerin gündeme gelmesi bakımından da yine dikkat çekici görülmektedir (Başkaya, 2015: 91; 93).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK VE BORÇLANMA

3.1. Türkiye’de Neoliberal Yönetimsellik

Neoliberalizm 1980’de başlayarak, (kesintiler içerisinde de olsa) 1990 ve 2000 sonrası Türkiye’inde kendine yer bulmuştur. Neoliberalizmin Türkiye’deki uygulamaları, diğer ülkelerde olduğu gibi hükümet desteği altında gerçekleşmiştir. Hükümetler, piyasa oluşturabilmek için gerekli olan ekonomik (sosyal devlet tasfiyesi, özelleştirmeler gibi) uygulamaları gerçekleştirdikleri gibi, piyasa oluşturmak amacıyla da hukuki düzenlemelerde bulunmuşlardır. Üstelik tüm bu müdahalelerle uluslararası kurumların (IMF-DB reformları) desteklerini de alınarak devlet mekanizması da uyumlaştırılmıştır³⁴ (BSB, 2015; 55-57).

Türkiye’de neoliberalizmin ekonomik-yasal alt yapısını oluşturmak ve devlet mekanizmasını söz konusu duruma uyumlaştırmak amacıyla 24 Ocak Kararları açıklanmıştır. Söz konusu kararlar IMF-DB ikilisinin öngördüğü Uyum Programı olarak karşımıza çıkmakta ve birçok neoliberal politikayı gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın sınırları kapsamında en dikkat çekici iki nokta ise Türk lirasının devalüe edilmesi ve KİT ürünleri üzerindeki fiyat denetiminin kaldırılmasıdır.³⁵ Daha açık ifadeyle TL’nin değer kaybı üzerinden başta emek kesiminin alım gücü ve yaşam standartları düşürülmüş diğer yandan yine başta söz konusu kesim tarafından aktif şekilde kullanılan KİT’lerin, piyasa mekanizması içerisine entegre edilmesi istenmiştir. Emegin bu derece çevrelenmesinin gerekçesi olarak ise ihracat yapılabilmesi için emegin maliyetinin düşürülmesi gösterilmiştir. Diğer yandan ise sermaye birikimi sağlamak amacıyla, vergi iadeleri, teşvik uygulamaları ve sübvansiyonlar uygulanmıştır. Dolayısıyla emek, küresel ticarete önde olabilmek amacıyla maliyete indirgenmiş ve maliyetlerin düşürülmesi amacıyla disiplin altına alınmak istenmiştir (Ekzen, 2009: 108; Boratav, 2018: 163; 164).

Özü itibarıyla 24 Ocak Kararları, uluslararası kurumlarla ve sermayeyle ilişki içerisinde bir emek aleyhtarı program olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun geri kalan kesimlerinin çıkar ve durumlarını gerileterek sermaye kârını, sermayenin amaç ve çıkarlarını

³⁴ Bu durumun ortaya çıkmasında 1980 öncesinde ortaya çıkan toplumsal kargaşa ve şiddet olayları da etkili olmuştur. Söz konusu karmaşadan farkında olan IMF, istikrar programını bu karmaşa ortamında ve Turgut ÖZAL aracılığıyla sunmuştur. Bu durumun devamında 1980 Askeri darbesi olacak ve neoliberal politikalar uygulanmaya devam edecektir. Dolayısıyla toplumun içerisinde bulunduğu kargaşa ve şiddet durumu hem neoliberal politikaların uygulanma alanı yaratılmasına hem de söz konusu politikaların uygulanması için gerekli olan askeri darbeye gerekli ortamı-meşruluğu sunmuştur (Buğra ve Savaşkan, 2015; 77-72; 81).

³⁵ Boratav devalüasyon konusunda; “sürekli devalüasyonların ve ihraç teşviklerinin yürürlükte olduğu bir dönemde, bu politikalar üreticiye ve tüketiciye değil, ticaret sermayesine yaramıştır” saptamasında bulunur (Boratav, 2018: 185).

merkez alan bir ekonomik sistem inşa çalışmasına başlamıştır.³⁶ İşgücü piyasaları yasal ve kurumsal çalışmalarla disiplin altına alınırken, TOBB ve TİSK lobileri bu görüşleri bağlılıkla izlemişlerdir. 1980’de dış ticaret serbestliği ve artan oranlı gelir vergisi tarifesinde herhangi arttırıcı düzenleme veya değişikliklerde bulunulmamıştır. Kurumlar vergisi ise sermayedarlar lehine olacak şekilde düzenlemelere tabi tutulmuştur. 1984’te döviz serbestliği (böylece hanehalklarının döviz hesabı açmalarına olanak) tanınırken, servet beyanı esası uygulamadan kaldırılmış ve servetin kaynağını sorgulamaktan vazgeçilmiştir. 1985 yılında, kamu açıklarının finansmanı ve çeşitli diğer amaçlar için kamu ihaleleri düzenlenmeye başlanmıştır. 1984 yılının kamu maliyesi açısından diğer bir önemi ise dolaylı bir vergi olan, emek ve tüketicileri de içine alan KDV kabul edilmiştir. 1986’da İMKB tekrar açılmış ve tamamlayıcısı olan SPK kurulmuş ve 1987 yılında ise açık piyasa işlemlerine başlanmış, böylece Merkez Bankası ile finansal sermayenin lehine bir dizi durumlar daha yaratılmıştır. Tüm bunların dolaylı-doğrudan etkilerinin, 1989’dan sonra netleştiği arbitraj kazançları hızla yükseldiği ve küresel piyasalara entegrasyonun (başta Gümrük Birliği, 1995) anlaşmalarıyla ile perçinleştiği gözlenmiştir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararları’nda öngörülen serbestleşme kademeli olarak hayata geçirilmiştir (Karaçimen, 2015b: 146; Boratav, 2018; 166-167; 170; 182).

Boratav 1980 neoliberal Türkiye’sini özetler nitelikte iki önemli tespitte bulunmaktadır. Birincisi, 1979’da Başbakan Demirel’in 24 Ocak Kararları’nın mimarı olan Başbakanlık müsteşarı Turgut Özal’dan ekonomik rapor hazırlamasını istemesiyle başlayan erken dönem neoliberalizm, 12 Eylül 1980 darbesi ile Özal’ı “ekonominin patronu” haline getirmiştir.³⁷ İkincisi ise söz konusu, sermaye lehine olan ve emek aleyhtarı program, “emeği, askeri bir denetim altında tutarak” gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Boratav’ın bu dönemi “sermayenin karşı saldırısı” olarak tanımlaması, dönemin ruhunu/anlamını özetler bir hal içerisinde görünmektedir (Boratav, 2018: 164).

1989-1993 yıllarında ücretlerin yükseltilmesi gibi görece işçi lehine olacak düzenlemelere gidilse de işverenlerin bu düzenlemelere uymasında sorunlar çıkmış ve dönem kayıt dışı istihdamın yaygınlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu hakları talep eden emekçiler ve sendika üyesi emekçiler, işsizlik tehdidi ile karşılaşmışlardır. Ayrıca KİT’ler söz konusu ücretlere uyma yükümlülüğü altındayken, aynı zamanda Özal döneminde Hazine desteğinden muaf tutuldukları için bu düzenlemeden olumsuz şekilde etkilenmişlerdir. Hazine

³⁶ Bu durumun boyutları konusunda “... emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük değildir: Memur maaşlarında, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu reel ve görece gerilemeler” gerçekleştirilmiştir (Boratav, 2018: 167).

³⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozal-12-eylul-darbecileriyle-isbirligi-yapmistir-22004158> (erişim tarihi: 06.07.2020); https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira (erişim tarihi: 06.07.2020).

desteği çekilerek, büyüme ve modernleşme çabalarını iç/dış borçlanmayla karşılamak zorunda bırakılmışlardır. Dolayısıyla KİT'ler faiz borcu ve (görece yüksek) ücret yükümlülüğü içerisine sokulmuşlardır. Bunların sonucunda sermaye birikimi yapamayacak duruma getirilmişlerdir. Böylece KİT'ler gerek 1980-2000 arası dönemde gerekse de 2000'li yıllarda özelleştirme yanlılarının en büyük argümanı haline gelecek “ekonomileri sorunlu” duruma, Özallı yıllar ve sonrasındaki hükümet politikalarıyla itilmiştir (Boratav, 2018: 194).³⁸

Sermayenin bir diğer bir tutumu da krediler konusunda olmuştur. Özal döneminden kalma finansal serbestleşmesi (banka sahibi/kurucusu olmanın görece kolaylaşması) sonucunda, kredi maliyetlerinden kaçmak isteyen sanayi sermayedarlar, finansal piyasalara girmiş ve kendi bankalarına kurmuşlardır. Böylece yurt dışından finansman bulmuşlar ve bunu mülkiyeti bağlı bulunduğu sermayeye ait olan diğer şirketlerine kredi olarak verme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla yurt içindeki şirketlerini, yurt dışı kredilerle ve yurt içi sahip oldukları bankalar aracılığıyla finanse etmişlerdir. Böylece yurt içindeki diğer finansal araçlara faiz ödemesi yapmaktan kaçınabilmişler ve kredi maliyetlerini görece düşürmeyi başarmışlardır (Boratav, 2018: 237-238; 202).

Bu durumun diğer bir etkisi ise kamu borçları alanında olmuştur. Devlet, kamu açıklarını finanse etme için para basma yoluna gitmiştir. Bunun sonucunda artan enflasyonla baş edebilmek için ise 1990'larda yurt içi finans piyasalara yönelmiştir. Böylece kamu kaynakları faiz ödemeleri yoluyla sermayeye aktarılmıştır. Bu durumun sonucunda faiz oranları artmış ve bir süre sonra kontrolden çıkmıştır. Daha açık ifadeyle sermaye; yatırım ödemelerini, vergi ödemelerini ve çalıştırdığı emeğin SSK ödemelerini durdurmuş böylece kaynak yaratımında bulunmuştur. Bu yolla elde ettiği kaynağıysa, kamu kesimine borç vererek (karşılığında faiz ödemesi alarak) değerlendirmiştir. Dolayısıyla sermaye, yurtdışından borçlanarak ve ekonomik-hukuksal açıdan ödenmesi zorunlu olan durumları durdurarak, kamuyu da finanse etmiştir. Böylece devlet yurtdışından kendi borçlansa görece daha az faiz ödeyeceği yerde ve yasal olarak alması gereken zorunlu gelirleri yerine, yerli sermaye aracılığıyla kamu borçlanmasına gitmiştir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 438; Buğra ve Savaşkan, 2015; 72; 60; Boratav, 2018: 187; 238).

³⁸ Boratav'a göre, 1991 yılında KİT sistemini düzenlemek ve iyileştirmek amacıyla DYP-SHP hükümet programı hazırlanmıştır. Bu hedefler dahilinde ana amacı özerkleştirmek olan ve özerkleşme kapsamında özelleştirme seçeneklerini de gündemde tutan bir programdı. Programın uygulamasında ise düzenleme ve iyileştirme gibi amaçlar terk edilerek, özelleştirilecek KİT sayısı git gide artırılmıştır. Hedeflenen ile uygulanan arasında ortaya çıkan farkın sebebi ise “1991 yılında Türkiye’de çalışmalar yapan bir Dünya Bankası heyetinin özelleştirme lehine çok partizan bir tavırla kaleme aldığı bir KİT raporunun etkili olduğu anlaşılmaktadır” olarak nitelendirir. İktidarın uygulamalarının bu değişikliği sonucunda “KİT’lerin önemli bir bölümü, böylece, belirsizliğe sürüklenmiş; uzun vadeli yönetim, işletmecilik ve reform perspektifinden yoksun bir biçimde bitkisel hayata terk edilmişlerdir.” (Boratav, 2018: 194; 195).

Tüm bu durumlara karşı dönemin başbakanı Tansu Çiller önce faiz oranlarına dolaylı yoldan müdahale etmeye çalışmıştır. Bu müdahale, ihale sürecinde reel faiz oranlarının çok altında kalan faiz oranlarının kabulü, reel faiz oranlarında olan ihalelerin iptali şekilde meydana gelmiştir. Söz konusu müdahale sermaye tarafından sert bir şekilde, ihalelerin boykot edilmesi sürecine kadar gitmiştir. Bu durumun sonucunda faiz oranlarına müdahale kararı alınmış ve müdahale öncesinde %80-90 bandındaki faiz oranları, %300-400 bandına seyrederek 4 yıl boyunca %100'ün altına düşmemiştir.³⁹ Sonuç olarak kamu 5 Nisan kararları adı altında, kamu tasarruf tedbirlerini açıklamıştır. IMF ile stand-by anlaşması imzalanmış ve böylece IMF eliyle kaynak elde edilmiş ancak kamu destek paketleri, KİT yatırımları ve kamu harcamaları görece düşürülerek, neoliberal politikalar uygulanmaya devam edilmiştir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 418-419).

Tüm bu durumlarında etkisiyle 1998'de Mesut Yılmaz tarafından 18 aylığına ve (kamunun kaynak ihtiyacı olmamasına rağmen) Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Süreç 1999, 2002 ve 2005 stand-by'ları ile devam etmiştir. Özal'ın kariyerini hatırlatır bir halde, 2000'li yıllarda Dünya Bankası'nda başkan yardımcısı olarak görev yapan, Kemal Derviş etkili olacaktır. Derviş, IMF/DB uzmanlarınca oluşturulan bir ekonomi programıyla, 2001 krizini yönetmesi için dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından ülkeye davet edilmiştir.⁴⁰ Söz konusu davet sonucunda, 15 yasa her gün biri onaylanarak geçirilmiştir, böylece Derviş hükümet-yasama tarafından güçlü bir destek altına alınmıştır. Demokratik Sol olarak tanımlayan bir partinin koalisyonunda görev alan neoliberal iktisatçıyla aslında ekonomik kriz IMF'ye devredilmiştir. Uygulamaya konan neoliberal politikalar ve IMF anlaşmaları sayesinde kredi akımları başlamıştır (Boratav, 2018: 218; 215-216).

Derviş'in IMF'den aldığı programında finansal sermayeyi düzenleyici ve kısıtlayıcı uygulamalar olsa da toplumun geri kalanına kemer sıkma yönelik tedbirler getirmekteydi. Dolayısıyla devamında halkın tepkilerini gören ve IMF programına karşı tepkiyi seçim vaatlerinde gösteren bir AKP ile karşılaşmıştır. Her ne kadar beklenmedik bir başarı gibi

³⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/94-te-ne-olmustu-26175047> (erişim tarihi: 10.10.2020).

⁴⁰ Derviş, neoliberal politikaları baz alan önceleri siyasi hareket olarak örgütlenen devamında da parti haline gelecek olan Yeni Demokrasi Hareketi'nin (1994) kurucuları arasında yer almaktadır. Söz konusu hareket ulusal çapta görece büyük sermayedarlar arasında bulunan Cem Boyner'in başını çektiği bir hareket olması da vurgulanmakta yarar görülmektedir. Bu konuda detaylar için, Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük'ünde açık şekilde serbestleşme, özelleştirme gibi konuları savunurken aynı zamanda "piyasa ekonomisinin hukuki alt yapısı kurulacak"tır ifadesi yer almaktadır. Bu durum ulusal basına farklı zamanlarda ve başlıklarla yansımıştır. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/759/1996009841994.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (erişim tarihi: 02.07.2020); <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1994/12/23/5.xhtml> (02.07.2020); <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurtarici-dervis-ydh-li-cikti-39229367> (erişim tarihi: 02.07.2020).

Cem Boyner'in liderlik ettiği Yeni Demokrasi Hareketi'nin kurucularından biri de Derviş'tir <http://arsiv.ntv.com.tr/news/67410.asp> (erişim tarihi: 02.07.2020).

dursa da AKP'yi iktidara taşıyan bu durum, uygulama da ise AKP hükümetince sürdürülmemiştir. 2003-2005 arasında stand-by'lara devam edilmesi ettirmesi ve 2005'te tekrar IMF ile stand-by anlaşmasına gidilmesi seçim dönemindeki vaatlerin uygulanmadığının kanıtları durumdadır. Başta özelleştirme olmak üzere, dönemin hükümetinin ekonomi uygulamaları, IMF'nin yapısal reformlarına tamamen bağlı olduğunu gösterir niteliktedir. Kamu maliyesinin daraltıcı (harcamaları kısma) tutumu yurtiçinde dönemin hükümetinin başlangıcında resesyona yol açsa da programın içerdiği yapısal reformlar, kamu özelleştirmeleri ve merkez ülkelerdeki parasal genişlemeler ile birleşmiş ve sonuç olarak yurt dışı kaynaklardan para girişleri ortaya çıkmıştır (Orhangazi, 2019: 119; Boratav, 2018; 242-243).

Dolayısıyla Kasım 2002 seçimlerine IMF karşıtı söylemle giren ve devamında seçim sistemindeki çarpıklığın etkisiyle aldığı oydan daha yüksek bir meclis temsil hakkı olan bir (AKP) iktidarı ve hükümet yapısı kurulmuştur. Söz konusu iktidar, kendinden önce başlayan ve seçim döneminde eleştiriler yaptığı Derviş mimarlığındaki ekonomi planını 'uygulamaya hazır bir plan' olarak görmüştür ve uygulama yolunu seçmiştir. Üstelik gerek tek başına iktidar olmanın getirdiği gücü, seçim sistemindeki çarpıklıktan ziyade kendi başarısı olarak görmüş, daha öncesinde uygulanmaya kalktığında kamuoyunca tepki/eleştiri konusu olan özelleştirmeleri bile gerçekleştirmek için kullanmıştır. Söz konusu uygulama kendinden önceki tartışmalar/tepkiler ya da kamuoyu yoklamaları bir kenara bırakılarak yapılma yolu seçilirken diğer yandan ise bazılarının hukuki alt yapılarını ise kendinden önceki hükümetlerce hazırlanmış olarak bulmuştur. Dolayısıyla söz konusu yeni hükümet eleştirilere kulak tıkayan bir yapıda ve hızla uygulama yolunu seçmiştir. Böylece özelleştirmeler yoluyla kamu nakit akışını güçlendirirken diğer yandan ise sermaye arttırıcı bir şekilde vergi teşvikleri ve sübvansiyonlar uygulayarak (başta ticari sermaye olmak üzere) sermaye kârı ve sermaye birikimi yaratabilmiştir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 421-422).

3.1.1. Türkiye'de Neoliberal Yönetimsellik Karşısında Devletin ve Bireyin Durumu

2000'lerde RP'den (Refah Partisi'nden) kopan bir kadroyla kurulan AKP'nin, belirli noktalarda öncülüyle aynılaşmakta ve birleşmektedir. Bu hükümetin yönetimselliğini, kendinden önceki RP gibi dini, liberal-neoliberal ve muhafazakar ideolojiler çerçevesinde değerlendirilerek, genelleştirilebilmektedir. RP'yle benzer şekilde kurduğu üçlü içerisinde en göze çarpan farklılığı, Batı ülkelerine karşı geliştirdiği bakış açısında görülecektir. Bu kapsamda, Batı'ya yaklaşımı ve dolayısıyla Batı'da öncül politika haline gelen küreselleşme

politikalarını uygulamasını da dahil olmak üzere uzlaşmacı-entegrasyoncu bir ilişki çerçevesinde şekillenecektir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 97; 104).

Batılı devletlerle ilişkilerinde görece uzlaşmacı bir yapı kurulmaya/korunmaya çalışan bir anlayış çerçevesinde hareket eden, RP'den de ayrılan bu yeni kadro, ellerindeki IMF programı ve IMF'in neoliberal bakış odaklı tutumu ekseninde piyasa odaklı bir yönetim anlayışla hareket etmişlerdir. Bu durum IMF'in mantığı etrafında; kamu ekonomisinde özelleştirmeler hız kazanacak, dolayısıyla özelleştirme gelirleri artacaktır. Diğer yandan ise belediyelerin ve KOBİ'lerin neoliberal politikalara ve küreselleşmeye uyumlaştırılması hedeflenecektir. 2003 yılında, (öncesinde görece atıl ve neoliberal olmayan) KOSGEB, yeni duruma/politikalara uyumlaştırılmıştır. KOSGEB neoliberal yapısıyla KOBİ'lerle devleti buluşturacak, onları yeni yapıya uyumlaştıracak ve aynı zamanda kamu kaynaklarının KOBİ'lere aktarılmasına aracılık etmesi sağlanacaktır (Buğra ve Savaşkan, 2015; 113-115).

İktidarın neoliberalizme ve Batılı (ABD, AB gibi) ülkelere yakın durmasıyla ülkeye dış kaynak girişleri artacaktır.⁴¹ Söz konusu artışta sermayenin merkez ülkelere kaçma eğiliminde olmasının etkisinin de unutulmaması gereken etkenlerdir. Böylece dış kaynaklar kamu finansmanın yanında, finans sektörü üzerinden KOBİ'lere, büyük sermayeye ve hanehalklarına kredi olarak kullanılacaktır (Ekzen, 2013: 481; BSB, 2015; 24-25; 275).

Dönemin iktidarı başta AB aracılığıyla/üstünden kurduğu, batı ile ilişkinin bir başka sonucu da TÜSİAD'la olan ilişkilerine olan pozitif katkı olarak görülmektedir. TÜSİAD, 1990'larda kurulan MÜSİAD'dan beri islami sermayeyle ve muhafazakar ideolojilerle ilişkisi genelde belirli bir mesafe (soğukluk) içerisinde sürdürmektedir. AKP ile ilişkisi zaman zaman dalgalı bir şekilde sürmüş olsa da AKP'nin neoliberal ülkelerle yakın ilişkiler kurduğu 2002-2005'te görece daha olumlu seyretmiştir. AKP'nin birinci döneminde başta AB ilişkilerine ve Kıbrıs sorununa yaklaşımını açık bir şekilde desteklemiştir. Dolayısıyla AKP'nin sermaye ile olan ilişkisi, KOBİ programları ile desteklenmesi, MÜSİAD'la yakın-olumlu ilişkiler ve liberal politikalarda desteğini alabildiği TÜSİAD şeklinde özetlenebilir (Uzgel, 2013a: 27; 38).⁴²

⁴¹<https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/946345-marmaraya-yeni-kredi>, (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁴² TÜSİAD-AKP, çatışma konularından biri de laiklik üzerinedir. TÜSİAD, liberal, laik ve AB yanlısı bir sermaye, AKP lideri Erdoğan, 1994 yılında "Hem laik hem Müslüman olunmaz. Bu millet isterse laiklik tabii ki gidecek" söyleminde bulunmuştur. Diğer bir çatışma konusu ise MÜSİAD konusundadır, 1990'da kurulan ve RP ile yakın ilişkiler içerisinde olan bir dernektir. TÜSİAD'a karşı kurulmuş, diğer bir yapılanma ise MÜSİAD üyelerince 1998'de ASKON, 2005 yılında TUSKON'dur. TÜSİAD'a karşı kurulan üç örgütlenmede KOBİ çıkarları temsil konusunda önemli görevlerde rol oynamışlardır. Bu durum MÜSİAD üyeleri başta olmak üzere söz konusu sermayedarların hükümet koruması altında geliştiği görüşleri çerçevesince TÜSİAD üyeleri tarafından eleştirilmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 176- 177; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-millet-isterse-laiklik-tabii-ki-gidecek-38260315> (erişim tarihi: 08.09.2020)).

1990’larda islamcı sermaye (MÜSİAD, RP ve AKP’ye geçen kadrolar) kendilerini kapitalizmin zıttı bir noktada tanımlamışlar ancak uygulamada serbest piyasayı destekler ve nimetlerinden faydalanır bir halde hareket etmişlerdir. 2000’li yıllarda, RP’den ayrılan ve AKP kuran kadro ve onlarla yakın ilişkiler kuran MÜSİAD’ın o dönem yönetici kadrosu (neoliberalizm-küreselleşme) konularında (RP’den) daha farklı bakmışlardır. Söz konusu farka göre de belirli noktalarda, Batılı neoliberal devletlerle yakınlaşan ve Batı’yla ortak-karşılıklı iş yapma yolunu seçen bir duruma ortaya çıkmıştır. Söz konusu durumda referans noktaları Medine pazarları kurallarıdır. Bu kurallara göre pazarda yer alan ürünlerin fiyatlarına ve pazarın işleyişine müdahale edilmemesi hâkim görüştür. Bu kapsamda Pazar içerisinde yer alan ürünlere vergi konulmaması böylece pazarın müdahalesiz bir şekilde sürdürülmesini öngörmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısında görülen anlayış, Hayek’in eserlerinde bahsedilen, piyasanın kendi kendine dengeye geleceği anlayışı ile uzlaş durumundadırlar. Diğer yandan ise Hayek’in bireyselleştirmeye ve bireyin para kazanma anlayışıyla da kesişmektedirler. Dolayısıyla Hayek ve dolayısıyla neoliberalizm ile olumlama-meşrulaştırma çalışması içerisinde olmaktadır. Üstelik vergi konusunda, batı neoliberalizmiyle aynılaşmaktadır. Son olarak siyasal islam, sosyal harcamaların giderilmesi ve ihtiyaç sahiplerine bakış gibi konularda da birey ve STK’lar üzerinden ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Ancak Batı neoliberalizminin rasyonel bireyi ya da bencil bakış açısına ise değinmemekte, uzak kalmakta ve birey yerine aile korunmaya/koyulmaya çalışılmaktadır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 203; 193-197).

Süreç içerisinde AKP, islami muhafazakâr, kesim ile ulusal-uluslararası liberal kesimleri de kapsayan neoliberal bir yapı kurabilmiştir. Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir dış kaynak AKP döneminde ülkeye girmiştir (BSB, 2015; 24). 2002-2008 yılları arasında AB çevrelerinden çeşitli zamanlarda AKP’ye destek açıklamaları gelmiş, 2008 AKP kapatılma davasına sert tepkiler göstermişlerdir. IMF/DB çerçevelerinden benzer bir destek 2005 standby anlaşmasında görülmüştür. Türkiye’nin istisna kredi talebi, Boratav’ın aktardığı kadarıyla “istisnanın istisnası ... gösterilen neden de ilginçtir: Üç yıllık bir program... Kasım 2007’de yapılacak olan bir sonraki genel seçim için bir çıpa sağlayacaktır” şeklinde IMF İcra Kurulu Uzman Raporunda yer almaktadır. Tüm bunların eşliğinde elde ettiği dış kaynaklarla AKP kamu açıklarını düşürmek ve enflasyonu azaltmak için kullanmıştır. Böylece ekonomik istikrar ve güven ortamı ortaya çıkmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 183; Uzgel, 2013a: 22-

24; 26; Boratav, 2018: 247; IMF İcra Kurulu Uzman Raporu'ndan akt. Boratav, 2018; 248; Ekzen, 2009: 112).⁴³

1980'de sendikal hakları ve sendikalaşma hakları/özgürlükleri kısıtlanan emek ise, 2000'li yıllarda söz konusu hakları/özgürlükleri bakımından durumu istenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Firmaların kâr maksimizasyonu uğruna, neoliberal mantık çerçevesinde kuşatılmışlardır. 2010 referandumu ile söz konusu durum bir kez daha artmıştır. Emek ya güvencesiz ve sendikasız çalışmayı kabullenmesi ya da işsiz kalması arasında bir tercih içerisine itilmiştir. Emegün içinde bulunduğu zor durum anayasa mahkemesi kararları ve torba yasalarla arttırılarak devam ettirilmektedir (BSB, 2015; 137-138).

2002'den sonraki dönemde her şeyden önce kamunun mali istikrarı hedeflenmiş ve kamu açıklarının düşürülmesi, enflasyon gibi konular kamu maliyesinin en önemli konuları arasında görülmüştür. Üstelik bu durum Derviş'in aracılığıyla gelen IMF metninde de hedeflenmiştir. Bunun devamında ise odak noktasını sermaye birikimine çevirmiştir. İlk hedeflemesiyle hem kendisini destekleyen seçmen kitlesini koruyacak hem de dış kaynak akışlarının ülkeye girmesinin devamlılığını sağlayacaktı. Bu sayede elde ettiği siyasi ve ekonomik gücü ise kendi sermayesini-burjuvasını kurmak için kullanacaktır. Bu amaçla da iktidar olarak, gerekli yasal düzenlemeleri yapacaktır (BSB, 2015: 274-278; Orhangazi, 2019: 132; 78-88; Sönmez, 2010: 73-79).

Mali istikrar çerçevesince kamu bütçesinde faiz dışı fazla hedeflenmiş, ulusal anlamda da enflasyonla mücadele edilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla bütçe faiz dışı fazla hedefiyle hem IMF'nin görüşlerine uyulmuş hem de TCMB bağımsızlığı aracılığıyla enflasyona odaklanılmıştır. Böylece (istikrarlı bir görüntüyle verilerek) bir yandan yabancı sermayenin ülkeye girmesinin sağlanması için görece yüksek faiz oranları verilecektir. Dolayısıyla enflasyonla mücadele edilecek (yani TL'nin değeri güvence altına alınarak), borç-kredi kararları arttırılması sağlanacaktır. Sağlanan krediler ise yatırımları ve talebi arttırarak ekonomik büyüme sağlanacaktır. Dolayısıyla borç üzerine kurulu bir büyümenin hedeflenmiştir (BSB, 2015: 30; Boratav, 2018: 178; 227; Ekzen, 2013: 483-484; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 418-423; Orhangazi, 2019: 118/119).

Böylece kamu bütçesi faize ve enflasyona odaklanan bir yapıya kavuşturularak, kamu gelirleri ve kamu harcamaları bu odaklamaya uygun hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda kamu gelirleri görece arttırılmak, kamu harcamaları ise görece düşürülmek

⁴³ 2005 yılında AKP-IMF ikilisi arasında yenilenen programın ana hatlarını 1995 TÜSİAD tarafından hazırlatılan "... 'Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru' adlı çalışmadan" alınmıştır. Ayrıca Yapısal Uyum programın hedeflerin biri "bütünüyle 'kamu sektörü ekonomisinin' tasfiyesi"dir (Ekzen, 2009: 136; 2013: 476).

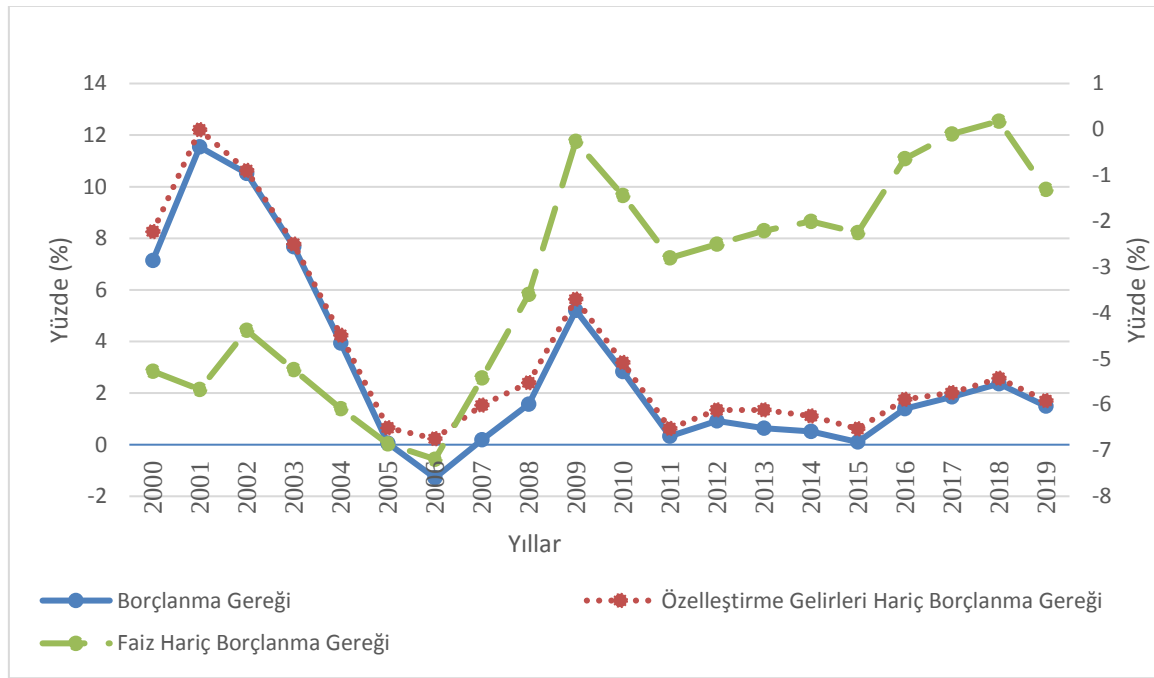
istenerek hem enflasyonla mücadele edilmesi hem de faiz ödemelerinin yapılması istenmiştir. Bu durum Grafik 3.1. ve Grafik 3.2’de görülmektedir.

Grafik 3.1’in sol eksenı brüt halde Borçlanma Gereğini ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Borçlanma Gereğini göstermektedir. Sağ eksen ise negatif bir halde Faiz Hariç Borçlanma Gereğini göstermektedir. Borçlanma gereği, kamu bütçesinde ilgili yıl oluşan bütçe açığı sonucunda ortaya çıkan miktarın ilgili yıl GSYH’ye oranlanmış halde grafiğe eklenmiştir. Borçlanma gereği ile özelleştirme gelirleri arasındaki fark bulunarak ilgili yılın GSYH’ye oranlanarak Özelleştirme Gelirleri Hariç Borçlanma Gereği olarak Grafikte gösterilmiştir. Son olarak Faiz Hariç Borçlanma Gereği ise, borçlanma gereğinden faiz ödemeleri çıkarılarak, GSYH’ye oranlanarak bulunmuştur, böylece faiz ödemeleri yapılmadığı durumda borçlanma durumunu gösterilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla özelleştirmeler kaynak yarattığı için borçlanma ihtiyacı duyulan miktarı azaltıcı, faiz ödemeleri ise kaynak azaltıcı/aktarıcı bir yöntem olduğu için ihtiyaç duyulan borçlanma miktarını arttırıcı bir etkide bulunmaktadır.

Borçlanma gereği, 2001 yılında krizin etkisiyle %12,2 olarak zirve noktasına ulaşmıştır. 2001-2006 yılları arasında düşüş devam etmiştir ve 2006 yılında %1,29 olarak gerçekleşmiştir. 2006-2008 arasında tekrar yükselme eğilimi içerisine girerek, 2009 yılında %5,21 (zirve noktasına) ulaşmıştır. Bu durumu IMF programının etkisi olarak görülebilmektedir. Özelleştirme Gelirleri, borçlanma gelirinden çıkıldığında aradaki fark grafik üzerinde görülmektedir. Aradaki fark 2006 ve 2007 yılları haricinde genel itibarıyla %0,11-%1 düzeylerinde istikrarsız bir seyir izlemiştir. 2006 yılında ise %1,06 ve 2007 yılında %1,33 olarak (zirve noktasında) gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise bu oran %0,1 olarak en düşük seviyesine ulaşmıştır. 2016-2018 yıllarında ise aralıksız bir yükseliş ivmesine girerek, 2018’de %2,36 ve son olarak 2019 yılında %1,49’a düşmüştür.

Faiz Hariç borçlanma gereği ise 2002 yılının krize rağmen %-5,67 olarak gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında yükseliş eğilimine girerek %-4,38’e çıkmış ve 2003 yılı itibarıyla düşme eğilimi içerisine girerek, 2006 yılında %-7,19 olarak zirve noktasına ulaşmıştır. Devamında artış eğilimi içerisine girerek 2003 yılında %-0,26 olarak gerçekleşmiştir. Devamında dalgalı süreç içerisine girerek, 2018 yılında %0,18 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun genel bir açıklaması yapmak gerekirse, 2001-2002 yılı itibarıyla faiz ödemeleri hariç borçlanma gereğinin 2006 yılına kadar ki düşüş eğilimi, faiz ödemeleri hariç tutulduğu noktada borçlanma gereğinin düştüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla faiz ödemeleri görece yüksek oranlarda gerçekleşerek, ‘faiz ödemek için borçlanma’ yapıldığına işaret etmektedir. Bu durum bölümün başında ifade edilen kamu bütçesi üzerindeki faiz dışı fazla politikasının etkisi olarak görülmektedir. Daha açık ifadeyle söz konusu dönemin

hükümeti tarafından bir taraftan kamu mal ve hizmetleri faiz ödemeleri uğruna azaltılırken diğer yandan ise faiz ödemeleri için borçlanılmıştır. 2007 itibarıyla bu anlayışın etkisi görece düşmeye başlamış ancak 2011-2016 yılları arasında 2008-2007 yılları arasında bir noktaya oturtulmuştur. 2017-2018 yılları itibarıyla faiz ödemelerinin GSYH'ye oranı görece düşme eğilimine girse de 2019 yılında %-1,31 olarak gerçekleşerek son iki yılda sağlanan görece istikrar bozulmuştur. Bu durumu da borçlanma, faiz ödemesinden ziyade kamu bütçesinin içinde bulunduğu bütçe açığından kaynaklandığı düşünmekte dolayısıyla kamu bütçesindeki açık görece 2019 yılında yükseldiği düşünülmektedir.

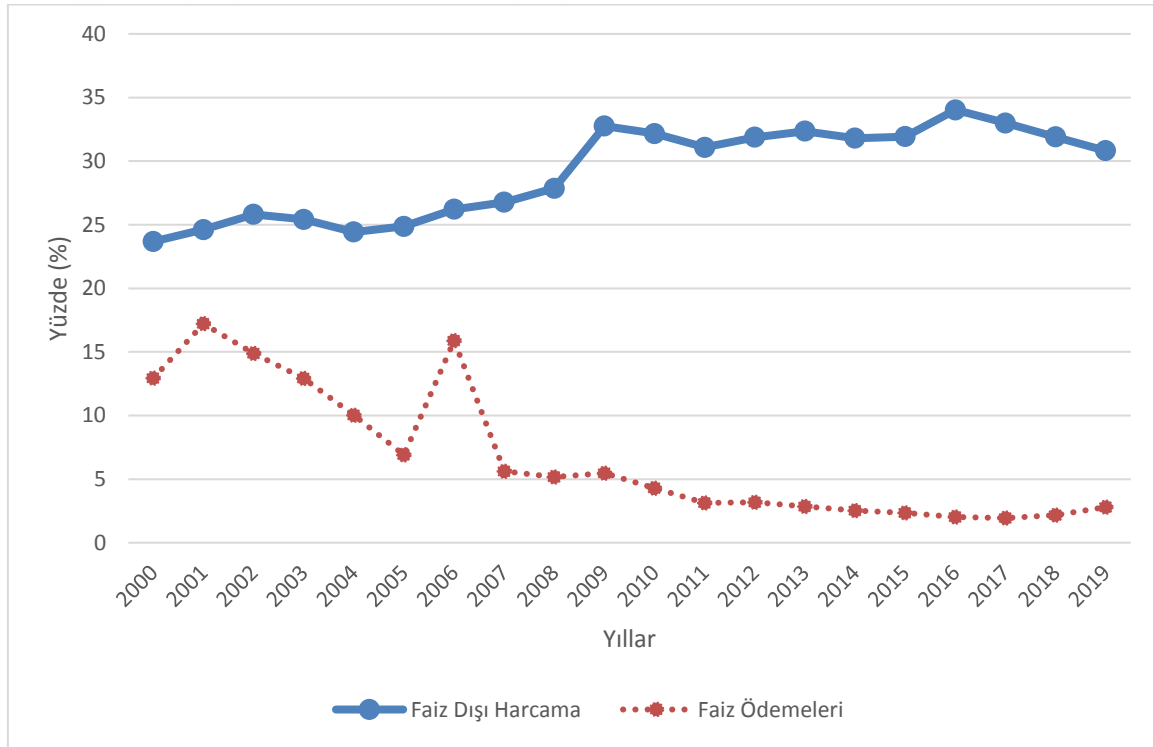
Grafik 3.1. 2000-2019 Yılları Arasında Borçlanma Gereğinin GSYH'ye Oranı

Kaynak: SBB'nin borçlanma gereği verileri ve TÜİK'in GSYH verileri kullanılarak oluşturulmuştur
[Thttps://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri](https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri) (erişim tarihi: 11.08.2020);
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim tarihi: 10.09.2020).

Faiz konusunda diğer bir nokta da faiz dışı harcamadır. Grafik 3.2. bu durumu göstermektedir. Faiz dışı harcamalar, faiz ödemesi yapıldıktan sonra bütçenin kendi kendisini ödeme gücünü göstermektedir, söz konusu oran negatif/eksi olduğu durumda borçlanma durumu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda söz konusu harcamalar, faiz ödemesi yaptıktan sonra kamu tarafından gerçekleştirilen sosyal harcamalar hakkında da bilgi vermektedir (Darıcı, 2004: 64). Faiz dışı borçlanma gereğinin artması bütçe dengesizliğini gösterirken, söz konusu oranın düşmesi bütçenin (faiz ödemesi yapılmadığı durumda) denge durumunu

göstermektedir.⁴⁴ Türkiye’deki faiz dışı harcamaların ve faiz ödemelerinin GSYH’a oranı Grafik 3.2’de gösterilmektedir.

Grafiğe göre, faiz dışı harcamaların GSYH’a oranı 2000 yılında %23,68 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran üç yıllık periyotun zirve noktası ise 2002 yılında %25,81 gerçekleşmiştir, bu durumun oluşmasında ekonomik krizin etkisi olduğu düşünülmektedir. 2003 yılı itibarıyla ise görece düşerek %25,42 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılın ise görece düşerek %24,43 olarak gerçekleşmiştir. 2005-2009 yılları arasında ise yükseliş eğilimine girerek, 2009’da %32,76 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında %32,16’a görece düşerek dalgalı bir seyir izlemeye ve %31’in altına düşmeyecek bir hareketlenme izlemiştir. 2016 yılında %34 ile zirve noktasına ulaşan söz konusu oran 2019 yılında %30,82’i oranında kalmıştır.

Grafik 3.2. 2000-2019 Yılları Arasında Faiz Dışı Harcamalarının ve Faiz Ödemelerinin GSYH’ya Oranı (2000-2019)

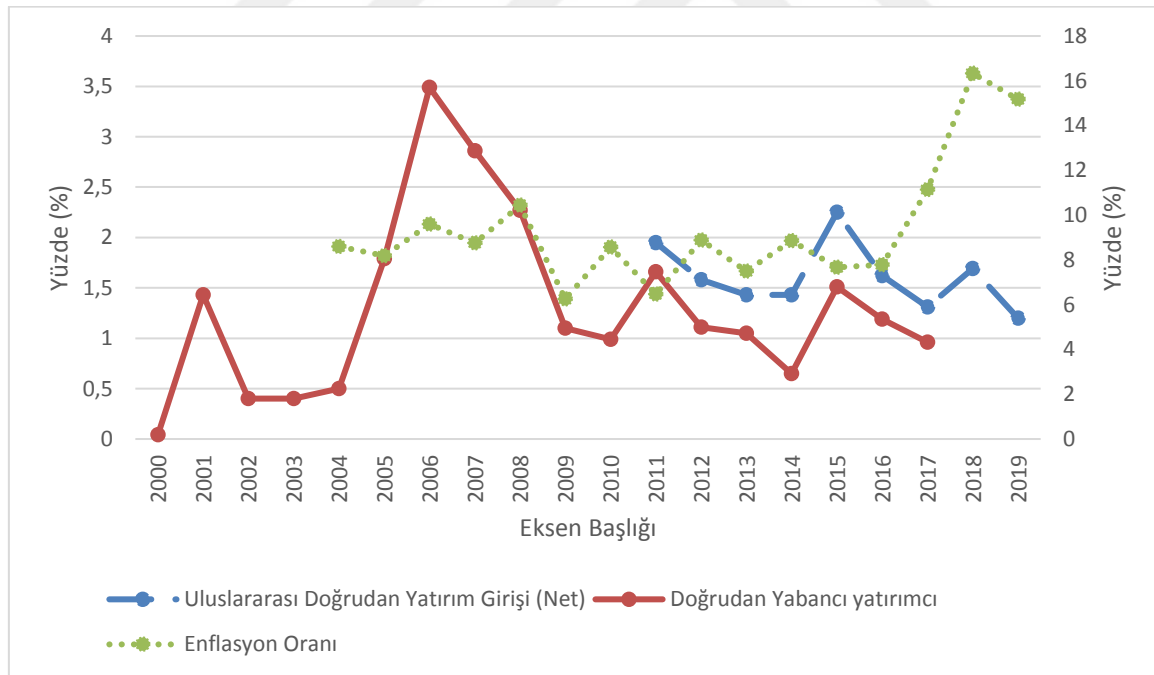
Kaynak: Harcama ve ödemeler için SBB’nin ve GSYH’a içinse TÜİK’in verileri kullanılmıştır. SBB’ye göre 2018 yılı Geçici, 2019 yılı program bütçe sayıları kullanılarak oluşturulmuştur <https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri> (erişim tarihi:11.08.2020); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (erişim tarihi:10.09.2020).

Faiz ödemeleri ise kamu bütçesi üzerinden gerçekleştirilen faiz ödemelerinin oranını göstermektedir. Bu oran 2001 krizi etkisiyle %17,21’e çıkmış devamında ise 2005 yılında

⁴⁴ Mahfi Eğilmez, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/butce-acg-ve-faiz-ds-fazla.html> (erişim tarihi:08.09.2020).

%6,91 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında gelindiğinde %15,9 oranına çıkmıştır. Bu dönem IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarının sonucu olduğu düşünülmektedir. Devamındaki süreçte görece azalış trendine girerek, 2019 yılını %2,8 olarak tamamlamıştır. Dolayısıyla faiz ödemeleri 2000-2004 yıllarında çift haneli rakamla gezinirken, 2005-2019 yıllarında (2006 yılı hariç), tek haneli bir süreç izlemiştir.

AKP tarafından sağlanan bu şartlar altındaki mali istikrar hedefinin etkisiyle, merkez ülkelerde yaşanan likidite bolluğu (yabancı sermaye aracılığıyla) ülke içerisine çekilmiştir. Yerli finansal sermaye yurt dışından borçlanarak, Türkiye piyasasına kredi sağlamıştır. Bu durumun sonucunda ülke içerisinde likidite bolluğu oluşmuş ve faiz oranları düşmüştür. Söz konusu kredilerle bir yandan sermayeye finansman sağlanırken, diğer yandan da hanehalkına ulaştırılarak, kredi talebi arttırılmıştır. Bu durum sonucunda, bir yandan yerli para değer kazanırken diğer yandan mal/hizmet ve varlıkların değeri artmıştır. Dolayısıyla bir döngü içerisine girilerek, başta gayrimenkul olmak üzere fiyatlar artmış, artan fiyatlar kredi ihtiyacını arttırmıştır (Orhangazi, 2019: 120; 126). Bunun sonucunda ortaya çıkan, yabancı sermaye girişleri Grafik 3.3'te ve döviz oranlarının etkisi Grafik 3.4'te görülebilmektedir.

Grafik 3.3. 2000-2019 Yılları Arasında Dış Sermaye Girişlerinin GSYH'ya Oranı

Kaynak: Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişi SBB'den, Doğrudan Yabancı Yatırımcı Sanayi Bakanlığı'ndan, GSYİH için WB'den ve enflasyon oranları TÜİK'den alınmıştır <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282> (erişim tarihi: 12.11.2021); <https://sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615> (erişim tarihi: 12.11.2021);

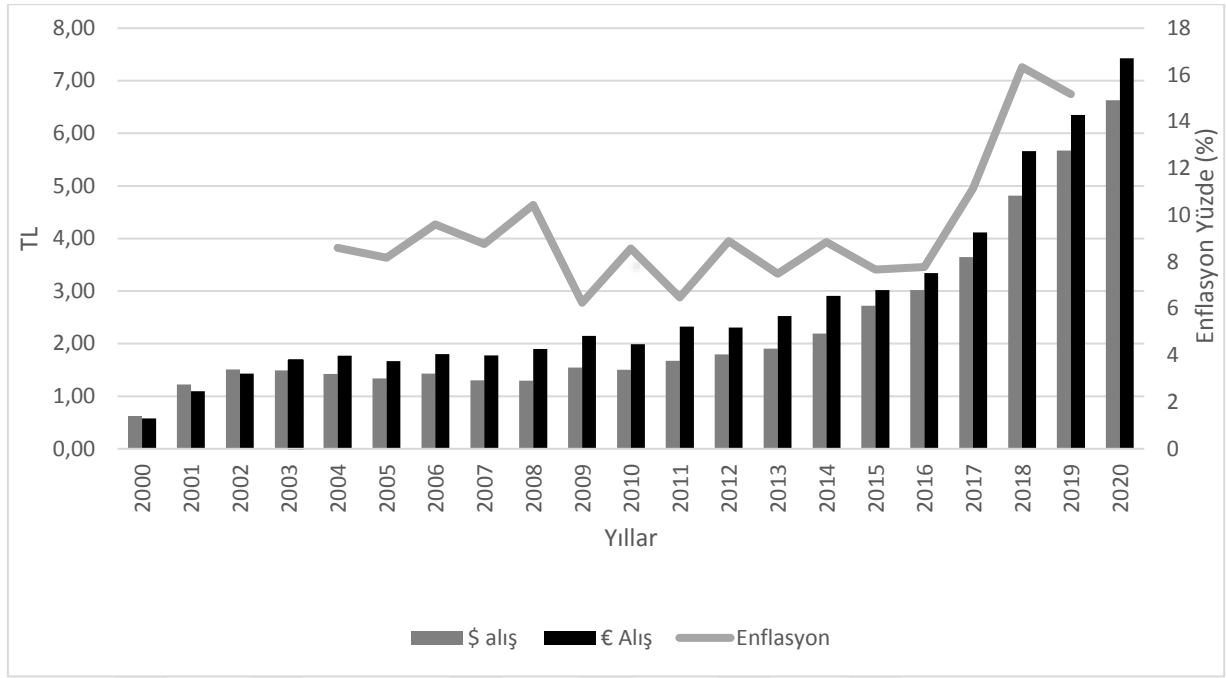
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=TUR> (erişim tarihi: 12.11.2021); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (erişim tarihi: 20.07.2020).⁴⁵

Grafik 3.3'te 2000-2019 yılları arasında Türkiye'ye giren doğrudan yatırımcıları ve doğrudan yatırımları sol ekseninde göstermektedir. 2001 yılın krizin etkisiyle ülke içerisinde çıkan yatırımcı oranı 2004-2006 yılları arasında dönemin iktidarı tarafından ortaya konan liberal politikalar ve AB ile görece yakın/uyumlu politikalar sonucunda artışı görülmektedir. 2006 yılından sonraki düşüş ise anlamlandırılmamakla beraber 2007-2009 yılları arasındaki düşüş, dünya geneli etkisi hissedilen Mortgage krizi sonucu olduğu düşünülmektedir. Söz konusu krizin sonuçlarından biri olarak sermaye hareketleri dünya geneli azalma eğilimi göstermiştir. Devamındaki süreçte ise dalgalı hareketlenmeler izlenmiş 2015 yılında görece yükselse de devamındaki süreçte tekrar düşüş eğilimine girmiştir. Bu tablo konusunda vurgulanması gereken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, her dış yatırım/yatırımcı girişi, ülke içerisinde üretimi arttırıcı etkide bulunmamaktadır. Emlak, arazi gibi görece üretime katkısı düşük alanlarda da yatırım yapılabilir. İkinci nokta ise özellikle 2010 yılından itibaren dönemin iktidarı ile Katar Emiri arasında sağlanan bireysel-siyasi ilişkiler kurulmuştur. Bu durumun sonunca Katarlı yatırımcıların Türkiye özelinde başta gayrimenkul ve hizmet sektörlerine çeşitli dönemler büyük çaplı yatırımlar yapmıştır.⁴⁶

Doğrudan yabancı yatırımcı girişleri sonucunda enflasyon oranları (sağ eksen) arasında kesişmeler olduğu (istisnai yıllar haricinde) geneli için geçerli olduğu görülmektedir. Özellikle 2016 yılından sonra enflasyonda yaşanan yükseliş trendinin gerek yabancı yatırımcı oranındaki düşüş gerekse de neoliberal politikaların görece ülke ekonomisine yerleşmesi olduğu düşünülmektedir. Bu eksenden hareketle Türkiye ekonomisinin neoliberal politikalar neticesinde dış kaynaklara bağımlılığı arttığı düşünülmektedir. Bu durumun bir başka gösterimi ise döviz kurları ile TL arasındaki değer değişimlerine bakarak da göstermek mümkün görünmektedir. Bu gösterim ise grafik 3.4'te yapılmıştır.

⁴⁵ İlgili kaynaklar içerisinde bahsi geçen dönemi tek parça olarak kapsayan ya da analiz eden bir veri setine ulaşılamamıştır. TCMB'nın raporlarında ise bahsi geçen süreç içerisinde birden çok defa veri setinde 'ölçüt' değişimi gerçekleştiği ve 2021 itibarıyla EVDS veri setinde Dış Sermaye olarak üç farklı ölçüt gösterilmiş, üçlü arasındaki farklar net olarak belirtilmemiştir <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?> (erişim tarihi: 12.01.2021).

⁴⁶Bu konuyla ilgili kamuoyunda ve basında bir çok defa tartışılmıştır <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/son-10-yilda-katarlilara-neler-satildi-avmler-fabrikalar-kanallar-oteller-araziler-318909h.htm> (erişim tarihi: 06.08.2020); <https://www.birgun.net/haber/795-bin-metre-karelik-toprak-katarlilarin-280660> (erişim tarihi: 06.08.2020).

Grafik 3.4. 2000-2020 Yılları Arasında Döviz (Dolar-Euro) kurları ve Enflasyon Oranı

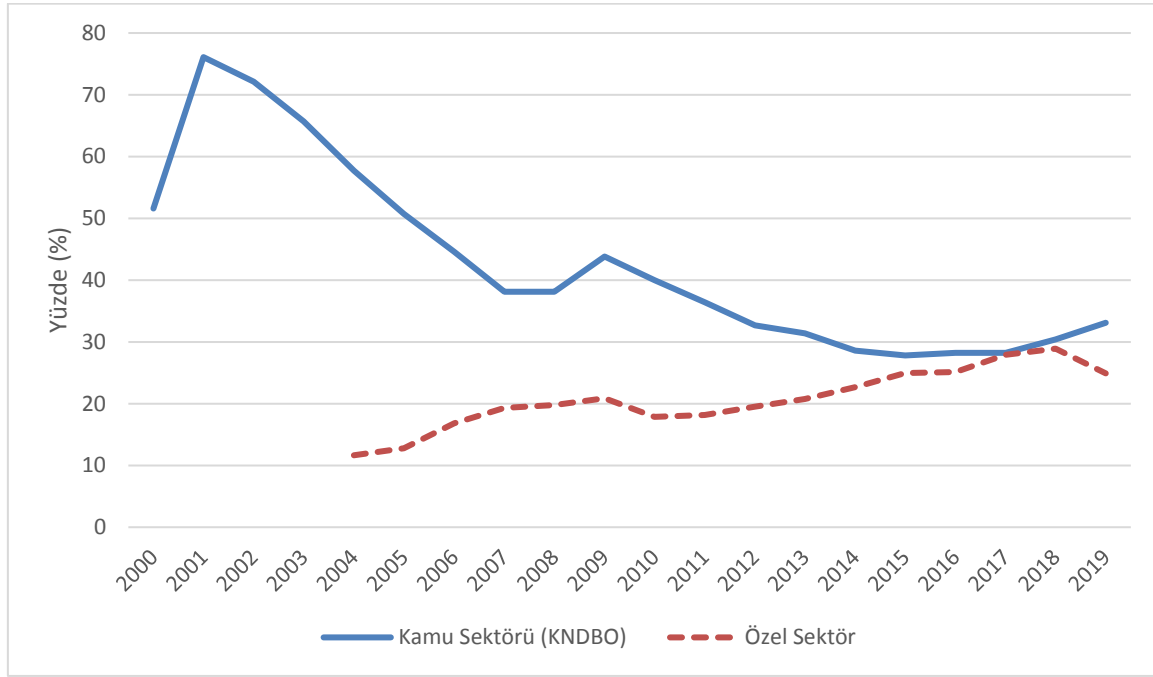
Kaynak: Döviz kurları için TCMB'nin veri setinden ve enflasyon için TÜİK'in verilerinden yararlanılmıştır. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/%20-%20collapse_2, (erişim tarihi: 20.07.2020); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (erişim tarihi: 20.07.2020).

Grafik 3.4.'ün sol eksenini Amerikan doları ve Euro'nun, yıllara göre TL karşılığını göstermektedir. Sağ tarafı ise ilgili yıllarda Türkiye'de gerçekleşen enflasyon oranını yüzdelik olarak göstermektedir.

Diğer yandan makro istikrar hedeflerinin etkisiyle ve IMF-AKP politikalarının, enflasyon hedeflemesinin sonuçlarını göstermektedir. Grafiğe göre enflasyon, 2004-2019 yılları arasında minimum %8,18 (2005 yılında) ve maksimum %16,33 (2018 yılında) oranları görülmüştür. 2008 krizi etkisiyle enflasyon oranı düşme eğilimine girmiş, döviz oranları ise 2009 yılında 2 TL bandının üzerine çıkmıştır. 2004-2016 yılları arasında ise sırasıyla %8,60-7,78 aralığında hareket eden enflasyon oranı, 2008 küresel krizin etkisiyle bu yıllar arasında maksimum noktasına 2008 yılında %10,44 oranıyla ulaşmıştır. 2016-2018 yılları arasında ise sürekli artma eğilimine içerisinde olmuştur. 2019 yılına kadar ise gerek döviz oranları gerekse enflasyon oranı artma hareketi içerisinde girmiştir. Bir diğer önemli nokta ise 2016-2018 yılı itibarıyla kur oranları ve enflasyon oranlarıyla aynı yönlü bir yükseliş hareketine girmiştir. Bu durum tüketilen mal-hizmetlerin dövizle (ithalata) duyarlılığını ya da en azından dövizden etkilendiğini göstermektedir.

2001 krizi döneminde özel sektörü güçlendirmek amacıyla, enflasyon hedeflemesi başlamıştır. Bu amaçla bir taraftan kamu gelirleri özelleştirme gelirleri ile arttırılmaya çalışılırken diğer taraftan ise faiz dışı fazla kapsamında kamu harcamaları azaltılmaya çalışılmıştır. Sürecin devamında ise finansal sermayenin güçlendirilmesi ve enflasyon

hedeflemesiyle esnek kur rejimine geçmiştir. Bu süreci AKP'nin ilk 10 yılında ayakta tutan unsur, merkez ülkelerden çevreye ülkelere hareket etme isteği içerisinde olan sermaye hareketleridir. Dolayısıyla yurt dışından gelen söz konusu likit kaynaklar sayesinde TL, Amerikan dolarına ve Euro'ya karşı değerini korumuştur. Söz konusu durumun sonucunu ise Grafik 3.5'te görmek mümkündür. Grafik 3.4'e göre kamu borçları düşerken, değerlenen TL etkisiyle özel borçlar artmıştır (Orhangazi, 2019: 133; 119).

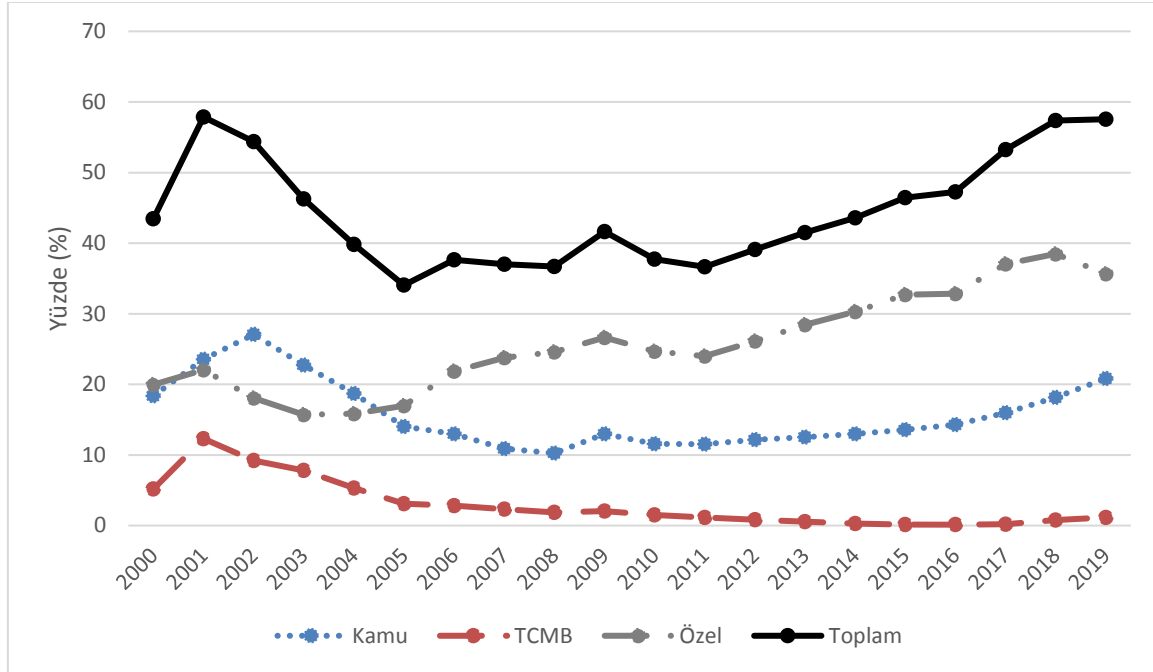

Grafik 3.5. 2000-2019 Yılları Arasında Özel Sektör ve Kamu Sektörünün (Net) Dış Borçlarının GSYH'ye Oranı

Kaynak: TE, TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur <https://tradingeconomics.com/turkey/government-debt-to-gdp>, (erişim tarihi: 20.07.2020); https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5975/DataGroup/turkish/bie_oskvbg/, (erişim tarihi: 20.07.2020).

Grafik 3.5, 2001 krizi sonrası Derviş/IMF programının diğer bir etkisini göstermektedir. Kamu Net Dış Borç Oranları, 2002-2006 yılları arasında hızla düşme eğilimi içerisine girmiştir. Bu durumun oluşmasında elbette (bir sonraki başlıkta gösterilecek olan) özelleştirme gelirlerinin etkisi de olmaktadır. Kamu Net Dış Borç Seviyeleri'ye 2007 ve 2008 yıllarında ise düşüş yavaşlamıştır. 2009'da küresel krizin etkisiyle dönemin ilk yükselişi başlamış, daha sonra düşme eğilimine devam etmiştir. Düşüş, 2016 yılına kadar sürse de ilgili yılda bozulmuş, 2017'de görece düşse de 2018 ve 2019 yıllarında artma eğilimi içerisinde olmuştur.

Grafik 3.6. ise daha genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu grafikte sırasıyla Kamu sektörü (nominal) borcu, TCMB borcu, Özel sektör borcu ve söz konusu üçünün toplam borçları ayrı ayrı GSYH'ye oranını göstermektedir.

Grafik 3.6. 2000-2019 Yılları Arasında Dış Borçların GSYH'ye Oranı

Kaynak: WB ve TCMB verileri kullanılarak hazırlanmıştır (WB, Türkiye GSYH'ye sayıları. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=TUR#>, (erişim tarihi: 10.09.2020); https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5975/DataGroup/turkish/bie_oskvbg/, (erişim tarihi: 10.09.2020).

Grafığe göre 2001 krizi sonucunda veri seti içerisindeki tüm borçlar artmıştır. Kamu borçları, 2000 yılında %19,34 olarak gerçekleşmiş ve 2001 yılında artarak %22,03, 2002 yılında ise %27,03 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılına kadar düşme eğilimi içerisinde seyrederken 2006 yılında görece bir yükselişle %12,96 oranına çıkmıştır. 2008 yılına kadar düşme eğilimi içerisinde hareket etmiş, ancak 2008 krizinin etkilerini, 2009 yılında tekrar %12,96'ya çıkararak göstermiştir. Devamındaki süreçte görece artarak devam etmiş ancak artış hızı 2016 yılından itibaren görece hız kazanarak 2019 yılında %20,81 olarak gerçekleşmiştir. TCMB'nin, özdeşleşmesinin de etkisiyle 2001 yılında %12,31, 2016 yılında %0,10 (dip noktasına) ulaşmış. İlerleyen süreçte görece artma eğilimine girerek 2019 yılında %1,12 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektör borçları ise 2000 yılına kıyasla 2001 yılında artsa da artan kamu borçlarının altında kalmıştır. 2003'e kadar düşüş trendi içerisinde sürerek kamu borçları oranının altında kalmıştır. Devamında görece bir (önceki yıla kıyasla %0,12) artışıyla, %15,84 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılındaysa 2000 yılındaki gibi kamu borçlarının üzerine

çıkıştır. Bu durumun oluşmasında hem kamu borçlarının düşüş eğilimi içerisinde olması hem de özel borçların artış eğilimi içerisinde olmasının sonucu olduğu görülmektedir. 2009 yılında önceki 9 yıla kıyasla zirve noktasına ulaşılmış ve %26,93 oranına ulaşmıştır. Bundan sonra görece düşüş eğilimine girerek 2011 yılında %23,96 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun oluşmasında 2008 krizi sonucunda oluşan dış talepteki düşüş (Avrupa’da ortaya çıkan resesyon vb.) ve buna bağlı ortaya çıkan küçülmenin etkisiyle ortaya çıkan yatırım ve ara mal ithalatındaki azalış olduğu düşünülmektedir (Toker, 2019: 32 Ekzen, 2013: 476; 2009: 155). Tüm bunların sonucunda ise toplam borçların GSYH’ye oranı 2001 krizinin borçlanma oranı %57,88’e yaklaşarak, 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla %57,39 ve %57,56 olarak gerçekleşmiştir.

3.1.2. Türkiye’de Devlet ve Bürokrasisindeki Dönüşüm

Ekonomide özel borçları arttırmasına rağmen sürdürülen Derviş-IMF programının yanında yönetsel anlayışta ise neoliberal yönetselliğe ve kendi çıkarlarına uygun bir dönüşüm gerçekleştirilecektir. Söz konusu hedeflere uyacak ve onu hızlandıracak neoliberal yönetselliğe uygun bürokratik bir dönüşüm saptanmıştır. Bu kapsamda ANAP döneminde, gerçekleştirilen bürokratik atamalara müdahale, memur maaşlarının ücretlerin esnekleştirilmesi, kamu personellerinin (eski kamu istihdam modeline kıyasla ücret ve çalışma haklarında görece düşüş olacak şekilde) sözleşmeli istihdam sağlama gibi uygulamalar örnek almıştır. ANAP, bürokratik dönüşümde neoliberal yapı çerçevesinde istihdam sayısını ve istihdamı altındaki kadroları hakları ve ücretleri üstünde baskı uygulamıştır. Ancak bu durumun istisnası ve zıttı bir anlayışı, kendisine siyasi olarak yakın/yandaş kişilerin atanması/işe alım süreçlerinde gerçekleştirmiştir. Böylece bir yandan kendine karşı/yakın olmayan kadroları zor duruma düşürürken diğer yandan oluşan boşluklara kendi çıkar/zihniyetine uygun, yakın isimleri yerleştirmek için kullanmıştır. Bu sayede siyasi kadrolar, devlet/bürokraside kendi çıkar/zihniyetine doğru evirmek/dönüştürmek istemiştir.⁴⁷ Söz konusu bürokratik kadrolar Türk-İslam sentezi anlayışına dayanmış ve bu kadrolar bürokrasi içerisinde ANAP sonrasında bulunmaya devam etmiş, zamanla terfiler alarak bürokraside yükselmiştir. 2000 sonrasında kamuda ‘verimlilik’ adı altında istihdam politikaları tekrar neoliberal zihniyete uygun bir şekilde dönüştürölme çalışması içerisine girmiştir. Böylece kamu personeli alımları ve mevcut kamu personellerine gider olarak bakılarak, neoliberal yönetselliğe uygun eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ANAP

⁴⁷Bu durumun yakın dönemde AKP’li bir yönetici tarafından da ifade edilmiş, kamuoyunun baskısından dolayı partideki görevinden istifa etmek durumunda kalmıştır <https://tr.euronews.com/2020/06/11/darbeci-kemalist-gelenekle-feto-yu-birbirine-k-rd-rd-k-diye-akp-li-yonetici-istifa-etti> (erişim tarihi: 19.08.2020).

zihniyeti içinde bulunmuş/bulunan kadrolar ise dönemin iktidarından yana taraf alarak, ANAP döneminden sonra kesintiye uğrayan bürokratik dönüşüme destek ve adapte olmuşlardır (Bedirhanoğlu, 2013: 54; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 425-426; Ekzen, 2013: 521).

Üstelik kamu işleyişine yapılan söz konusu müdahaleler, neoliberal mantık ile genişmekte ve AKP-IMF ilişkisinde pozitif etkide bulunmaktadır. Söz konusu ilişkide en büyük sorunlardan biri şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinde oluşmuştur. Batı neoliberalizminin temel taşlarından biri olan bu madde ve bu maddeye istinaden (denetleyici-sorun çözücü) bir noktada yer alan bağımsız hukuku içermektedir. Daha açık ifadeyle IMF'nin devleti ekonomiden geri çeken, şirket mantığı içindeki, şeffaf teknokrat isteği çerçevesindeki örgütlenme planı, hukuka siyasetten üstün ve bağımsız denetleyici kurumlara (Kamu İhale Kurumu ve Merkez Bankası'nı da kapsar bir şekilde) özerk bir statü tanınmaktadır. Gerek AB'ye uyum kriterleri gerekse IMF programları bunları da kapsamaktadır. Bunların büyük kısmı Derviş-IMF programı ile sağlanmış olmaktadır (Boratav, 2018: 279; Bedirhanoğlu, 2013: 54-55).

Böylece AKP iktidarı diğer neoliberal devletlerde gerçekleştiği gibi olduğu gibi ekonomi politikalarının hem özerk kurumlara ve bürokratlara bırakılmasını hem de bu durumun güvence altına alınmasını sağlamakla sorumlu olmuştur. Söz konusu yapının uygulanması ve korunmasına karşı AKP içerisinde ve AKP'yle yakın ilişkileri bulunan islami sermayedarlar arasından olumsuz tepkiler gelmiştir. Tepkilerin ana argümanı, söz konusu durum uygulandığı ve korunmaya başlandığı zaman şeffaflık-nesnel tutum gibi argümanların hayata geçmesinden çekinilmiştir. Bu çekince neticesinde islami sermayeyi temsil eden, TUSKON, ASKON, MÜSİAD gibi örgütler Kamu İhale Kurumu (KİK) yasasının değiştirilmesini istenmiş, AKP hükümeti de kendilerinden yana bir tavır almıştır. Böylece (Buğra ve Savaşkan, 2015: 219; 214-217; Boratav, 2018: 279).

Dolayısıyla 1980'de Özal ile başlayan neoliberalleşme süreci, bürokrasiyi de kapsayacaktır. Bu durum Derviş ile devam edecek ve AKP Döneminde ise (yer yer Özal'a yakın olacak şekilde) kendine özgü mantığı çerçevesinde ve siyasallaşarak devam edecektir. Bu kapsamda önemli diğer bir nokta da 2011 yılında çıkarılan 643 sayılı Bakanlar Kurulu KHK'sı (3.md) olmaktadır. Söz konusu karar kapsamında bürokrasinin en üst makamı olan müsteşarlık makamı ile bakan arasına yeni bir makam olarak bakan yardımcılarını tanımlanmıştır. Söz konusu düzenlemeye göre en yüksek devlet memuruna yapılan ödemelerin, %150'si oranında daha fazla ücret belirlenmiştir. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı 703-643 sayılı KHK'larla müsteşarlık kurumu tamamen kaldırılarak, bakan-bürokrasi

arasındaki isim bakan yardımcısı olacaktır (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 420-424; KHK/643, KHK/703).

Bürokratik dönüşüme ek olarak neoliberal yönetimsellikte, STK'lara da önem verilmekteydi.⁴⁸ Neoliberalizmin öngördüğü anlamdaki küreselleşme çalışmaları da sivil toplum üzerine kurulmuş ve küreselleşme içerisinde ayrı bir önem atfedilmiştir. Bu duruma ek olarak hem BM hem de ABD tarafından da özellikle Ortadoğu'da STK'lara önem verilmiştir. Uzgel'e göre 2004 yılında yapılan BM zirvesinde İslami nüfusun yoğun olduğu ülkelerde sosyal koşulların kötü durumda olduğu ve söz konusu koşulların giderilmesi için sivil toplumun güçlendirilmesi gerektirildiği ifade edilmektedir. ABD'ye göre ise liberalizm ve ılımlı islam üzerinden Orta Doğu'da uzlaşının sağlanacağı ve müttefik ilişkilerin artacağı düşünülmektedir. AKP açısından ise küreselleşmenin gerektirdiği (sivilleşme, demokratikleşme vb.) konularında eski Milli Görüşçü entelektüelleri ve farklı görüşlerdeki entelektüelleri bir araya getiren STK'lara ticari-ideolojik rol biçmiştir (Uzgel, 2013; 32; 24).

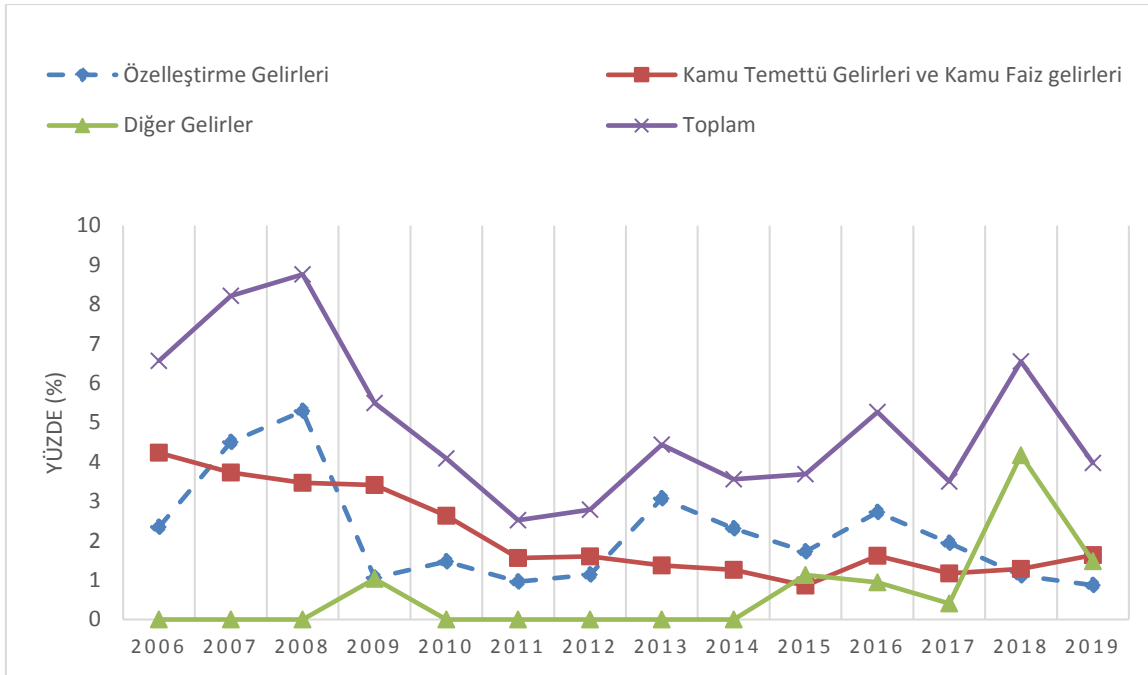
Sonuç olarak devletin neoliberal sisteme uyumlaştırılması ve piyasa mekanizmasının önünde sorun oluşturulmaması için müdahaleler gerekmektedir. Bunun yanında devletin mali istikrar hedeflemesi ve bu çerçevede enflasyon hedeflemesi ve gereksinimi bulunmaktadır. Bağımsız kurum/kurullar, mali istikrar hedeflemeleri Derviş/IMF programlarıyla başlamıştır. Tüm bu mekanizmayı yönetebilmek/yürütebilmek için bu durumları özümsemiş ve içleştirmiş bir teknokrat sınıf gerekmektedir. Bu teknokrat kadro bir yandan piyasa işleyişi için gerekli düzenlemelerin yapılmasına/uygulanmasına aracılık ederken diğer yandan ise kamu mantığının tasfiyesine ve şirketleşen bir kamu mekanizması kurulmasına aracılık edecektir. Böylece sermaye lehine uyumlaşan, uzlaşan ve önündeki engelleri kaldıran piyasaya yeni alanlar kazandırmakla sorumlu bir role bürüneceklerdir. Türkiye'de bu durum siyasallaşan bürokrasi, alanının genişleten bir yürütme ve silikleştirilen bir hukuk üzerinden olmuştur. Söz konusu durum 2010 anayasa referandumu ile artan bir otoriterlik getirmiş, 2017 referandumu ve devamındaki Başkanlık sistemi ile değişim tamamlanmıştır (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 420-421; 430).

⁴⁸STK kavramı oldukça genel kalmaktadır. Çalışma kapsamında bahsi geçecek olan STK kavramı, AKP'ye yakın olan İslamcı ve neoliberal STK'lar kastedilmektedir. Bahsi geçen siyasal iktidar, STK'ların tümüyle uzlaştığı ya da karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkün değildir. Aksine kimi STK'larla oldukça yakın-iyi ilişkiler geliştirilirken kimiyle ise zıt kutuplarda kalınmakta ve birbirini eleştiren STK-siyasal iktidar ilişkileri kurulmaktadır <http://www.diken.com.tr/erdoganin-yeni-hedefi-hak-ihlallerini-inceleyen-stklar-neyin-raporunu-yayinliyorsun/>, (erişim tarihi: 19.08.2020); <https://www.evrensel.net/haber/324370/erdogan-stklar-devletin-karsiti-degil-tamamlayicisidir>(erişim tarihi:19.08.2020); <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-sivil-toplum-kuruluslarinin-temsilcileriyle-iftarda-bir-araya-geldi>, (erişim tarihi 19.08.2020); <https://tr.sputniknews.com/politika/201806011033685798-erdogan-stk-destek-secim/> (erişim tarihi: 19.08.2020).

3.1.3. Türkiye’de Piyasa Yaratma ve Kapanma Süreçleri

1980’den sonra Türkiye’de başlayan neoliberal süreç sonucunda 1980-2000 arasında devlet, özel sektörden borçlanmaya başlamış ve (başta finans sermayesi olmak üzere) sermayeye kâr aktarımı yapmıştır. Üstelik kriz dönemlerinde iflas eden özel sermaye, kuruluşlarına ait (ödenmeyen) borçlar da kamu üzerine kalmış ve kamu kaynakları kullanılarak ödenmiştir. Tüm bu durumlar ülke içerisinde makroekonomik istikrarsızlıklar yaratmıştır. Söz konusu durumun kamu kaynaklarının özel sektöre devri (özelleştirmeler) ve faiz dışı bütçe fazlasıyla kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Faiz dışı fazla hedefi, Derviş-IMF programıyla gelse de gerek söz konusu dönem gerekse AKP hükümetleri döneminde bu mantık çerçevesinde hareket edilmiştir. Dolayısıyla 2000’li yılların Türkiye’sinde neoliberal yönetimselliğin odak noktası, faiz dışı fazla hedefiyle hareket etmektir. Bu çerçevede hükümetler, bütçe harcamalarını azaltma ve bütçe gelirlerini ise artırma amacı içerisine girmişlerdir. Özelleştirmeler yoluyla elde edilen gelir ve söz konusu hizmetlerin piyasa bırakılmasının sonucunda da harcama yükünden kurtularak, faiz dışı fazla vermesi amaçlanmıştır. Böylece faiz ödemelerinin, kamu bütçesi tarafından diğer mal/hizmetlerden ayrı tutularak hesaplanması ve faiz dışı fazla hedeflenerek kamunun borçlanmasının azaltılması istenmiştir. Bu durumun tamamlayıcısı olarak Merkez Bankası, hükümetten bağımsız ve enflasyon hedefiyle sıkı para politikası izler hale gelmiştir.⁴⁹ Hazine’ye ise harcamaları azaltmak görevi düşmüştür (Ekzen, 2009: 121; Orhangazi, 2019: 130-133; 118).

⁴⁹Bu durum Cumhurbaşkanlığı başkanlık sistemi ile tartışmalı bir hale gelmiştir. Öncesinde zaman zaman gerek başbakan kimliği ile gerekse de cumhurbaşkanı olduktan sonra Erdoğan tarafından kamuya açık halde Merkez Bankası Başkanlarına olumsuz eleştiriler yöneltile de genel itibarıyla bağımsızlığına uyum göstermiştir. Bu durum Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Sistemi’nde ise 2019 yılında Murat Çetinkaya, 2020 yılında ise Murat Uysal, Cumhurbaşkanlığı KHK’sı ile görevden alınana kadar devam etmiştir, dolayısıyla ilgili yıllardaki başkanlarının görev sürelerine kadar karışılmıştır. 2020 yılında ise Nabi Ağbal göreve atanmıştır. AKP döneminde Maliye Bakanlığı, SBB Başkanlığı yapmış gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Dolayısıyla AKP döneminde bu konuda da kendine has bir tutum izlenerek 2019 yılına kadar görece bağımsızlık MB öngörülse de bu tutum zamanla değişmiş, 2002-2018 yılları arasında görece nadir ve istisnai olsa da son 2 yıllık süreçte, görevden alma-göreve atamaya kadar giden bir yapı kurulmuştur <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48893168>, (erişim tarihi: 16.01.2021); <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/merkez-bankasi-baskani-murat-uysal-gorevden-alindi-1789157>, (erişim tarihi: 16.01.2021). Tüm bunlara rağmen Merkez Bankası, neoliberal anlayış çerçevesinde ‘fiyat istikrarı’ hedefini öncelikli/temel hedef olarak açıklamış ve istihdam konusundan uzak durmuştur.

Grafik 3.7. 2005-2019 Yılları Arasında Özelleştirme Gelirlerinin ve Diğer Kamu Gelirlerinin Vergi Gelirlerine Oranı

Kaynak: HMB, Merkezi Yönetim Faiz Dışı Dengesi ve TÜİK, GSYH verileri kullanılarak hazırlanmıştır

<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/08/Merkezi-Y%C3%B6netim-B%C3%BCt%C3%A7esi-Program-Tan%C4%B1ml%C4%B1-Faiz-D%C4%B1%C5%9F%C4%B1-Dengesi.xls> (erişim tarihi: 10.09.2020); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim tarihi: 10.09.2020).

Grafik 3.7’de göre faiz dışı fazla çerçevesinde kamu gelirlerinin (vergi dışı yöntemlerle de ve şirket mantığını anımsatır bir halde) arttırılma çabalarını göstermektedir. Özelleştirme gelirleri, öncesinde kamu mülkiyetinde olan (KİT vb.) kamu kurum-kuruluşları, kamu arazilerini ve mülkiyeti kamuya sonradan geçmiş ancak (TMSF aracılığıyla) satışı gerçekleşen kuruluşları içermektedir ve kamuya ait arazilerin satışından elde edilen geliri göstermektedir. Kamu temettü gelirleri ise (aralarında tarımsal üretimi desteklemek ya da vakıfları desteklemek amacıyla kurulan ancak neoliberal yönetimsellik çerçevesinde dönüştürülenlerin de dahil olduğu) kamu bankalarının elde ettiği kârı ve kamunun elde ettiği faiz gelirini göstermektedir. Vurgulamak gerekirse bankaların ana gelir kaynağı faizdir bu yüzden iki veri toplu halde gösterilmiştir. Son olarak veri setinde gösterilen veriler içerisinde girmeyen kaynaklar ve dönemsel elde edilen (3g ruhsatı, bedelli askerlik vb.) gelirleri, diğer gelirler adıyla göstermektedir. Toplam ise ilgili üç verinin toplam oranını göstermektedir.

Özelleştirme gelirleri 2006 yılında %2,35 olarak başladığı süreç içerisinde yükselme trendine girerek, 2008 yılında %5,29 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında %1,06, 2010 yılında %1,67 olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında verinin alındığı kaynağa göre karayollarına ait olan liman ve arazi satışlarının olduğu görülmektedir. 2011 yılında %1,56’ya olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılıyla ilgili vurgulanması gereken nokta bu yıl itibarıyla öncesinde

mülkiyeti kamuya ait olan taşınmazların (bina, arazi vb.) satışı başlamış ve 2019 (da dahil) devam etmiştir. 2012 yılında ise ufak bir yükseliş gerçekleştirerek %1,14 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise %1,72 olarak gerçekleşen oran 2016 yılında %2,72'ye yükselmiştir. İlgili artışta söz konusu yıl içerisinde gerçekleştirilen darbe girişimi ve söz konusu girişim sonucunda kalkışmayı gerçekleştirenlerle dolaylı/doğrudan ilişki içerisinde olduğu hukuki olarak ispatlanan kişi/kuruluşların mallarının kamulaştırılması olduğu düşünülmektedir. Söz konusu mallar önce kamulaştırılmış devamında da bir kısmı TMSF aracılığıyla özelleştirilmiştir. Artışın diğer bir sebebi ise aynı yıl karayollarına ait arazi ve limanlarda özelleştirilmesi olduğu düşünülmektedir. 2017 yılında ise %1,94 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde darbe girişimi gerçekleştirenlerin mal satışlarının etkisi olduğu düşünülmektedir. 2018'de %1,11, 2019'da ise %0,87 olarak gerçekleşmiştir. Düşüşün sebebi özelleştirilecek kamu arazi ve kuruluşlarındaki görece azalmalar ve özelleştirmelere karşı görece oluşan kamuoyu tepkisi olduğu düşünülmektedir.

Kamu temettü gelirleri ve faiz gelirleri 2006 yılında zirve noktasına ulaşarak %4,23 olarak gerçekleşmiş devamında iniş trendi içerisine girerek sırasıyla %3,73, %3,47, %3,41, %2,63 ve 2011 yılında %1,56 olarak iniş trendi süreçte tamamlanmıştır. 2012 yılında %1,6 olarak görece yükselse de devamında %1,37, %1,26 ve 2015 yılında dip noktaya gelerek %0,86 olarak gerçekleşmiştir. Devamındaki dört yıllık süreçte ise dalgalı bir seyir izleyerek sırasıyla %1,62, %1,17, %1,28 ve son olarak %1,63 olarak izlenen dönemin sonuna gelinmiştir.

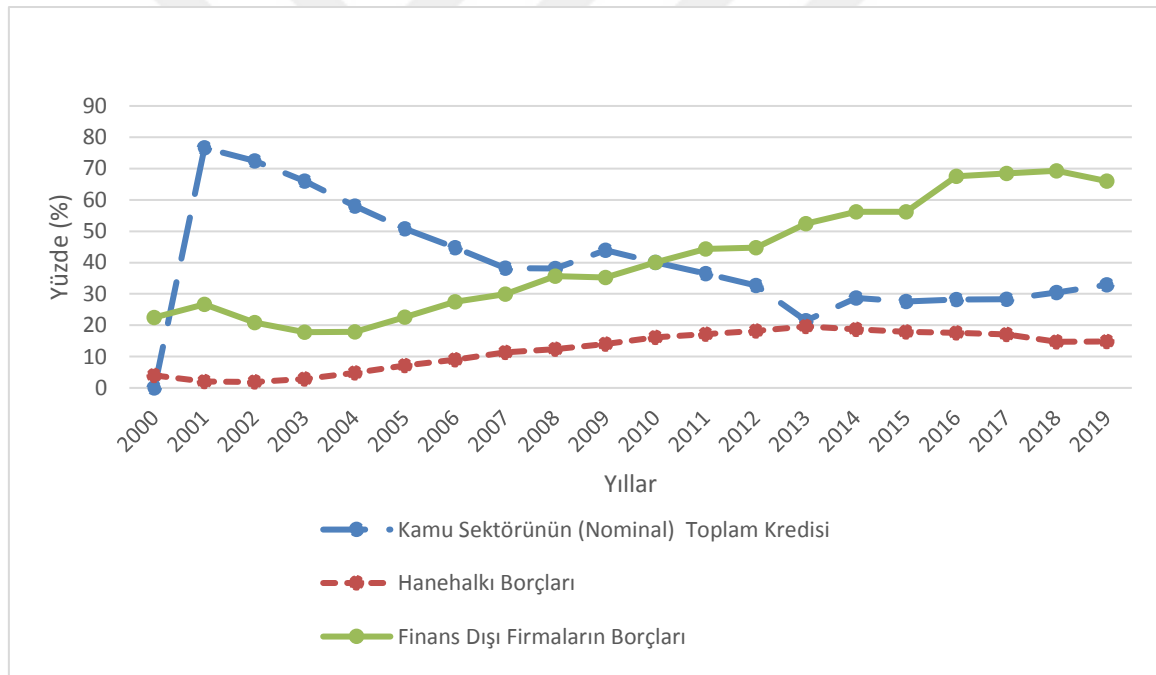
Diğer Gelirler olarak gösterilen veri seti ise 2009 yılında 3G ruhsatı satışı ile %1,09 gerçekleşmiştir. 2015'te yeniden 3G ruhsat satışıyla %1,13, 2016'da 0,94 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında %0,94 ve 2017 yılında %0,41 olarak gerçekleşmiştir. Her iki yılda da 4.5G satışı yapıldığı görülmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında ise hem bedelli askerlik geliri elde edilmiş hem de imar ruhsatlarına düzenleme yapılarak bu kapsamda kamu geliri elde edilmiştir. Bunların sonucunda sırasıyla %4,17 ve %1,48 olarak gerçekleşen gelirler elde edilmiştir.

Faiz dışı fazla sonucunda politikalarının sonucu olarak azalan kamu gelirleri odaklı bakışın sonucunda borçlanma üzerinde de görülmektedir. Bu durum Grafik 3.8'de izlenmektedir ve kamu borçları açısından farklı, kamu dışında kalan piyasanın diğer aktörlerinde farklı ortaya koymaktadır. BIS verilerine göre Türkiye'de kamu borcunun GSYH'ye oranı 2000 yılında zirve noktasına ulaşarak %76,6 olarak gerçekleşmiştir. IMF politikaları veya neoliberal politikalar sonucunda bu oran 2007 sonuna kadar düşme eğilim

içerisinde olmuştur. 2008 krizi etkisiyle tekrar yükselme eğilimi içerisine girse de 2013 yılında seçili yıllar içerisinde en düşük orana düşerek %19,6 olarak gerçekleşmiştir.

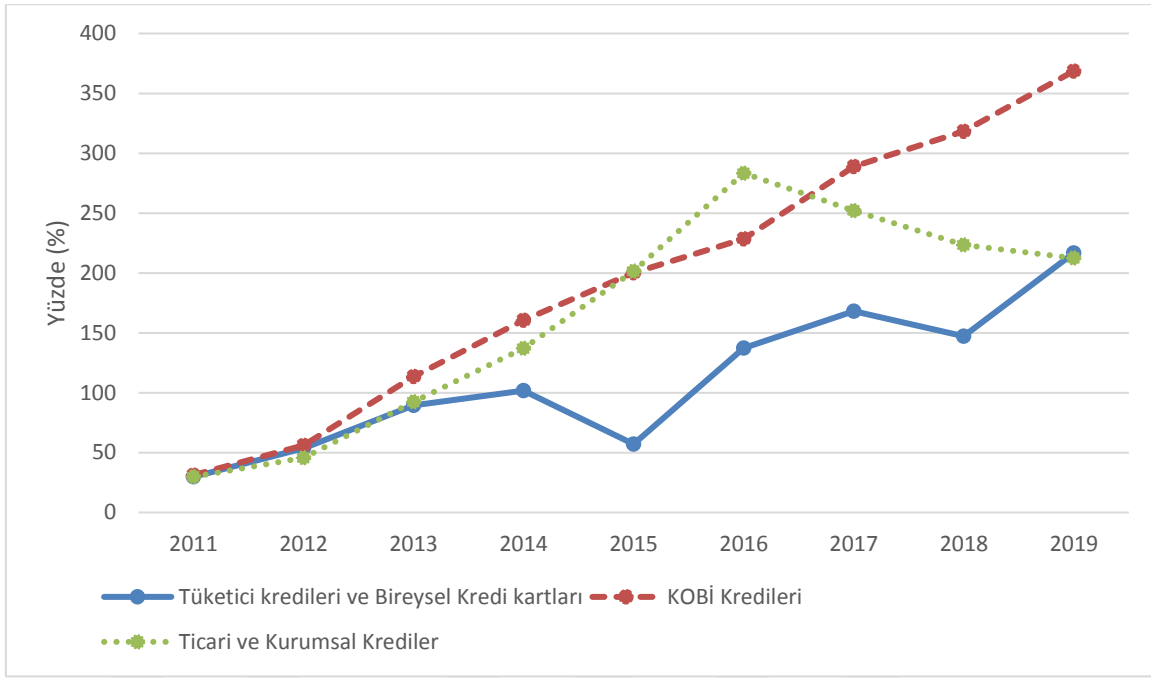
Finansal sektör haricindeki sermaye firmalarının borçları ise 2000 yılında %22,5 olarak gerçekleşmiş ve bu oran 2001 yılında daha da yükselmeye devam etmiştir. 2005 yılında ise 2004 yılına kıyasla artarak %35,7'yi 2008 yılında görmüştür. 2009 yılında ise %35,3'ü gördükten sonra düşme gösterse de devamındaki süreçte 2014 yılına kadar artmıştır. 2018 yılında tekrar düşme ve incelenen dönem içerisinde %69,3'u görerek, zirve noktasına ulaşmıştır.

Hanehalkı borçları, ise 2001-2002 yılları arasında düşüş eğilimi içerisinde seyretmiş ve 2003 yılında artarak %2,9 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılına kadar artmaya devam ederek 2013 yılında %19,6'a ulaştırmıştır. 2014-2018 yılında ise tekrar düşme eğilimine girerek sırayla %18,7 ve %14,7 olarak gerçekleşmiş, 2019 yılında ise %14,8 olmuştur.

Grafik 3.8. 2000-2019 Yılları Arasında Piyasa Aktörlerine Ait Borçların GSYH'ye Oranı

Kaynak: BIS verileri kullanılarak hazırlanmıştır <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f5.4#> (erişim tarihi:10.09.2020); <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f4.1?p=20201&c=> (erişim tarihi: 10.09.2020); <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f3.1> (erişim tarihi: 10.09.2020).

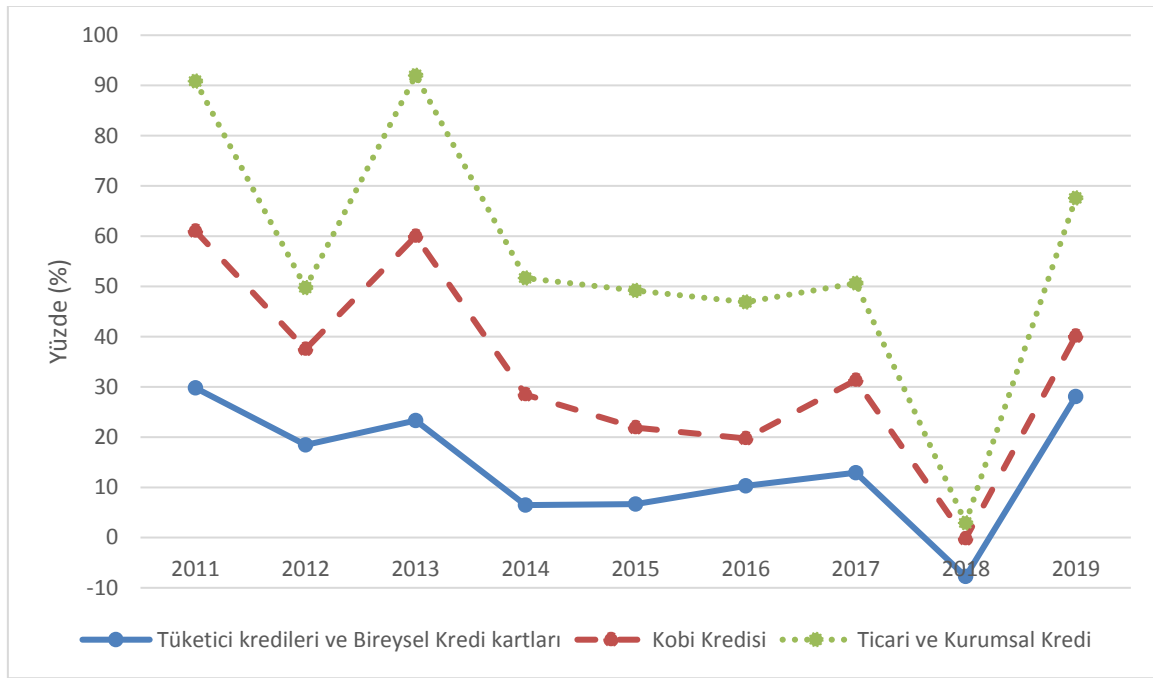
Grafik 3.9. 2011-2019 Yılları Arasında Hanehalkının ve Sermayenin Kullandığı Kredilerin Artış Oranı (Sabit yıl bazında)

Kaynak: Enflasyon oranları TCMB'nin veri seti ve krediler için ise TBB'nin veri seti kullanılarak, hazırlanmıştır http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyonecalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 01.12.2021); BDDK, 2020: 12; BDDK, 2020: 11).

Grafik 3.9'da 2010 yılı sabit yıl olarak alınarak 100 kabul edilmiştir. Devamında ise diğer yıllara ait veriler, 2010 yılına oranlanarak yüzde gösterim yoluna gidilmiştir. Ayrıca söz konusu sayılar enflasyon oranlarından temizlenmiştir. Bu kapsamda değişim Tüketici kredileri ve Bireysel kredilerde 2011-2014 yılları arasında sürekli artış imgesi kazanarak 2014 yılında %101,75 olarak gerçekleşmiştir. Bu bize iki katından biraz yüksek bir artış oranına ulaşıldığını göstermektedir. 2015 yılında ise artış trendi üzerinden düşüş yaşanarak %57,11 olarak gerçekleşmiştir. Devamındaki süreçte düşüş eğilimi kazanarak 2017 yılında %168,03 olarak iki buçuk katından biraz fazla olacak hale gelmiştir. 2018 yılında %147,24 olarak gerçekleşmiş ve kendinden önceki yılın artışına kıyasla düşüş yaşamıştır. 2019 yılında ise %216,66 olarak gerçekleşmiş ve üç katından biraz daha fazla halde dönem kapanmıştır. Böylece incelenen veri 2015 ve 2018 yılları arasında diğer yıllara kıyasla düşüşler yaşansa da incelenen süreç genelinde artış eğilimi içerisinde olmuştur.

KOBİ kredileri ise 2011 yılında %31,23 oranında artış gerçekleşmiştir. Artış trendi devam ederek 2013 yılında %113,55 olarak gerçekleşmiş böylece iki katından üstünde bir artış ortaya çıkmıştır. 2015 yılında ise %200,16 olarak gerçekleşerek 2010 yılına kıyasla üç katı bir artış ortaya çıkmıştır. Süreç artış ivmesinde devam ederek, 2018 yılında %318,34 olarak ortaya çıkmıştır. 2019 yılında ise %368,56 olarak son iki yılda da dört katının üzerinde bir seyir izlemiştir. Söz konusu veri incelenen dönem içerisinde ve baz alınan yıla kıyasla sürekli artış eğilimi içerisine girmiştir.

Ticari ve kurumsal krediler 2011 yılından itibaren sürekli artış içerisine girerek, 2013 yılında %92,32 olarak gerçekleşerek görece iki katına yakın bir oran yakalamıştır. 2014 yılında %136,95 olarak gerçekleşerek iki katından daha üst bir noktaya çıkmıştır. 2015 yılında ise %201,58 olarak üç katının üzerinde bir noktaya ulaşmıştır. 2017 yılında ise kendinden önceki döneme kıyasla, düşüş eğilimine girerek %252,14 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen yıllara kıyasla trendi incelenen son iki yılda da devam ederek sırasıyla %223,56 ve %212,53 olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2010 yılına kıyasla üç katının üzerinde süreç son bulmuştur.

Grafik 3.10. 2011-2019 Yılları Arasında Hanehalkının ve Sermayenin Kullandığı Kredilerin Artış Oranı

Kaynak: Enflasyon oranları TCMB'nin veri seti ve krediler için ise TBB'nin veri seti kullanılarak, hazırlanmıştır http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyonecalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 01.12.2021); BDDK, 2020: 12; BDDK, 2020: 11).

Grafik 3.10 ise bir önceki yıla oranla değişim oranlarını göstermektedir. Tüketici kredileri 2011 yılında %29,78 olarak gerçekleşerek, 2012 yılında %18,48 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında %23,27 olarak gerçekleşmiştir. 2014 ve 2015 yılları arasında sırasıyla %6,46 ve %6,68 olarak gerçekleşerek artış oranı içerisinde görece durgun bir ivme kazanmıştır. 2016 yılında ise %10,3 ve 2017 yılında %12,92 olarak gerçekleşen bir artış trendi içerisine girmiştir. 2018 yılında ise -7,76 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında %28,08 olarak dönem kapanmıştır. Dolayısıyla dalgalı bir durum ortaya çıkmıştır.

KOBİ kredilerinde de dalgalı bir yapı karşımıza çıkmıştır. Dönem %31,23'lük bir artışla başlasa da 2012 yılında %19,04 olarak gerçekleşen bir artış oranı yakalanmıştır. 2013 yılında ise incelenen dönemin zirve noktası olacak olan %36,72'lik bir oran yakalanmıştır. Devamındaki süreç sırasıyla 2014 yılında %22 olmak üzere 2015 yılında %15,23, 2016

yılında ise %9,43 şeklinde görece dalgalı bir seyir izlemiştir. 2016 yılında %9,43 ve 2017 yılında %18,43 olarak 2018 yılında ise %7,56 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise %12,01 olarak süreç kapanmıştır.

Ticari ve kurumsal krediler de ise %29,84 olarak başlayan süreç, 2012 yılında %12,21 olarak devam etmiş ve 2013 yılında sürecin zirvesi olarak %32,02, 2014 yılında %23,21 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise %27,28 ve 2016 %27,13 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise %19,26, 2018 yılında ise sürecin en düşük noktası olarak %3,1 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise %27,52 olarak sonuçlanmıştır. 2018 yılında üç veri üzerinde de görülen düşüşün sebepleri ise 2017 yılında görece artış trendi içerisinde girilmesi olduğu düşünülmektedir. Bu durum 3.9 grafiğinde de görülmektedir. Ayrıca Grafik 3.4'te görüleceği gibi söz konusu dönem TL'nin döviz oranlarına karşı değer kaybettiği de görülmektedir. Buna bağlı olarak faiz oranlarını kullanarak döviz oranlarına müdahale edildiği ve bu durumun kredi kullanımlarında düşüşlerin açıklaması olduğu düşünülmektedir.

3.1.3.1. Devletin Piyasa Oluşumunu Desteklemesi ve Somut Örnekleri

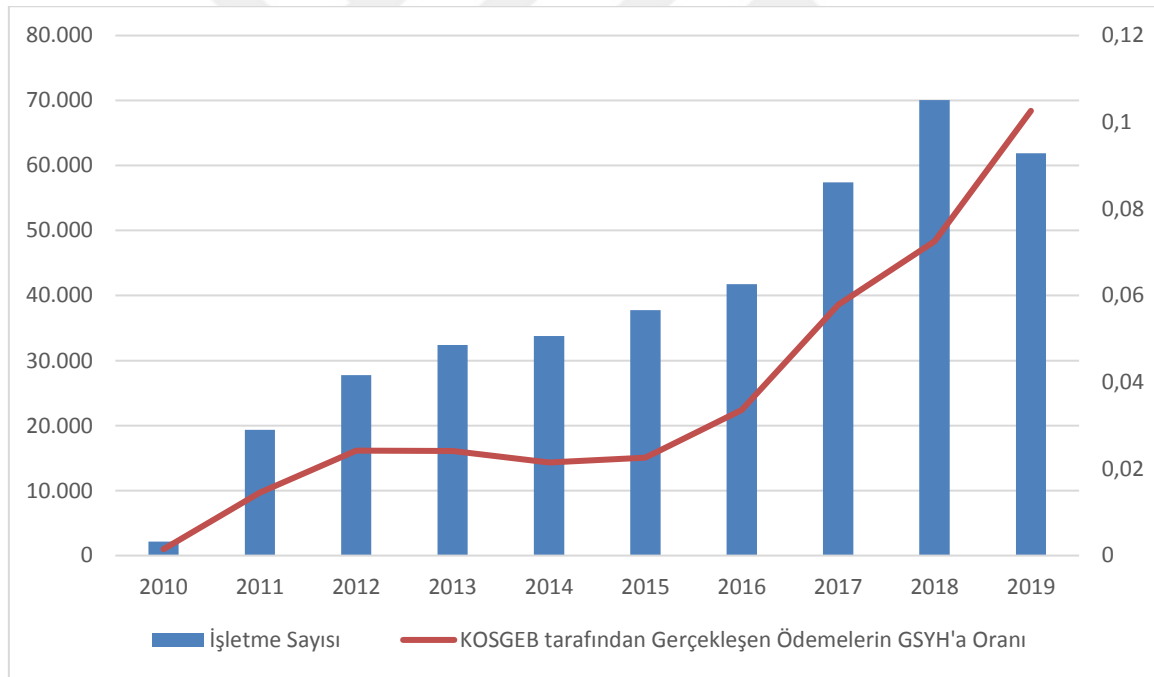
Faiz dışı fazlanın diğer bir ayağı olan gelirleri arttırmak amacıyla özelleştirmelerle kalınmamış ve devletin boşalttığı alanlara sermayenin geçmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla gerek özelleştirmeler, Kamu Özel Ortaklığı/İşbirliği (KÖİ) ile önceden kamuya ait olan görev ve hizmetler özele devredilmiştir. Diğer yandan ise kamu arazileri TOKİ aracılığıyla sermayeye devredilmiştir. Diğer yandan ise devlet (KOSGEB aracılığıyla), KOBİ ve finansal sermayeyi buluşturma/organize etme görevi üstlenecektir.⁵⁰ Böylece KOBİ'lere hem kamu arazilerini kullanma olanağı tanınmış hem de kendi yatırımları ve talepleri için ihtiyaç duyduğu finansman sağlanacaktır. Dolayısıyla devlet elindeki olanakları gerek arazi gerek yatırım finansmanı gerekse de tüketici finansmanı anlamında dolaylı-doğrudan şekilde KOBİ'lerin sermaye oluşumu için kullanmıştır. Bu durumun en somut örnekleri kamu ihaleleri, KÖİ projeleri ve TOKİ projelerine KOBİ'lerin karmaşık (ancak taşeron kelimesi altında genelleştirilebilecek) bir halde eklemlenmelerine imkân tanınmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015; 113-115; 183). Bu kapsamda öncelikle KOBİ'lerden elde yeterli veri ve bilgi materyali sağlanamadığı için bu başlık altında kısaca bahsedilecek devamında ise özelleştirme örnekleri, Toplu Konut İdaresi Örneği ve Kamu Özel İşbirliği örneği üzerinde durularak

⁵⁰ KOSGEB, bu kapsamda 2006 Yılında ulusal ve uluslararası (14 adet) bir çok protokol imzalamıştır. Uluslararası protokol içerisinde Avrupa ve Asya ülkelerinden kurumların yanında İslam Sanayi Ticaret Odası'nda ve "KOSGEB/MÜSİAD/BMVW" protokolü de bulunmaktadır. Ulusal anlamda ise tüm kamu bankalarının yanında, TİKA, MEB, KİK gibi kamu kurumlarının yanında TOBB gibi STK'larda bulunmaktadır (KOSGEB, 2007: 203).

bunların gerek neoliberal yönetimsellikte gerekse de borçlanma konusuyla bağları irdelenecektir.

KOBİ'lere sermaye birikimi yapma olanağı tanınmıştır. Bu amaçla özelleştirmeler yoluyla sanayi-hizmet sermayesine, KÖİ-TOKİ aracılığıyla da başta inşaat sektörü olmak üzere onunla ilişkili tüm sektörlerle aktarım yapılmıştır. Diğer yandan ise bu sistemi gerek finanse etmek gerekse de gerekli talebi oluşturmak yoluyla kredilendirme mekanizmaları kurulmuştur. Böylece Finansal sermaye de süreç içerisine eklenmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 146; 191).

Türkiye'de KOBİ'ler 2002'de, 1994'teki gibi inşaat sektörü başta olmak üzere, kamu ihaleleri ve KÖİ'ler konusunda öne çıkmışlardır. Söz konusu ihalelere büyük katılımcı olarak girecek finansal güçleri olmadığı için de MÜSİAD aracılığıyla finansal gücü olan sermayeyle iletişim ve işbirliği içerisine girmişlerdir.⁵¹ 2002 kasım seçimleriyle iktidara gelen AKP, 2003 yılında KOSGEB'in yapısını değiştirmiş ve güncel halinin ön-versiyonlarını uygulamaya geçirmiştir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 419).

Grafik 3.11. 2010-2019 Yılları Arasında KOSGEB'e Bağlı Olan KOBİ Sayısı ve KOBİ'lere Yapılan Ödeme Tutarları

Kaynak: TÜİK ve KOSGEB verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır (erişim tarihi: 15.09.2020).⁵²

Grafik 3.11'in sol tarafı işletme sayısını, sağ tarafı ise gerçekleşen ödeme tutarını göstermektedir. Söz konusu grafik, kamu kaynaklarının KOBİ'lere yapılan ödeme tutarlarını ve söz konusu ödemelerden yararlanan KOBİ sayısını göstermektedir. Daha açık ifadeyle bu

⁵¹ TUSİAD ise MÜSİAD-KOBİ ilişkisine karşılık olarak, KOBİ'lere benzer bir ilişki/etkide bulunmak için 2005 yılında TÜRKNÖFED'i kurmuştur (Buğra ve Savaşkan, 2015; 188).

⁵² KOBİ verileri, KOSGEB tarafından e-posta üzerinden ulaştırılmıştır. Ayrıca ilgili kaynağa göre 2020 yılı itibarıyla KOSGEB veri tabanına kayıtlı işletme sayısı 1.172.893'tür.

tablo KOSGEB tarafından KOBİ'lere sağlanan hibeli/hibesiz toplam kredi tutarını göstermektedir. 2010-2018 yılları arasında krediden yararlanan KOBİ sayılarında aralıksız bir artış olmuştur. 2010-2019 yılları arasında kredi oranlarında ise sadece 2014 yılında bir düşüş olmuş, aralık içerisindeki diğer yıllarda herhangi bir düşüş olmamıştır. 2020 yılında ise 39.380 KOBİ'ye 978.154.167 TL ödeme yapılmıştır. 2020 yılının ilk dokuz ayındaki veriler aritmetik ortalaması alınır, yıl sonu KOBİ sayısı 50 bin, 1.222.904.000 TL'lik ödeme gerçekleşeceği tahmininde bulunabilmektedir. Söz konusu tahmin ise 2019 yılının altında bir KOBİ ödemesi ve sayısına karşılık gelmektedir. Bu durum neticesinde kullanılan kredilerde de bir artış olduğu görülmektedir. Eldeki verilere göre 2018 yılı işletme sayısının maksimum olduğu yıl iken, 2019 yılı ise maksimum kredi sağlanan yıl olmaktadır. Bu başlık altında buradan sonra öncelikle özelleştirme gelirlerine bakılacak devamında ise kamu ihalelerine ve KOBİ'lere devamında ise TOKİ'ye ve son olarak da KÖİ sistemlerine bakılacaktır.

3.1.3.1.1. Özelleştirme ve Kamu İhaleleri Örnekleri

Neoliberalizmin Türkiye'ye gelişinden itibaren özelleştirme konusu gündeme gelmiş ve 1986 yılında bu durum hız kazanmıştır. 1986 döneminde “193 kamu kurumu özelleştirilmiş” ve “184'ünde” herhangi bir kamu hissesi kalmamıştır (Rutz ve Balkan, 2016: 62). Dolayısıyla dönemsel olarak kesintilere uğrasa da 2000'li yıllardaki özelleştirmeler ilk olmamaktadır. Bu durum vurgulandıktan sonra özelleştirmelerin iki büyük etkisinden bahsedilebilir. Birincisi, yapılan kamu malları/hizmetleri, bir çoğu altyapı, sosyal mal-hizmet durumunda tekel özelliği taşımaktadırlar.⁵³ İkincisi ise söz konusu kurumların çalışanları özelleştirme sonucunda işsiz kalmış ve özel sermayeye ait kurumlarda ise benzer haklara ya da ücret gelirlerine paralel/uygun şartları sağlayan iş bulamamışlardır. Böylece hem kamu malları özelleştirmeleriyle piyasa başarısızlığı sayılan tekeller sermayeye devredilmiş hem de sermayeye ucuz işgücü yaratılmıştır⁵⁴ (Rutz ve Balkan, 2016: 62-63). Özelleştirmelere bu açıdan bakıldığından ikinci bölümde bahsedilen, neoliberal yönetimselliğin kapama ve piyasa yaratma özelliğinin kesiştiği bir alan özelliği taşımaktadır.

2000'li yıllarda Derviş/IMF planı aracılığıyla özelleştirmelerin kanuni alt yapısı bir kez daha gündeme gelirken diğer taraftan yolsuzlukla mücadele konusu gündeme gelmiştir. Böylece 2001 yılında telekomünasyon ve doğalgaz alanlarında Türkiye'de tekel konumunda

⁵³ KÖİ başlığında altyapı harcamaları konusuna tekrar değinilecektir.

⁵⁴ Bu duruma örnek olarak stratejik bir altyapı hizmeti olan telekomünikasyon sistemi örnek gösterilebilir. Söz konusu firma, Lübnan kökenli bir şirkete satılmış; şirketin özelleştirme aşamasında Türkiye bankalarından aldığı kredilerin sonraki taksitleri temerrüt durumuna düşmüştür (Boratav, 2018: 251).

olan kamu kurumlarının özelleştirilebilmeleri için gerekli hukuki düzenlemeleri yapılmıştır.⁵⁵ Diğer yandan ise yolsuzlukla mücadele konusu gündeme taşınarak devlet rantını ihaleler/özelleştirmeler yoluyla (sermayeye) dağıtılırken, yandaşlık yaratmadan dağıtılması engellenmek istenmiştir. Bu amaçlar çerçevesinde bir yandan TCMB özerkleştirilirken diğer yandan ise 2002 yılında özerk yapıda KİK kurulmuştur. Böylece siyaset ve ekonomi belirli alan ve konularda ayrılması hedeflenmiştir (Boratav, 2018: 279; Buğra ve Savaşkan, 2015; 125).

Söz konusu ayırım üst/alt şeklinden ziyade kamu ihaleleri DB'nın için belirlediği nesnel ölçütlerin uygulanması ve bu uygulama denetimini sağlanması (yani KİK'in kurulması) amaçlanmıştır. Dolayısıyla KİK, iktidarlardan bağımsız olarak ihalelerde standart kural/şartlar belirlemek amacıyla DB tarafından tasarlanmıştır. Bu sayede küresel sermaye de şartlarını bildiği ihalelere girebilecek, sırf milli ekonomi⁵⁶ amacı güdülemeyecektir. AKP ise iktidara geldiği 2002 kasım ayından itibaren (1994 İBB'den kalan ve başta inşaat sermayesi) ilişkilerini devam ettirmek amacındaydı. Bu hedef dahilinde 2003 yılında söz konusu KİK reformu/özerkliği önce ertelendi sonra "23 kez" değiştirilmiştir.⁵⁷ 2010 Anayasa referandumuyla gerek KİK gerekse de idari yargı büyük kamu ihalelerini denetleme yetkileri kaldırılmıştır. (Boratav, 2018: 279-280). Üstelik Boratav'a göre söz konusu 2003-2010 yılları arasındaki dönemde AKP'nin KİK üzerine yaptığı müdahalelere IMF/DB tepkisi "suskunlukla geçirildi" olarak tanımlamaktadır (2018: 253).

Söz konusu durumlar altında AKP iktidarı, Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirmelerini gerçekleştirecektir.⁵⁸ Bunlar arasında "TÜPRAŞ (2005), Erdemir (2005), PETKİM (2007)" özelleştirmeleri hem büyüklükleri hem de sektörlerinde tekel olmaları nedeniyle dikkat çekmektedir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 422). Bunlara ek olarak arazileri, başta inşaat olmak üzere (orman arazilerini kapsayacak şekilde) turizm ve

⁵⁵AKP döneminde yapılan bazı özelleştirme örnekleri ve detayları için bakınız: (Gülen, 2013: 209-210).

⁵⁶Bu duruma paralel olarak AKP döneminde uluslararası sermaye ile devlet arasındaki uyumsuzlukların uluslararası tahkime taşınmasına olanak tanıyan yasal düzenleme yapılmıştır. Böylece uluslararası sermayenin ülkeye girişi, dolayısıyla da özelleştirmeler kolaylaştırılmak istenmiştir (Boratav, 2018: 221).

⁵⁷Alternatif bir bakış açısına göre de 2003-2013 yılları arasında kamu ihale kanunu toplamda "29 kez" değiştirilmiştir. Üstelik KİK'lere ek olarak BİT'lerin ihaleleri de 2003 yılında KİK denetiminden çıkartılmıştır. Devamında Kamu bankaları da denetimden çıkartılarak süreç devam etmiştir. Son olarak dönem içerisinde farklı yıllarla adım adım ihaleye katılımcıların lehine düzenlemeler yapılmıştır. Sonuç olarak yabancı yatırımcıları dışlayan yeni ve görece küçük yatırımcıları da ihaleye girmelerini sağlayan bir yapı kurulmuştur (Buğra ve Savaşkan, 2015; 126-129).

⁵⁸Diğer bir bakış açısına göre de 2003-2018 yılları arasında "187 ayda 186 değişiklik" hesaplanmıştır. Değişiklerin başta istisnalar maddesinde ve 21/b üzerine bir değerlendirme için bakınız: <https://www.birgun.net/haber/ihale-kanunu-187-ayda-186-kere-degistirildi-216485> (erişim tarihi: 06.08.2020). Bu konuda tam bir listeye ulaşılammıştır. Ancak 2019 yılında CHP Milletvekili A. Fazıl Kasap'ın "Özelleştirme Listesi" talebine karşılık Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'nin (CİMER'in) vermiş, söz konusu yanıt basına yansımıştır <https://haber.sol.org.tr/turkiye/cimer-akpnin-17-yilda-sattiklarini-acikladi-276820> (erişim tarihi: 06.08.2020).

(akarsuları kapsayacak şekilde) enerji sektörü lehine yasal düzenlemeler yapılacaktır.⁵⁹ Ayrıca bu dönem gerçekleştirilen, maden ruhsatlarında da sermaye lehine olacak şekilde kanuni düzenlemelerden payına düşeni alacaktır. Bu düzenlemeler neticesinde bir çok bölgede mikro ölçekte yerel çevre halkı ihtiyaç ve istekleri görmezden gelinmiştir. Makro ölçekte ise çevreye-doğaya ve kamu menfaatine aykırı yapılanmalar, sonuçlar görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla sermaye kârı ve demokrasi açısından da sorunlu bir çok uygulama içerisine girilmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 133; 134; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 422-423).

AKP tarafından ihalelerde sermaye lehine kâr ve durum yaratmak için kullanılan en bilindik yöntemlerinin başında Kamu İhale Kanunu 21. Madde b bendi (21/b) gelmektedir.⁶⁰ Söz konusu bende göre olağanüstü (doğal afet, salgın hastalık vb.) durumlarda (durumların içerdiği acilliği gidermek amacıyla) hızlı karar almak ve şekil şartlarını kurtulmak amacıyla kamuya ilansız ihale süreci hakkı tanımaktadır. Dolayısıyla 21/b, olağanüstü durumlarda, kamu yararı ve vatandaş menfaatini hızlı bir şekilde korumak/sağlamak amacıyla kamunun şirketlere davet usulüyle ihale düzenleyebilmesi hakkını vermektedir. Söz konusu davet edilecek sermaye kuruluşları nesnel bir değerlendirmeye girmeden kamu tarafından belirlenmekte, davet edilmeyen sermayedarlar ise ihaleye dahil olamamaktadır. Böylece kamu olağanüstü şart/durumlar neticesinde denetimsiz ihale düzenleme hakkını kullanmaktadır. AKP, 21/b'yi olağan-olağanüstü durum ayırt etmeksizin sık sık kullanacak ve bu sayede özelleştirmeler aracılığıyla belirlediği sermayedarlara kaynak aktarmaktadır (Toker, 2019: 31; 74).⁶¹

Söz konusu durum, 2016-2017 yılları arasında Ulaştırma Bakanlığı özelinde Sayıştay denetimi raporlarına da yansımıştır. Sayıştay özellikle 21/b'nin kamu olağanüstü durumlarda kullanılması gerektiğini hatırlatmış/vurgulamıştır. Ulaştırma ise ilgili duruma açıklama olarak "hata" tanımlamasında bulunsa da uygulamaya devam ettiği tekrar Sayıştay tarafından hatırlatılmıştır (Toker, 2019: 92-98).

Dolayısıyla AKP, kamuya ait mal/hizmetlere karşı neoliberal bir bakış çerçevesinde yaklaşmıştır. Bunu yaparken gerek yasama ve yürütme gücünü sermaye lehine kullanırken

⁵⁹ Özal döneminde benzer bir durumun oluşturulmuş ve dönemin TÜSİAD Başkanı tarafından bu duruma tepki gösterilmiştir (Boratav, 2018:218).

⁶⁰ Bu duruma daha ileri bir örnek vermek gerekirse Cengiz-Nurol holdinglerinin ortaklaşa girdiği Ilısu barajı projesinden yabancı kreditörler çekilmiştir ve kamu ihalesinin finansmanı için kamu bankaları devreye girmiştir. Dolayısıyla özelleştirmenin finansmanı da kamu tarafından üstlenmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 154). Diğer bir örnek olarak ise TMSF'den aracılığıyla satışı gerçekleştirilen ATV-Sabah satışında da kamu bankaları sürece finansör olmuştur <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabah-atv-parasi-katar-ve-devlet-bankalarindan-cikti-8765369> (erişim tarihi: 06.08.2020). ATV-Sabah satışı konusunda kamu bankalarına geri ödemeler TBMM'de tartışma konusu olmuş ancak geri ödemeler konusunda net bir cevap alınamamıştır <https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/calikin-kredisi-sir-oldu-1343034/> (erişim tarihi: 06.08.2020).

⁶¹ 2013 Mayıs ayının sonundan, 2019 Eylül ayının başına kadar olan süre içerisinde 21/b üzerinden gerçekleştirilen ihale sayısı 316'dır (Toker, 2019: 254-283).

kamunun ve toplumun aleyhine olacak şekilde davranmış dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümünde anlatılan neoliberal yönetimsellik tanımına uygun hareket etmiştir. Ancak bunu yaparken kendine özgü bir sistem belirlemiş, sermayeye bir bütün olarak yaklaşmamıştır. Sermayeyi kendine yakın olanlar ve kendine yakın olmayanlar şeklinde gruplandırma yoluna gitmiştir. Böylece bir yandan var olan kendine sadık sermayenin birikimini arttırırken diğer yandan ise kamu ihalesi almak isteyenleri kendine sadık olma konusunda yönlendirmiştir. Özelleştirmelerde güdülen bu anlayış, inşaat odaklı büyüme politikasıyla birleştirilerek TOKİ ve KÖİ örneklerinde de devam ettirilmiştir (Orhangazi, 2019: 131-132; Boratav, 2018: 222; BSB, 2015: 277).

3.1.3.1.2. Toplu Konut İdaresi Örneği

Türkiye’de 1980 sonrası başlayan neoliberalizmin etkisiyle tarımsal ürün/üretim destekler çekilmiştir. Böylece tarım-hayvancılık üzerinden geçimini sağlayan ve kırsal kesimlerde yaşayan nüfus, ekonomik olarak zor durumda kalmıştır. Söz konusu duruma çözümü kırsallardan başta büyük/metropol şehirler olmak üzere şehirlere göç etmekte bulmuşlardır. Göç edenler hem şehirlerde ucuz işgücü konuma düşmüşler hem de konut ihtiyacının doğmasına sebep olmuşlardır (Buğra ve Savaşkan, 2015; 87).

Bu durumun sonucunda, Özal tarafından 1984 yılında TOKİ kurulmuştur.⁶² TOKİ’nin aracılığıyla hem yeni konut inşaatları başlamış hem de kentsel dönüşüm projeleri başlamıştır.⁶³ Böylece hem kırsaldan gelenlerin konut ihtiyacı karşılanırken diğer yandan (başta İstanbul olmak üzere) büyük şehirlere modern bir görüntü sağlanarak İstanbul gayri menkul piyasası canlandırılmıştır (Rutz ve Balkan, 2016: 66).

Bu amaçlar çerçevesinde TOKİ’ye hukuki kapsamda iki görev biçilmiştir. Birincisi, boş durumda kalan kamu arazilerini başta kooperatiflere olmak üzere tesis etmek amacıyla kurulmuştur. Böylece söz konusu araziler atıl kalmak yerine kooperatifler aracılığıyla kamu yararına tesis edilecektir. Diğer yandan ise yapılan/yapılmakta olan konut projelerine finansmanını (kredilendirilmesini) sağlamaktır (Geray, 2013: 749; BSB, 2015; 284).

Konut konusunda diğer bir gelişme ise daha önce yabancı sermayeye ait olan İmar WEIDLEPLAN imar planı-mimari alanlarında hizmet veren şirket, (1994 seçimlerinden sonra) İBB tarafından satın alınmış ve ise adı KIPTAŞ olarak değiştirilerek, söz konusu göç ile ortaya çıkan konut ihtiyacı başta olmak üzere şehir altyapısı inşaatlarını kapsar halde yeniden yapılandırılmıştır (Boratav, 2018: 280).

⁶² TOKİ, “kuruluş ve tarihçe”. <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (erişim tarihi: 06.09.2020).

⁶³ Dolayısıyla yukarıda bahsedilen ANAP-AKP’nin politik yaklaşması burada da kendini bir kez daha gerçekleştirmektedir.

KİPTAŞ'ın etkisi sadece burada kalmamakta aynı zamanda Kentsel Dönüşüm Projeleri (KDP)'inde de görülmektedir. AKP döneminde uygulanan KDP'ler mikro ölçekte, 1995 yılında KİPTAŞ aracılığıyla uygulanmıştır. İstanbul'da artan gecekondu (ki bu konuda kırsaldan göçlerin etkisi oldukça yüksek) ve (1999 Gölcük depremi ile gündeme gelen) yıpranmış binaların yıkılıp yerlerine toplu konut idaresi yapma programları (yani güncel ismiyle KDP'ler de) uygulanmıştır. Bu dönem bu projeleri İstanbul özelinde uygulayan, bir belediye iştiraki olan KİPTAŞ adlı teşebbüse aittir.⁶⁴ İstanbul'un kentsel dönüşümde ana eksene oturtulmasının bir çok sebebi olsa da konuyla ilgili iki ana sebep olmaktadır: birincisi söz konusu şehirde büyük kamu arazilerinin olması, arazi değerinin yüksek olması ve gecekonduların oranlarının yüksek olmasıdır. İkincisi küresel finans piyasalarında şehrin karşılığı olması, şehirle olan ilişkileridir (BSB, 2015; 281; 282).

Sermaye-TOKİ ilişkilerine geçmeden önce son olarak KİPTAŞ-TOKİ'nin bürokrasi ve yürütme üzerindeki etkisini de değinilmesi gerekmektedir. 1995'de KİPTAŞ müdürü olan Erdoğan Bayraktar, 61. Hükümette Çevre ve Şehircilik Bakanı olarak görev yapmıştır.⁶⁵ KİPTAŞ'da çalışmış, Veysel Eroğlu ise 60. Hükümet Orman Bakanı ve 61.62.63.64.65. hükümetlerinde Orman ve Su İşleri Bakan'ı olarak görev yapmıştır.⁶⁷ 2020 yılı itibarıyla görevde olan Murat Kurum ise 2005-2018 yılları arasında TOKİ'nin farklı birim ve iştiraklerinde görev almıştır.⁶⁸ Ulaştırma Bakanı, Adil Karaismailoğlu ise 2014-2016 yılları arasında TOKİ'de çalışmıştır.⁶⁹ Çevre ve Şehircilik Bakan Yardımcısı Fatma Varank'da, (1995-2001 yıllarında) KİPTAŞ'da, 2003-2013 yılları arasında ise de TOKİ ve iştirakinde çalışmıştır. Böylece TOKİ'ye KİPTAŞ'ta çalışan bir çok isim AKP hükümetinde bakanlığa kadar yükselmiştir.

Sermaye açısından TOKİ'nin durumu/ilişkisi iki açıdan genelleştirilebilir. Birincisi, kamu arazilerinin sermaye kullanımına sunma görevidir. İkincisi ise açılan kamunun düzenlediği ihalelerle ve özelleştirmelerle sermayeye birikimine katkı sağlanmasıdır. 5274 sayılı (2004 yılında) çıkarılan kanunla, tüm kamu arazilerinin kontrolü TOKİ'ye bırakılmıştır. Ardından 5436 sayılı (2005 yılında) çıkarılan kanunla da kamu bütçesinde görülmesi ve

⁶⁴ <https://www.kiptas.istanbul.tr/kiptas/kiptas-hakkinda> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁶⁵ Benzer amaçlarla kurulan bir başka belediye iştiraki TOBAŞ 2004 yılında Ankara'da kurulmuştur. Amaç olarak benzer olsa da ortaklık yapısı olarak ABB %49, ABB iştirakleri %1, TOKİ %49 ve TOKİ iştirakleri %1 şeklinde örgütlenerek KİPTAŞ'dan ayrılmaktadır. TOBAŞ ve ilk projesi olan 'Kuzey Ankara Projesi'ne özel kanun çıkarılarak kurulması ise bir başka tartışılması gereken konudur <https://www.tobas.com.tr/hakkimizda> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁶⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=24&p_sicil=6933 (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁶⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=25&p_sicil=6545 (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁶⁸ <https://www.csb.gov.tr/teskilat-semasi/bakan> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁶⁹ <https://www.tccb.gov.tr/kabine/ulastirma-ve-altyapi-bakani> (erişim tarihi: 20.09.2020).

denetlenebilirliği engellenmiştir. Devamındaki değişiklik neoliberal anlayış ve sermaye lehine devam etmiş, Hazine onaysız dış kredi alabilecek konuma getirilmiştir. TOKİ söz konusu kredileri konut finansmanı ile uğraşan finansal sermayeye kredi olarak aktarabilmekte; inşaat sermayesine destek verebilmekte, sektörle alakalı firma kurabilmekte ve ihtiyaç duyduğu anda ar-ge hizmetlerini taşeron (sermayeye) devirebilmektedir. Üstelik kamu ve özel fonlara ulaşım imkânı kazanan TOKİ bu fonları sermayeye kaynak olarak aktarabilme yetkileri de kazanmıştır⁷⁰ (Buğra ve Savaşkan, 2015; 137; 138).

Devamındaki süreçte ise imar ve intikal izinleri değiştirilmiş, kamu arazileri bedelsiz şekilde TOKİ'ye devredilmiştir. Söz konusu arazileri sermayedara kâr getirecek şekilde inşaat çalışmaları, ihale süreçleri gerçekleştirilmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015; 151-152; BSB, 2015; 281; 285).

Bu durumu destekler diğer bir tutum ise dönemin Çevre ve Orman Bakanlığı bünyesinde yer alan inşaat sektörünü etkileyen imar yetkileri TOKİ'ye devredilmiştir. Böylece kamu arazilerinin devir yetkisine ek olarak, proje seçimi ve müteahhit seçimine kadar TOKİ'nin yetki ve imtiyaz alanına oldukça geniş bir yapıya kavuşturulmuştur. Arazi konusunda TOKİ'ye devredilen bu yetkiler sayesinde, AKP'nin kendi burjuva-sermaye sınıfı oluşturulmasına aracılık eden bir kuruma dönüştürülmüştür (BSB, 2015; 276).

Diğer yandan ise inşaat sektörü arazi ve bina rantlarının paylaşımına katkısı olduğu kadar dış kaynaklar kredi girişleri içinde karşılığı olan bir alan konumundadır. Daha açık ifadeyle inşaat sektörü hem arazi/bina rantlarının paylaşıldığı (özelleştirildiği) ve dış kredi girişlerinin de kullanılabildiği bir alandır. Bu yönleriyle neoliberal yönetimselliğin ve borçlanmanın somutlaştığı bir alan haline gelmektedir. Böylece söz konusu krediler ülkedeki finansal sermaye ve inşaat sermayesi kullanabilir-kullandırabilir hale gelmiştir. Diğer yandan ise AKP tarafından, seçmenler üzerinde, iktidarın (yerelde seçim kazandığı belediyeler dahil), çalışan-uzmanlığı olan bir siyasi parti imajı çizmesine olanak tanımıştır. Daha açık ifadeyle AKP, inşaat sektörünün doğası gereği içinde taşıdığı somutu-somitlaştırmayı, kendi iktidarını olumlaştırma ve somutlaştırma aracı olarak kullanmıştır. Diğer yandan ise kendine yakın gördüğü sermayedarlara da kaynak-fırsat yaratma aracı olarak kullanmıştır (BSB, 2015; 275).

Söz konusu siyasi (seçmen desteğini sağlaması/arttırması) ve ekonomik etkilerinin (AKP'ye yakın sermayedarlara rant dağıtımını yapılmasına tanıdığı olanağın) yanında, aynı zamanda TOKİ aracılığıyla düşük-orta gelirli kesime de konut sağlanmıştır. Ayrıca toplumun

⁷⁰ Söz konusu iştirakler içerisinde TOKİ ve kamu bankası olan Vakıf Bank ortaklığında kurulan (Vakıf GYO A.Ş. adında) iştirakte bulunmaktadır. Söz konusu ortaklık aracılığıyla Vakıf Bank, TOKİ projelerini finanse etmektedir <https://www.toki.gov.tr/istirakler> (erişim tarihi: 20.09.2020); <http://www.vakifgyo.com.tr/kurumsal/vakif-gyo-hakkinda> (erişim tarihi: 20.09. 2020).

bir çok kesimini kapsar bir halde imar afları vb. politikalarla, inşaat sektörü ve arazi konuları üzerinden söz konusu kesimlere destek sağlanmıştır. Bir nevi toplumda herkesin kazandığı aflarla durum meşrulaştırılmıştır (Orhangazi, 2019: 132). Diğer yandan ise TOKİ'nin kuruluş amacı olan konut kooperatif desteği yapısı TOKİ tarafından dışlanmış ve toplum tarafından aranmamış, unutturulmuş ya da unutulmuştur. Konut kooperatifleri yerine kâr maksimizasyonu amacıyla çalışan, sermaye kurumları getirilmiştir (Geray, 2013: 751). Böylece bir yandan sermayeye kaynak aktarılırken diğer yandan görece daha az maliyetle katlanabileceği konut ihtiyacı yerine bu söz konusu yöntem seçilmiştir.

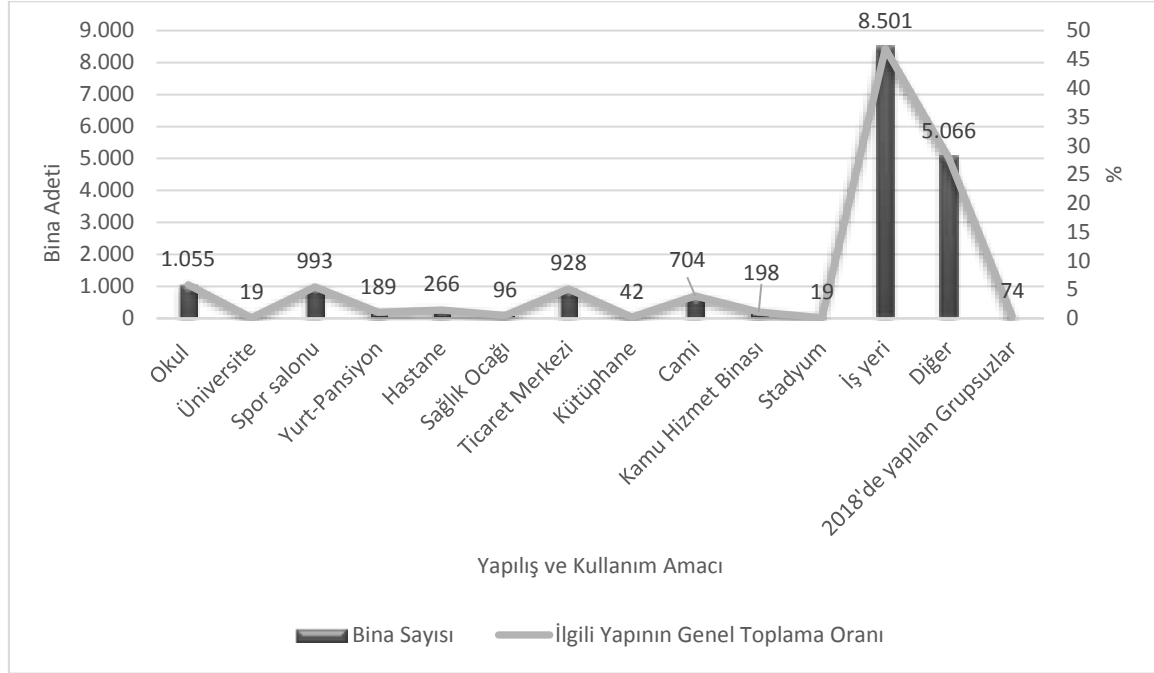
TOKİ aracılığıyla gerçekleştirilen KDP sonucunda ise hak (gecekondu/arazi) sahipleri, 20-25 yılı bulan, projenin uygulayıcı sermayedarlara maddi olarak borçlanmak ya da söz konusu mekânı terk etmek seçeneği arasında kalmıştır. Söz konusu mekan değişiklikleri ise genelde şehirden daha uzağa taşınmak sonucunu ortaya çıkarmıştır (BSB, 2015; 286-285). Yeni yapılarda kalmayı seçen yani borçlananlar ise başta konut kredisi olmak üzere ipotek sistemi vb. bir çok farklı finansal araçla karşılaşmıştır. Sermaye açısından ise farklı yatırım portföyleri oluşturularak, konut-inşaat sektörü üzerinden finansallaşma yapılmıştır. Söz konusu finansallaşma finansal içerilme yaratacak şekilde farklı gelir gruplarını kapsayacak genişlikte tutulmuştur (BSB, 2015; 280).

Konunun başında da belirtildiği gibi inşaat sektörü (göç, altyapı sorunları, çarpık kentleşme, eski konutların varlığı) bir çok sebebi içinde barındırmaktadır. Sektör sadece konut yapımıyla kalmamış aynı zamanda altyapı (başta karayolları ve diğer ulaşım-altyapı) harcamaları, tüketimi artırıcı inşaatlar (AVM'ler gibi), turizm sektörü odaklı (otel, tatil köyü vb.) inşaatlar gibi çalışmalar içerisine girmiştir (BSB, 2015; 274; 275). Üstelik, konut dışı inşaat çalışmalarına TOKİ'den de destek gelmiştir. Grafik 3.9'da ticaret merkezi ve 'Diğer' başlıkları altında otel-pansiyon sayıları brüt olarak gösterilmekte söz konusu durum TOKİ'nin kendi yayınladığı sayılarıyla desteklenmektedir.

Grafik 3.12'in sol eksen bina sayısını, sağ eksen ise ilgili binanın toplam bina sayısı içerisindeki oranını göstermektedir. Söz konusu veriler, 2018 yılında yayınlanmış ve daha günceli söz konusu kurumun sitesinde bulunamamıştır. Protokol sayısı ve TOKİ sayısı toplanarak, brüt sayı çıkarılmıştır. Bunun yapılmasındaki amaç 2018 yılında protokolü yapılmış bir çok binanın 2020 yılında bitmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer bir nokta ise söz konusu grafiğe TOKİ'nin açıkladığı yapılan/protokolü imzalanan konut (837.572 adet) olan sayısı eklenmemiştir. Grafikte gösterilen toplam yapıların sayısı düşük (18.150 adet) olduğundan dolayı, konut sayısının yanında bir çok yapının (örneğin on dokuz adet stadyum ya da kırk iki adet kütüphane vb.) oranları anlamsız

kalmaktadır. İşyeri başlığı altında yazılan sayı 2018 öncesinde yapımı gerçekleştirilen 4.842 adet ‘Sanayi Sitesindeki İşyeri’ ve 2018 yılının ilk altı ayının yapılan 3.659 adet dükkânın toplamından oluşmaktadır. 2018 yılında ilk altı ayda yapılan’ ancak grafikte söz konusu veri haricinde kalan on iki veriden hangisine ne kadarı ait olduğu belirtilmemiş yetmiş dört yapıyı göstermektedir.

Grafik 3.12. TOKİ Tarafından Yapımı Gerçekleştirilen Projeler/Yapılar

Kaynak: TOKİ'nin verileri kullanılarak oluşturulmuştur (TOKİ, 2018: 1).⁷¹

Grafikte ‘Diğer’ başlığıyla gösterilen veri, ilgili kaynağa göre “Sevgi Evi, Engelsiz Yaşam Merkezi, Huzurevi, Eczane, Karakol, Askeri Hizmet Binaları, Halk Eğitimi Merkezi, Kültür Merkezi, Toplum Merkezi, Uygulama Oteli’yle birlikte tüm sosyal donatıların toplamı”ndan oluşmaktadır (TOKİ, 2018).⁷²

Grafikte ortaya çıkan sonuç TOKİ tarafından yapımı ve/veya protokolü imzalanan projeler içerisinde en çok (8.501 adet ile) ‘İş yeri’ yapımı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu başlık dışında kalan diğer verilerin toplamının içerisindeki payı %46,86 olmuştur. Benzer bir mal olan Ticaret Merkezi sayısı 928 adetken, toplam tutar içerisindeki pay %5,11 olmaktadır. Dolayısıyla iki verinin toplamı konut sayısı hariç durumda yani grafiğe göre %52,30

⁷¹ Verilerin derlendiği kaynakta yıllara göre bir ayırım bulunmamaktadır. Buna karşılık kurumun kuruluş tarihinden (1984), 2002’ye kadar TOKİ aracılığıyla gerçekleşen konut sayısı 1.076.360 adettir. Bunların 940.000’i kooperatif kredileri kapsamında, 93.215’i konut tamamlama kredisi ve 43.145’i doğrudan kendi üretimi şeklinde gerçekleşmiştir (TOKİ, 2018: 1).

⁷² Grafikte yer alan ‘Diğer’ adlı başlığa yazılan sayı, geride kalan diğer donatılar sayısı kullanılarak (yani geri kalan on bir veri çıkarılarak, 2018 verisi ise eklenmeden ayrı gösterildiği için çıkarılmayarak) elde edilmiştir. Dolayısıyla diğer ve 2018 verileri haricinde geri kalan, grafikte gösterilen verilerin çıkartılmasıyla (5096 sayısı) elde edilmiştir. Söz konusu sayı grafiğe eklense de daha detaylı (ör: x adet Eczane, y adet Sevgi Evi vb.) bir yazım yapılamamıştır.

olmaktadır. ‘Eğitim’ (Okul 1.074 adet, %5,81 ve Üniversite⁷³ 19 adet, %0,1) başlığı altında değerlendirmede bulunulacak olursa, 1.074 adet binaya ve grafikte yer alan verilere oranladığımızda da %5,91’e ulaşılmaktadır. ‘Eğitime yardımcı birimler’ (yurt-pansiyon 189 adet, %1,04 ve Kütüphane 42 adet, %0,23) olarak bir genelleme yapılırsa, 231 adet binaya ve grafik içerisindeki diğer verilere oranı ise %1,27’i oranına ulaşılmaktadır.

Son olarak benzer durumu ‘Sağlık’ (hastane 266 adet, %1,46 ve Sağlık Ocağı 96 adet, 0,52), 362 adet binaya ve grafik genel toplamına oranını ise %1,99 olarak karşımıza çıkarmaktadır. Cami sayısı ise 704 adet ve %0,23 olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla AKP, bu çalışma içerisinde ‘Neoliberal Yönetimselliğin Devlete ve Bireye Bakışı’ ve ‘Devlet ve Bürokrasisindeki Dönüşüm’ başlıkları içerisinde irdelenen kendisine özgü karma bir ideolojik yapı çerçevesinde muhafazakarlık ve neoliberalizm karışımından oluşan neoliberal yönetimsellik yorumu, TOKİ inşaatlarında da ortaya çıkmıştır.

3.1.3.1.3. Kamu Özel İşbirliği Örneği

1980 neoliberal politikalar çerçevesinde, aynı yıllarda Türkiye’de görülmeye başlanan Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) 2003’te yaygınlaşmıştır. 2005’te ise sermaye lehine ilk düzenlemesi 5396 sayılı kanunla yapılmış, 2011’den sonra KÖİ uygulamaları hız kazanmıştır. KÖİ’ler kendi içerisinde bir çok farklı finansman yöntemi içermektedir⁷⁴ (Pala, 2018a: 123; Toker, 2018: 251). Bu başlık altında KÖİ’ler bir bütün olarak değerlendirilecektir.

KÖİ projelerinde kamu tarafından belirlenen ve kamu tarafından da yapılabilecek belirli bir hizmet için ihale düzenlemektedir. Böylece aslında devletin önceden sunduğu ya da sunabileceği hizmetlerin sermayeye devredilmesi bakımından bir özelleştirme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Pala, 2018b: 8). İhalenin devamında ise söz konusu ihaleyi kazanan firma, hizmet için gerekli inşaatı tamamlayarak, hizmeti gerçekleştirir. İhale döneminde belirlenmiş, süre boyunca hizmeti işletir ve karşılığında gelir elde eder. Bu açıdan bakılacak olursa maliyet, kullanıcıya yüklenmektedir. Ancak KÖİ projelerinde durum sadece bu kadarla sınırlı değildir. İhalede belirli bir talep limiti belirlenir ve hizmetin talep limiti altında kalması (yani hizmeti yeterince kullanıcısı olmadığı) durumda kamu tarafından finanse edileceği belirtilir. Daha açık ifadeyle ihaleye göre firmalar belirli bir talep garantisi/alım garantisi altına alınmıştır. Dolayısıyla KÖİ ihalelerinde olan, kamu tarafından ihtiyaç duyulan (enerji,

⁷³ Kaynak alınan veri setinde geçen ‘Üniversite’ ifadesine dokunulmamıştır ancak söz konusu ‘üniversite’ ifadesi ‘üniversite kampüsü’ olarak algılanmamalıdır. Üniversitelerin kullanması amacıyla veya kullanımına sunulan bina-binalardır (TOKİ, 2018). Kampüs olamayacak küçük-az yapıda bina ya da binalardan oluşmaktadır. Benzer bir haber için ise, <https://emlakkulisi.com/toki-20-universite-insa-edecek/496190> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁷⁴ Finansman yöntemleri 2015 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmış mevzuatta açıklanmıştır. Detaylar için: <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Kamu-Özel-İşbirliği-Mevzuatı-2015.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).

ulaşım, hastane vb.) hizmetin, sermaye tarafından inşa edilip, belirli bir süre talep/alım garantili bir şekilde hizmete sunmasıdır⁷⁵ (Öncü, 2018: 15-14).

Devletler kamu borcunu düşürmek amacıyla bu yöntemi seçmektedirler. Söz konusu sistemle devlet, hizmeti gerçekleştirmek amacıyla harcama yapmak ya da borçlanmak yerine özel sektöre devretmekte ve belirli bir süre boyunca sermayeye “kira bedeli” ödemektedir (Öncü, 2018: 18). Dolayısıyla devlet borçlandığı durumda kamu maliyesinde takip edilebilecek sistem yerine, özel borçların bütçesinde gösterilmesi sağlanmaktadır. Aslında KÖİ projeleri, devletin kira ödemesi gerçekleştirdiğı ve borçlara garantör olduğı (iki şekilde de borçlanma yükü altına girdiğı) ancak borçlanmanın izlenemediğı/görülemediğı bir hale getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında KÖİ projeleri devlet borçlarının gizlendiğı bir “muhasabe hilesi”dir (Öncü, 2018: 19).

KÖİ projelerinin finansmanını sağlayan sermaye kurumları, devletlere daha düşük faizle borç vermektedirler. Dolayısıyla kamu bütçesinde görülmemesi için başvuru KÖİ sistemi daha yüksek borçlanma maliyetini garanti etmiş olmaktadır. Diğer yandan ise döviz üzerinden ihaleler yapıldığı, KÖİ yapan/yapacak firmaya döviz üzerinden garantiler verildiğı için de finansal kırınlık yaratmaktadır. Bir yandan kamu bütçesinden gizlenmesini sağlayan KÖİ sistemi diğer yandan ise kamunun daha yüksek borç yükünün altına girmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan durum, devletin yapması/yapabilmesi beklenen hizmetler (devlet eliyle) sermayeye devretmekte ve söz konusu devir sermaye lehine (talep-borçlanma garantisini dövizle endeksleyerek) garanti etmektedir. Tüm bunları yaparken söz konusu hizmetlerden yararlanan vatandaşlar, tüketici konumuna evrilirken diğer yandan ise talep, döviz yükselişine karşı ve faiz yüküne karşı kamu bütçesi (dolayısıyla vatandaş) sorumlu tutulmaktadır (Tükel, 2018: 221; Kürkçü ve Önal, 2019: 1695; Öncü, 2018: 30).

Bu çerçevede sağık alanındaki KÖİ’ler de 2011 yılında (663 sayılı KHK’yla) Sağık Bakanlığının KÖİ uygulamalarına 20 milyon TL üst limit çıkartıldı.⁷⁶ Böylece söz konusu limite kadar KÖİ uygulanıp uygulanmamasına bakanlık tek başına karar verebilecek konuma gelmiştir. Yine aynı yıl (6225 sayılı kanunla) Sağık Bakanlığının elinde olan hastanelerin TOKİ’ye devredilebilmesi için kanuni düzenleme yapıldı. Böylece Sağık Bakanlığı ile TOKİ arasında gerekli görüldüğü/anlaşıldığı durumda seçtikleri hastaneler, Bakanlık tarafından

⁷⁵Bu konuyla alakalı vurgulanması gereken durum: Hastane olarak yapılan KÖİ projelerindeki hastaneler, Sağık Bakanlığının KÖİ uygulamalarına 20 milyon TL üst limit çıkartıldı.⁷⁶ Böylece söz konusu limite kadar KÖİ uygulanıp uygulanmamasına bakanlık tek başına karar verebilecek konuma gelmiştir. Yine aynı yıl (6225 sayılı kanunla) Sağık Bakanlığının elinde olan hastanelerin TOKİ’ye devredilebilmesi için kanuni düzenleme yapıldı. Böylece Sağık Bakanlığı ile TOKİ arasında gerekli görüldüğü/anlaşıldığı durumda seçtikleri hastaneler, Bakanlık tarafından

⁷⁶Ayrıca 2007 yılında KÖİ projelerinin takibi ve kamuoyunda desteğinin artırılması amacıyla Kamu Özel Ortaklığı Derneğı kurulmuştur <http://www.kamuozeldernegi.org/tarihce.html> (erişim tarihi: 20.09.2020).

boşaltılarak TOKİ tarafından sağlık ya da farklı amaçlarla değerlendirilebilecektir.⁷⁷ 2013 yılında ise 6288 sayılı kanun ile hastane arazilerinin şirketlere devri önündeki hukuki engeller kaldırılmıştır. 2012 yılında ise 6288 sayılı kanunla KÖİ ihalelerine KDV muafiyeti getirilmiştir⁷⁸ (Tükel, 2018: 217; 218).

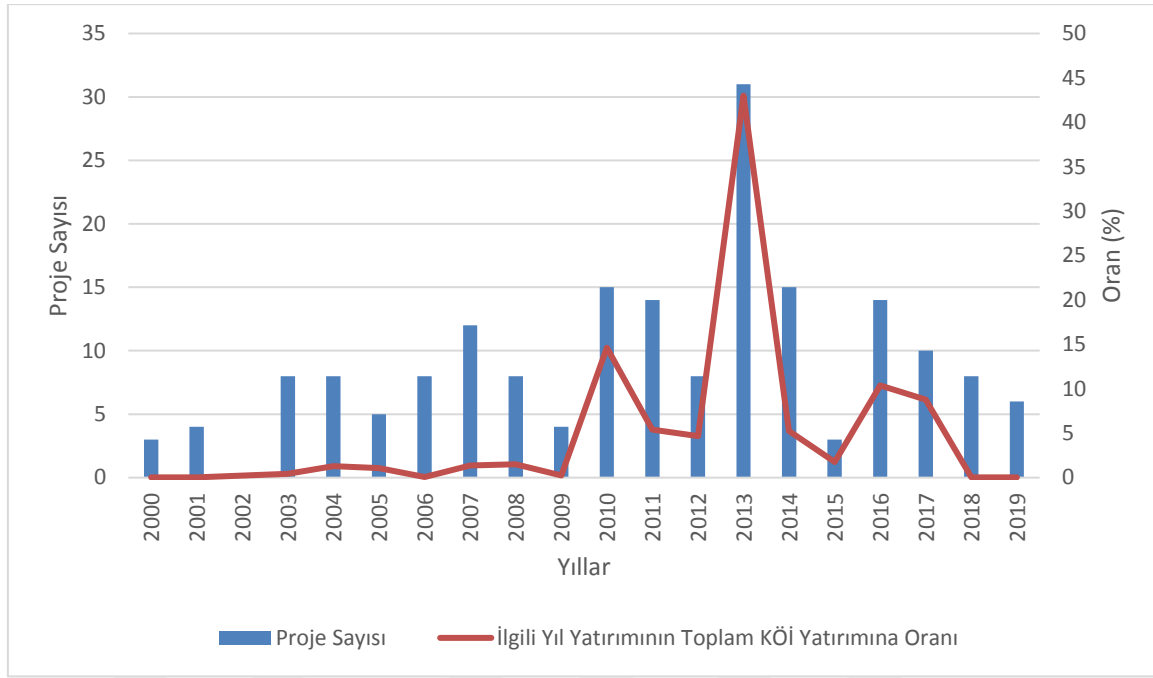
Süreç sağlık alanında, KÖİ'lere teşvik, istisna-muafiyet ve taahhüt sektörü bakımından geliştirilmiş ve KÖİ⁷⁹ yatırımları avantajlı kılınmıştır. Diğer yandan ise ulaşım alanındaki kamu ihaleleri ise davet yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem sonucunda kamu istediği firmaları çağırabilmiş (ilana çıkmamış) ve sermayeye işletme süresi çerçevesince belirli garantiler vererek KÖİ yöntemine dönüştürmüştür (Toker, 2018: 255; Toker, 2019: 51).

Son olarak neoliberal politikaların tarımsal garantileri reddeden yapısına ters bir şekilde KÖİ projelerinde alım garantisi vererek de sermayeyi desteklemeye çaba sarf etmektedir (Çal, 2018: 43). Üstelik KÖİ projeleri, klasik kamu ihaleleri yöntemine göre hem fiyat hem de kredi maliyeti açısından daha pahalı olmaktadır ve bu durum DB raporlarına girmiş bulunmaktadır (Pala, 2018a: 8; Çal, 2018: 44).

⁷⁷Ankara Tabip Odası, Ankara örneği üzerinden bu durumun etkisini araştırmıştır. Ankara'da KÖİ projesi olan 'şehir hastaneleri' açıldıktan sonra 13 kamu hastanesinin kapatılması kararı alınmıştır. Söz konusu hastanelerin haritalandırılması çıkartılmış ve haritaya göre Ankara Merkez'inde (Ulus Atatürk Heykeli/Ulus Meydanı'nda) ve civarındaki 13 hastane kapatılmıştır. Böylece en yakın hastane şehir merkezine otomobil ile 20dk olacak hale getirilmiştir. Söz konusu araziler şehir merkezinde olduğu için görece m² alanı değerli olması ve TOKİ'nin diğer uygulamalarından kaynaklanan bir olması ise tartışmalar yaratmıştır. Üstelik arazilerin ne olacağı tam/net olarak ifade edilmemiştir. Kapatılan hastaneler Sağlık Hizmetleri çerçevesinde farklı branşlarda ülke geneli ilk yüze giren kurumlar olması da bu çalışmanın alanlarını aşan bir tartışma konusudur https://ato.org.tr/hekim_postasi_arsiv/2018/ozel_sayi.pdf (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁷⁸Neoliberal yönetimselliğin kamu gücüyle sermaye yaratacak şekilde hukuki düzenlemeler yapmasına somut örnek taşıyan söz konusu liste, atıf yapılan kaynakta devamı bulunmaktadır (Tükel, 2018: 216; 217). Daha benzer ancak görece daha geniş kapsamlı listelere ulaşmak için bakınız: (Pala, 2018c: 319-321; Toker, 2018: 251-254).

⁷⁹AKP döneminde KÖİ anlayışını ve oluşturulan yasal düzenleme için (Kalkınma Bakanlığı, 2015).

Grafik 3.13. 2000-2019 Yıllarında Gerçekleşen KÖİ Projeleri ve Yatırım Tutarlarına Oranı

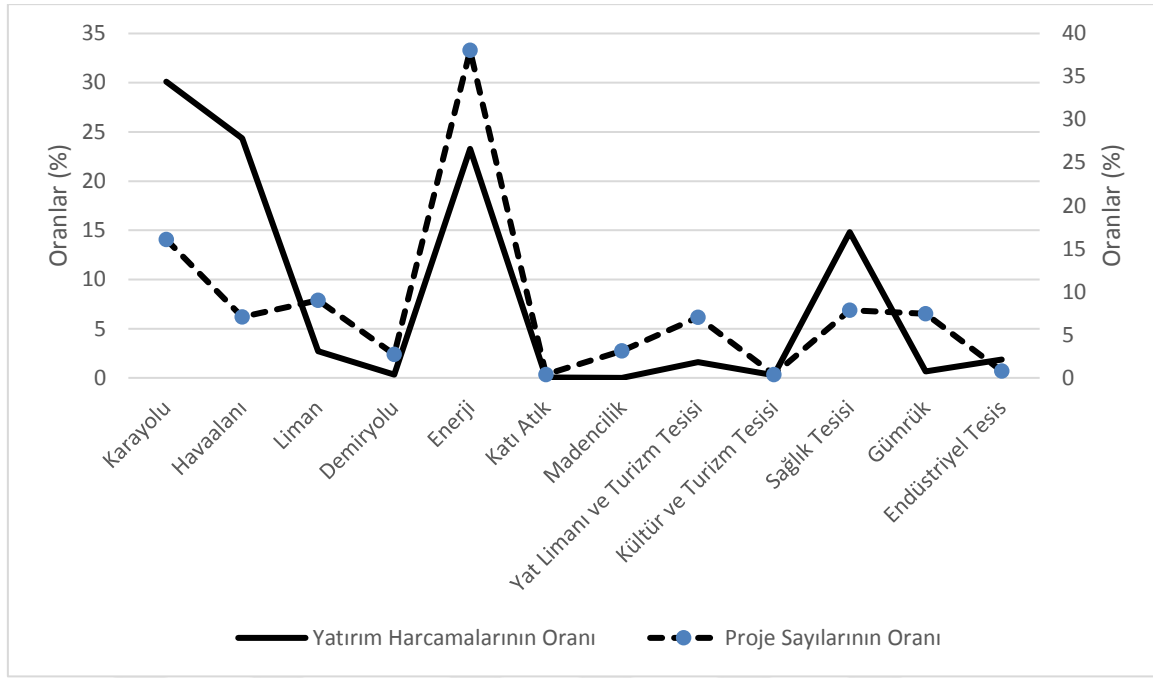
Kaynak: SBB verilerinden oluşturulmuştur <https://koi.sbb.gov.tr> (erişim tarihi: 20.09.2020).

Grafik 3.13'te sol eksen KÖİ proje sayılarının yıllara göre gerçekleşme oranını göstermektedir, sağ eksen ise ilgili yıllarda yapılan yatırımın, toplam yatırımlara oranını göstermektedir. Fakat grafikte 2002 yılı veri setinde 'yok sayılmış' dolayısıyla grafik içerisinde de 0 dahil herhangi bir rakam/veri girilmemiştir. Bu durumu 2002 Krizi'nden kaynaklandığını düşünülmektedir.

2003 yılında sekiz adet KÖİ projesi %0,43 gerçekleşmiş ve 2004 yılında yine sekiz adet KÖİ projesi ise %1,27 oranında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla %0,83'lük bir yatırım farkı oluşmuştur. Benzer bir durum ise 2006 yılında sekiz adet proje %0,05'iken, 2008 aynı adet KÖİ'ye yatırım oranı %1,49 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım farkı ise %1,44 olmuştur, böyle bir durumun oluşmasında KÖİ projelerinin dövizle endeksli olmasının ve yatırım tutarlarının her yıl güncellenmesinin etkisi olabileceği gibi durumu tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

2010 yılında 15 adet gerçekleşen proje sayısı, %14,61 yatırım oranı ile gerçekleşirken, 2014 yılında aynı sayıdaki KÖİ adeti için yatırım oranı %5,25 gerçekleşmektedir. 2013 yılında ise KÖİ sayısı 31 adet, %43 yatırım oranına ulaşmıştır. Her iki veri başlığı içinde on dokuz yılın rekoru oluşmuştur. Son olarak 2014 yılında on beş adet KÖİ gerçekleşirken, yatırım oranları %10 olmuştur. Dolayısıyla eldeki veriler ve proje isimlerinin gizlenmesinden dolayı yorum yapabilmeye ya da ilişki kurmaya çok mümkün görünmemektedir.⁸⁰

⁸⁰ KÖİ sistemiyle kullanılarak yapılan, Avrasya Tüneli, Kuzey Marmara (3. Köprü ve Odayeri-Paşaköy, Odayeri-Kınalı, Kurtkoy-Akyazı dahil) Otoyolu, Gebze-Orhangazi-İzmir (İzmit Körfez Geçişi ve Bağlantı

Grafik 3.14. KÖİ Projelerinin Sektöre Göre Gerçekleşme Adedi ve Yatırım Oranları

Kaynak: SBB verilerinden oluşturulmuştur <https://koi.sbb.gov.tr> (erişim tarihi: 20.09.2020).⁸¹

Grafik 3.14'te kesikli eğri gerçekleşen KÖİ projelerinin adedi içerisindeki oranı göstermektedir. Kesiksiz çizgi ise gerçekleşen KÖİ projelerine yapılan yatırım tutarının, gerçekleşen KÖİ yatırımlarının toplamı içerisindeki oranını sektörel açıdan yüzdelik gösterimini içermektedir. Dolayısıyla kesiksiz çizgide söz konusu sektör/tesislerin gerçekleşen oranlarını göstermektedir. Grafiğin kaynağına göre, toplam yapılan yatırım tutarı 158 milyon 397 bin TL olarak gerçekleştirilmiş ve toplam gerçekleşen KÖİ proje sayısı 255 olmuştur. Söz konusu kaynakta

Grafiğe göre proje sayısının en yüksek olan ilk üç alan (sırasıyla) enerji (%38,03), karayolu (16,07) ve liman (%9,02) olmaktadır. Söz konusu alanların yatırım tutarı ise aynı sırayla %23,28, %30,1 ve %2,7 olmaktadır. Dolayısıyla sayı olarak en çok uygulanan üç sektörün, yatırım oranları da farklıdır, aradaki fark ise sektörün getirdiği yatırım farkları ve sözleşme tutarları yüzünden kaynaklanmaktadır. Benzer bir durum sağlık tesisinde de görülmektedir. Söz konusu sektör proje sayısına oranı %7,84 olarak gerçekleşirken, toplam yatırımlardan aldığı pay %14,8 olarak gerçekleşmektedir.

Dolayısıyla KÖİ'ler birbirinden farklı bir çok alana entegre edilmiştir.⁸² Sönmez'e göre devlet, sermaye birikimini sağlamak için aşamalı bir şekilde inşaat faaliyetlerine ve

yolları Dahil) Otoyolu, Çanakkale-Malkara (1915 Köprüsü dahil) projelerinde borcu üstlenilen tutar 14.128.305.328 Dolar olmuştur (Koç Üniversitesi ve TÜSİAD, 2018: 65).

⁸¹ Grafiğe kaynaklık eden SBB verilerinde yıllara göre bir ayırım bulunmamaktadır. Bu durumdan dolayı grafik yıllara göre detaylandırılmamış/analiz edilememiştir <https://koi.sbb.gov.tr> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁸² AKP iktidarı tarafından KÖİ uygulamaları, eğitim alanında da uygulama girişimi olmuştur. Sağlıkta olduğu gibi eğitim hizmetleri bakanlık tarafından karşılanırken okullardaki 'diğer hizmetler' sermayeye bırakılması

finansal organizasyona girmektedir. Ona göre karayolları, demir yolları inşa etmekte devamında ise ulaşım teknolojileri kullandırmakta, limanlar en sonunda da havaalanları inşa etmektedir. Tüm bunları yaparken aynı zamanda kamu bankaları aracılığıyla halktan tasarrufları toplayarak onları kapitalistlerin kullanımına sunmaktadır. Finansal organizasyonun devamında da sermayenin dışarıdan buldukları kaynaklara garantör olarak hizmet etmektedir (2018: 57).

Üstelik tekrarlamak gerekirse; devletin sermayeye kıyasla kredi değeri daha yüksektir. Dolayısıyla daha az maliyetle borçlanabilme fırsatı yakalamaktadır. Ayrıca devlet, altyapı hizmetleri konusunda (sermayeye kıyasla) daha fazla tecrübeli bir yapıdadır. Personel ve proje maliyetleri açısından bakılacak olursa da devlet personeli (sermayede çalışan emekçiye kıyasla) düzenli ve sabit çalışan olmasından kaynaklanan bir maliyet avantajı yine ortaya çıkmaktadır (Emek, 2018: 79).

Tüm bunlara rağmen Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra başlayan özelleştirme ve KÖİ uygulamalarının sebebiyse uluslararası kurumların teşvikiyle siyasi iktidarların yatırım/kazanç ihtiyaçlarını karşılama istekleridir.⁸³ Ekonomik olarak kaynak sıkıntısına giren iktidarlar, iç-dış sermayenin de bu konulardaki taleplerine karşı koyamamıştır. 2005 sonrası ortaya çıkan neoliberal yönetsel mantıkla uyum içerisinde olan hukuki düzenlemelerle bu durum daha net ortaya çıkmaktadır (Toker, 2018: 251-253).

3.1.3.2. Neoliberalizm ve Finansallaşma: Menkul Kıymetleştirme ve Etkileri

Kamunun 1990’lı yıllarda uygulanan yurtiçi sermayeden borçlanma çalışmaları, finansal sermayeye 2000’lerle birlikte yeterli kâr yaratamamaya başlamış ve devamında bireysel bankacılık faaliyetlerine geçilmiştir. Aynı yıllar başlayan dış sermaye girişleri de TL’nin döviz cinsleri karşısında reel olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda ithalat görece ucuzlamış ve böylece hem hammadde hem de tüketim mallarında ithal girdilerin kullanımı artmıştır (Karaçimen, 2015b: 222; Orhangazi, 2019: 125).

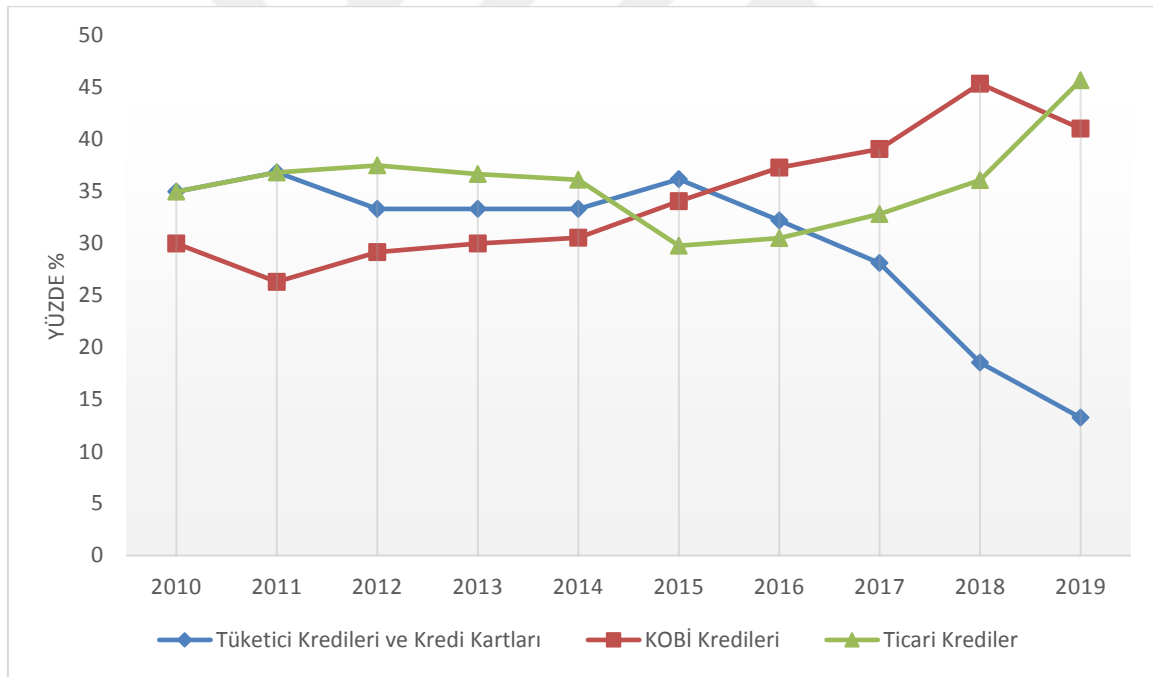
Böylece süreç dışa bağımlı bir üretim-tüketim modellemesi ortaya çıkarken nitekim dış sermaye kaynaklı iç finansman araçlarının geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla

öngörülerek, ‘Lise’ seviyesinde/düzeyinde eğitim veren kurumlar için uygulanacağı açıklanmıştır <https://www.trthaber.com/haber/egitim/buyuk-illere-egitim-kampusleri-geliyor-87877.html> (erişim tarihi: 20.09.2020). Türkiye’deki KÖİ uygulamalarının detayları SBB tarafından yayınlanmıştır (SBB, 2019: 22-52). 2009 yılında eğitim kampüsleri, (2618 sayılı) yönergesi MEB tarafından yayınlanmıştır <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/793.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁸³ WB verilerine göre bu isteklerin gerçekleştiği söylenebilir durmaktadır. Söz konusu verilere göre Türkiye Dünya genelinde KÖİ yatırımlarında Türkiye, 4. sırada (145,783 milyon dolar ile) yer alırken almaktadır. Yine Dünya Genelinde Türkiye, proje sayısına göre ise 7. sırada (245 proje sayısı ile) yer almaktadır. Dünya genelinde en çok KÖİ yatırımı yapan özel sermaye sıralası yapıldığında ise (baştan-sona) sırasıyla ilk beş Limak Holding (Tr), Odebrecht SA (Br), Cengiz Holding (Tr), Kolin Grup (Tr), Kalyon (Tr) ve MNG Holding (Tr) olmaktadır. <https://ppi.worldbank.org/en/snapshots/rankings> (erişim tarihi: 20.09.2020).

finansal sermaye başta olmak üzere, sanayi sermayesinin ve tüketicinin de dış kaynaklara bağlı/bağımlı kılındığı bir yapı ortaya çıkmıştır (Orhangazi, 2019: 126). Bu durum Grafik 3.3. ve Grafik 3.4’te gösterilmiştir.

Artan kredi kullanımları sonucunda, takibe düşen kredi miktarlarında da artış olmuştur. 3.12’da bu durum gösterilmeye çalışılmıştır. BDDK’ya göre takibe düşen kredi miktarlarının GSYH’a oranı, tüketici kredisi ve kredi kartları için 2015 yılında %0,723 ile zirve nokrasına ulaşmıştır. KOBİ konusu çalışma içerisinde yer almaktadır ve BDDK verilerine göre KOBİ Kredileri 2010-2016 yılları arasında takibe düşen miktarı artma trendine girmiştir. 2017 yılında görece düşüş eğilimine girse de 2018 yılında yükseliş trendi devam etmiş ve 2019 yılında %1,43 olarak zirve noktasına ulaşmıştır. Ticari krediler ise 2010-2015 yılları arasında görece istikrarlı bir seyir izleyerek yaklaşık %6 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılından sonra ise takibe düşme oranı hızla yükseliş trendine girerek %1,59 olarak gerçekleşmiştir. Böylece söz konusu yıllar ve seçili krediler arasında en yüksek oran ortaya çıkmıştır.

Grafik 3.15. 2010-2019 Yılları Arasında Seçili Kredilerde Takibe Düşen Kredilerinin Toplam Takip Oranlarına Kıyasla Yıllık Değişim Oranı

Kaynak: BDDK verileri ve TCMB verileri kullanılarak hazırlanmıştır
http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyonecalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 21.01.2021; (BDDK, 2018: 14; BDDK, 2020: 14).

Grafik 3.15’te öncesinde enflasyondan temizlenmiştir. Devamında ise gerçekleşen toplam krediler içerisinde tüketici kredileri ve kredi kartları, KOBİ kredileri ve ticari kredilerini göstermektedir.

Tüketici kredileri, 2010 yılında %35 olarak gerçekleşirken, 2011-2014 yılları arasında %33 civarlarında gezinmiştir. 2015 yılında ise incelenen dönemin zirve noktasına ulaşarak %36,18 olarak gerçekleşmiştir. Devamındaki süreçte sırasıyla %32,21, %28,12, %18,56 olarak devam etmiştir. 2019 yılında ise dönemin en düşük noktasına gelerek %13,25 olarak gerçekleşmiştir.

KOBİ kredileriye, 2010 yılında %30 olarak gerçekleşse de izlemiştir. 2011 yılında düşüş eğilimi içerisinde %26,32 olarak gerçekleşerek, 2012 yılında %29,17 olmuştur. Devamındaki süreçte görece artış trendine girerek 2013 yılında %30 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 2014 yılında ise %30,56 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu artış görece artarak sırasıyla 34,05, 37,29, 39,07 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise dönemin zirve noktasına ulaşarak %45,37 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise artış hızı üzerinde düşüş gerçekleşerek %41,06 olarak gerçekleşmiştir.

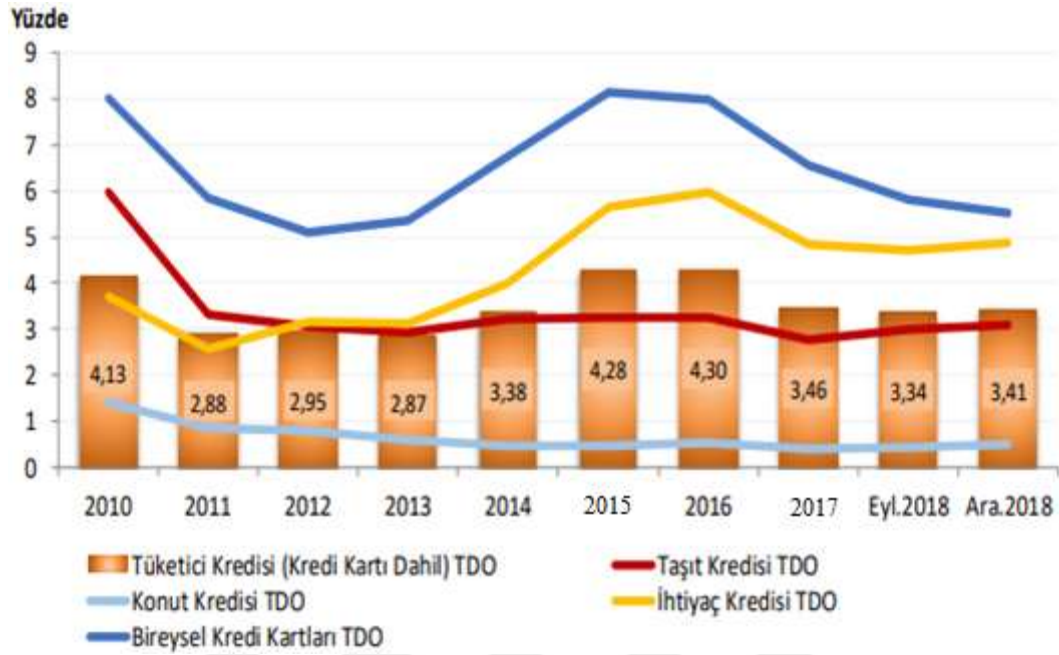
Ticari kredilerdeyse, 2010 yılında %35 olarak başlayan süreç 2014 yılına kadar artış hareketi devam etmiştir. Söz konusu dönem sırasıyla %36,85, %37,5, %36,67, %36,12 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise görece düşerek %29,79 olarak ortaya çıkmıştır. Devamında ise %30,51, %32,82, %36,09 olarak gerçekleşmiş ve dönemin zirvesi 2019 yılında %45,7 olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu durumların sonucunda Türkiye’de finansallaşmanın ekonomik olarak arttığını ifade etmekte mümkün görünmektedir.

Finansallaşma sonucunda ortaya çıkan bir diğer durumda takipteki kredi oranlarındaki değişimlerde görülmektedir. BDDK’nın durumla ilgili en eski raporu Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü (Haziran/2009) adlı çalışmadır. Buna göre 2006 Aralık döneminde Kredilerin Takibe Dönüşüm Oranı, Bireysel Krediler de %3, KOBİ kredileri %3,5 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2009: 8).⁸⁴

Grafik 3.16, TDO’larının 2010-2016 yılları arasındaki durumu göstermektedir. 2010’a kıyasla 2011 yılında tüm kredilerde TDO oranı düşmüştür. Konut kredilerinde TDO görece sabit kalarak altı yıllık süreç içerisinde benzer oranlarda devam etmiştir. Tüketici kredileri ise istikrarsız bir seyir izleyerek 2015 noktasında yükselmiş, zirve noktasına ise 2016 yılında ulaşmıştır. İhtiyaç kredileri TDO oranı, taşıt kredileri TDO oranını 2012 yılı itibarıyla geçmiş ve zirve noktasını 2016 yılında görmüştür. Taşıt kredileri ise 2011 yılı itibarıyla düşmüş, 2016 yılına kadar görece istikrarlı bir seyir izlerken, en düşük noktasını 2016 yılında yaşamıştır. Son olarak bireysel kredi kartlarında TDO oranı 2011-2012 yıllarında düşme

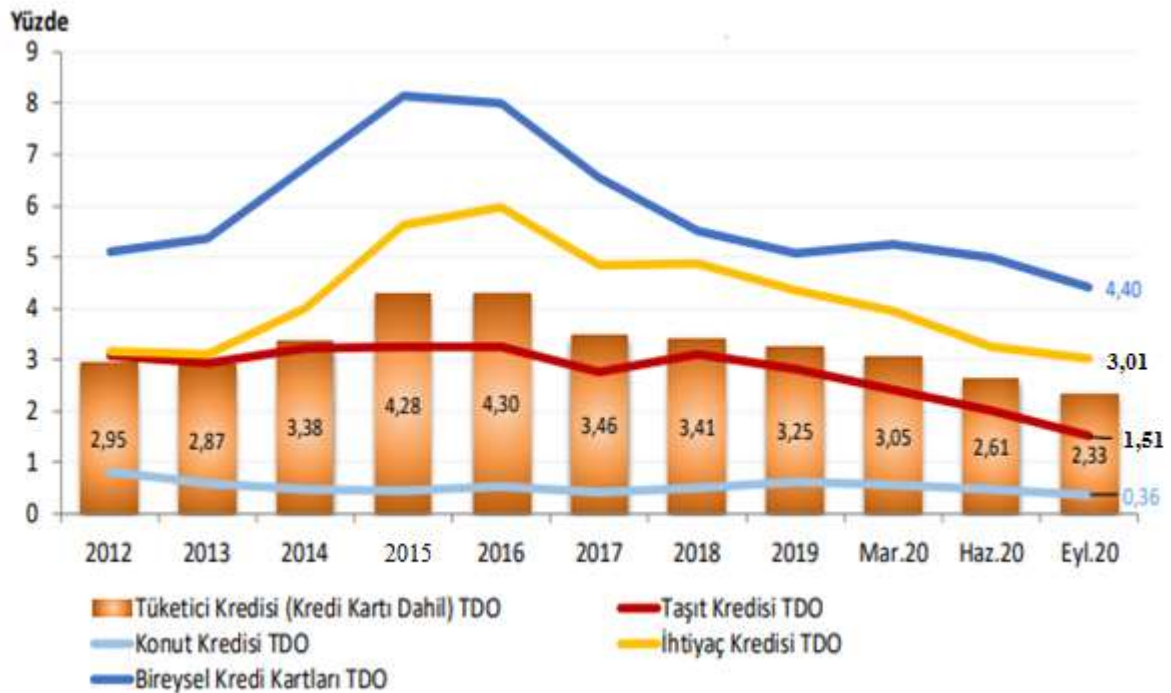
⁸⁴Söz konusu TDO grafik seti BDD’nın sonraki yıllardaki raporlarında değiştirilmiştir ve ara dönemler görece karmaşık şekilde sunulmuştur. Bu yüzden görece en anlaşılır iki raporundan doğrudan alınarak çalışma içerisine Grafik 3.12 ve Grafik 3.13. olarak eklenmiştir.

eğilimi içerisine girmiştir. Devamındaki süreçte 2013 yılında artma eğilimine girerek 2015 yılında zirve noktasına ulaşmıştır.

Grafik 3.16. 2010-2016 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin Takibe Düşme Oranları (TDO)

Kaynak: BDDK'dan doğrudan alınmıştır (BDDK, 2018: 15).⁸⁵

Grafik 3.17. 2012-2020 (Eylül) Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin Takibe Düşme Oranları

Kaynak: BDDK'dan doğrudan alınmıştır (BDDK, 2020: 15).⁸⁶

⁸⁵Grafiğin alındığı kaynakta “2014” ve “2014” yılı şeklinde geçmektedir. Söz konusu kaynakta bu durumun açıklaması yapılmamıştır (BDDK, 2018: 15). Soldan-sağa, ikinci 2014 yılı “2015” olarak düzeltilmiştir.

⁸⁶Kaynak içerisinde “2014”, “2014” ve “2016” ve “2016” şeklinde uyarısız bir şekilde tekrarlar bulunmaktadır (BDDK, 2020: 15). Bu yüzden soldan sağa ikinci 2014, 2015 olarak, ikinci 2016 yılı ise 2017 olarak düzeltilmiştir. Son olarak ihtiyaç kredileri, taşıt kredilerinin en sonunda yer alan sırasıyla “3,01” ve “1,51” sayıları

Grafik 3.17’de göre tüketici kredileri azalma eğilimi içerisine girerek %3,46’dan %2,33 (2020 Eylül)’e kadar düşmüştür. Konut kredileri ise %1’in altında görece dalgalı şekilde devam etse de ilgilenen dönem sonunda %0,36 olarak gerçekleşmiştir. Bireysel kredi kartları ise 2018 yılında ve 2020 mart dönemlerinde aksi olsa da genel itibarıyla düşüş eğilimi içerisinde devam etmiş ve dönem sonunu %4,40 ile bitirmiştir. Taşıt kredileri ise 2017 yılında görece düşerek başlasa da 2018 yılında yükselmiş ancak 2019 yılında düşüş eğilimine devam ederek, 2020 Eylül’ü %1,51 olarak bitirmiştir. Son olarak İhtiyaç kredileri, 2017 ve 2018 yılında birbirine yakın olarak devam etmiş ancak 2019 itibarıyla düşüş eğilimine girmiştir. Dönem sonunu %3,01 olarak kapatmıştır.

Grafik 3.16 ve **Grafik 3.17**’de yer alan bilgilerin doğruluk payı, kuşkulu durmaktadır. Türkiye ekonomisinin makro verilerindeki değişimlerden farklı/bağımsız ya da bağlantısız bir TDO oranı görünmektedir. Bu durumda bir seçenek olarak kredi kullananların makro değişkenlerden etkilenmediği bir ihtimal olabilmektedir. Ancak bu durum genel ekonomik çerçevede yani kredi kullananların ulusal/uluslararası makro değişimlerden etkilenmediği durumunu doğurmaktadır. Bu durum mantıklı görülmemektedir ayrıca 2015 yılında yapılan saha araştırmasıyla da söz konusu iki grafikte (tam zıttı olacak şekilde) farklılaşmaktadır (Karaçimen, 2015b). Dolayısıyla neoliberal yönetimselliğin emek üzerine kapatma işlevi, borçlu emek üretimi konularına BDDK’nın sunduğu veriler görece istikrarsız ve Karaçimen’in çalışmasına kıyasla görece yumuşak kalmaktadır. Bu farklılığın ortaya çıkmasında vade farkı, örneklem farkı veya TDO giriş/çıkış süresinin arasındaki fark olduğu düşünülmektedir. Grafiklerin kaynağında bu durumla alakalı herhangi bir bilgi/içerik bulunmamaktadır.

3.2. Neoliberal Yönetimsellikte Bireyin Durumu

Finans piyasaları siyasal iktidar tarafından desteklenmiş, diğer yandansa (1990’lara kıyasla iç borçlanma politikasından görece vazgeçen kamu politikası sonucunda) bankaların ‘bireysel bankacılık’ konusunda uzmanlaşmıştır. Son olarak bu duruma (sermaye serbestliği gibi) küreselleşme politikaları ve kâr marjı etkisiyle çevre ülkelere kaçan-şubeleşen (teknoloji-gıda sektörleri başta olmak üzere) sermaye kuruluşları ve finansal sermaye eklemlenmiştir. Tüm bu nedenler ve sonuçlarının etkisiyle bir sirkülasyon başlamış ve tüketim kültürü değişmiştir. Bu yeni değişimin sonucunda toplumun tüm sınıfları gibi emek sınıfı da etkilenmiş, uyum gösterme girişiminde bulunmuştur. Emek, yeni oluşan tüketim kültürüne hem uyumlaşabilmek hem de söz konusu kültürün hali hazırda ‘tüketimi arttırma’

sarı renk ile yazıldığı için okunmakta/netlikte sorun yaşanmaktadır. Bu yüzden söz konusu alanlar belirginleşmesi için siyah renge çevrilmiş, bunun dışında herhangi bir müdahale yapılmamıştır.

güdüsü içerisine girmiştir. Böylece söz konusu duruma uyumlaşma amacıyla tüketim kültürü artarken ve söz konusu durum içerisinde kalabilmek için yeterli gelire sahip olmayanlar ise borçlanma durumu içerisine girmiştir (BSB, 2015: 177).

2000 sonrasında Türkiye’de, bir yandan hükümetin inşaat politikasının sonucu olarak AVM inşaatlarını destekler nitelikteki tutumu, bankaların bireysel bankacılık konusunda etkileri ile hem tüketim kültürü değişmiş hem de bu değişim ve dönüşümlere uyum sağlamaya çalışan emek sınıfının tüketimi-borçlanma eğilimi/gerçekleştirmesi artmıştır. Diğer etkiler ise kamunun iç borçlara bakışının değişmesi sonucunda bankalar bireysel bankacılığa yönelmesi, küreselleşen ve hareket ivmesi kazanan çok uluslu firmalar, teknolojiideki gelişmeler ve bu gelişmelere karşı duyarlılığı artan bir hanehalkı yapısıyla özetlenebilir/tanımlanabilir bir yapı ortaya çıkmıştır (BSB, 2015: 177).

Toplumsal ve finansal anlamda bu değişmelere ek olarak, kamunun barınma hakkına karşı geliştirdiği neoliberal tutum tüm bu etkenlerden ayrı vurgulanması gerekmektedir. Söz konusu sektörü, dönemin iktidarı ana akım-başat olarak görmüş ve diğer sektörlerden daha değerli/farklı bir anlayış çerçevesinde hareket etmiştir. Üstelik söz konusu sektör hem alışveriş kültürünü beslemesi hem iktidarın ‘çalışma’ imajına olumlu katkısının yanında toplumsal olarak da ihtiyaç olarak tanımlanmıştır. Bu ihtiyaç tanımlamasının ortaya çıkmasında ise gerek kırdan-kente göç etkisi gerekse de 1999 Gölçük Depremi sonrasında ortaya çıkan konut yenileme ihtiyaçlarının etkisi gösterilebilmektedir. Dolayısıyla inşaat sektörü hem toplum tarafından tüketilmek istenen bir ihtiyaç hem de yarattığı tüketimcilik/tüketim olanakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha açık ifadeyle inşaat aracılığıyla büyük şehirler başta olmak üzere biriken nüfusun ihtiyaçlarını gidermek ve tüketimini arttırmak amaçlarıyla çeşitli (AVM, otel vb.) yapılarda ortaya çıkarılmıştır. Böylece bireyin tüketim yapabileceği olanaklarla çevrelenirken, sermaye açısından ise gerek kâr marjını yükseltmek gerekse de yatırım yapabilecek (sektörleşebileceği) olanaklar sağlanmıştır. Hali hazırda mevcut iktidar-bürokrat yapısı ise İBB başta olmak üzere zaten inşaat sektörü konusunda görece tecrübeli olması ise bu durumu tamamlar bir hâl yaratmış, yönetsel anlamda eklemlenebilmiştir. Diğer yandan ise tüketimini (canlandıracak/arttıracak) finansörlüğünü yapmak kalmıştır. Söz konusu finansörlüğe ise 2000 sonrası yurtiçi finans sermayesinin, bireysel işlemlere uzmanlaşma durumu eklemlenmiştir. Sürecin tamamlayıcısı son nokta ise AKP’nin kurucu kadrosunun inşaatla olan eğilimiyle de süreç gerçekleşmiştir (Orhangazi, 2019: 131).

3.2.1. Borçlu Birey'e Doğru

AKP'nin neoliberal bakışının temel dayanağı tüketim ve inşaat odaklı piyasaya bakışı sonucunda konut/işyeri alan hanehalkı borçlanması yaratılmıştır. Hanehalkı temel ihtiyaçlar listesinde yer alan 'barınma/konaklama' ihtiyacını karşılamak için (KÖİ'leri hatırlatabilecek) 25-30 yıl gibi vadelerle borçlanmak durumunda kalmıştır. Söz konusu borç yapılarında banka finansörlüğünde gerçekleştiği gibi büyük müteahhitlerin projeye özelinde kredi sağlamalarını da içermiştir. Dolayısıyla hanehalkı borç üzerinden faiz ödeyerek, söz konusu alanlara sermaye aktarımı yaratılmıştır. Diğer yandan ise AKP'nin yurtiçi siyasetinde (başta KÖİ projeleri olmak üzere) inşaat projeleri kendilerine yer bulmuştur. İnşaat üzerinden sermaye birikimi, yandaşa rant dağıtımı ve tüketimi artırımı (AVM'lerin etkisi gibi) etkileri bir yana bırakılarak, büyük inşaatlar başta olmak üzere söz konusu (KÖİ ve TOKİ'leri de kapsar halde) durumda 'çılgın projeler' sunulmuştur. Böylece bir yandan sermaye birikimi yaratılırken diğer yandan kamu sadece sermayenin önünü açmakla kalmamış aynı zamanda vergi mükelleflerinden tahsil edilecek bir sermayeye kamu üzerinden ödeme süreci başlatmıştır. Üstelik bu projeler AKP iktidarı tarafından toplumun karşısına ülke prestijini arttıran bir yapı olarak sunulmuş böylece elindeki iktidarın meşruluk kaynağı ve başarısı olarak öne çıkarmıştır (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 425).

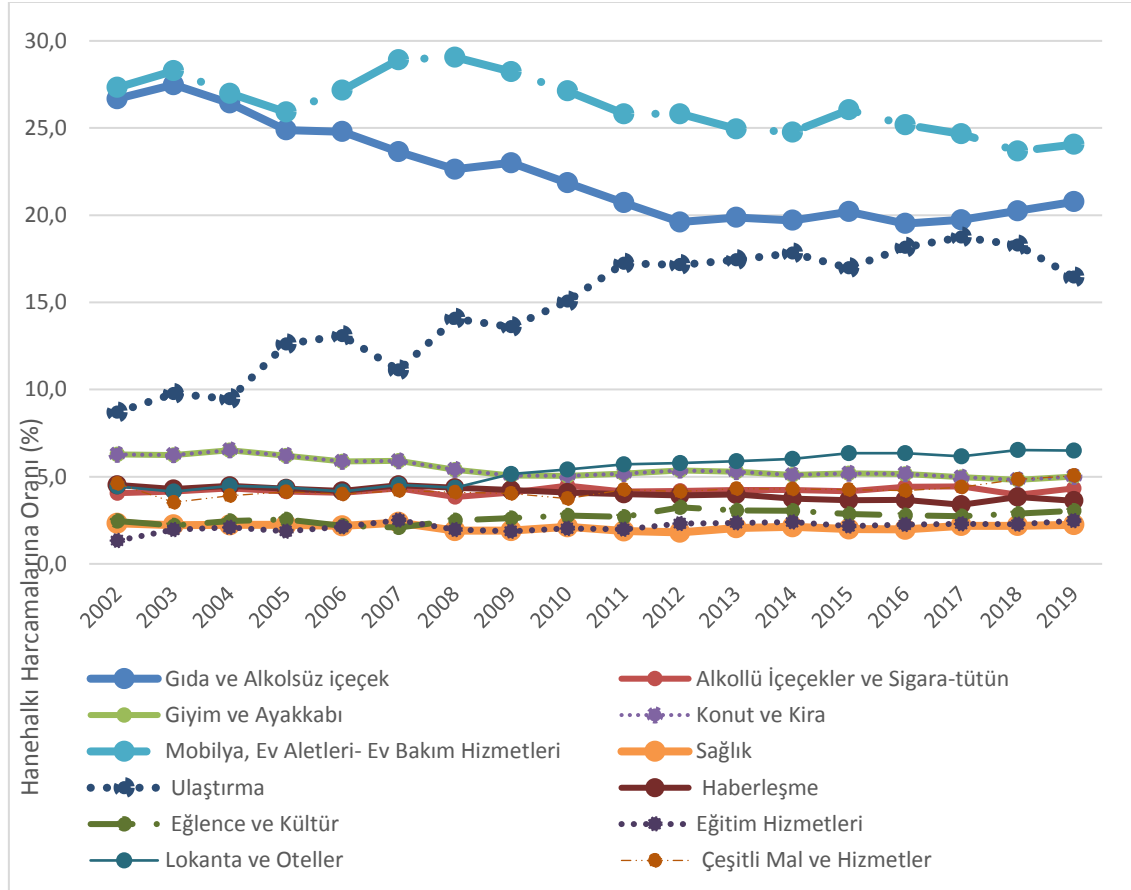
Dolayısıyla tüm bu süreç sonucunda, imara kapalı (deprem toplanma alanı, sit alanı vb.) araziler AVM'lere tahsis edilerek, inşaat finansmanı uzun vadeli krediler ile sağlanmıştır⁸⁷. Bu mantığın bir başka izdüşümü ise Grafik 3.15'te de gösterilmektedir, tüketimde, değişimler yaşanmış ve Türkiye genelinde AVM sayısı (2020 yılı itibarıyla) 418'a ulaşmıştır.⁸⁸

Grafik 3.18'de Eğitim, sağlık gibi zorunlu harcamalardan daha farklı bir harcama durumu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu iki harcama da verilerin doğru olduğu varsayımı altında 'özelleştirmelerden', 'dershane sisteminden' ve 2016 sonrasında ağırlığı devlet teşvikleriyle arttırılan 'özel okullar' etkilenmemiş görünmektedir. Ancak bu durumda bile en çok harcama sırasıyla mobilya, ev aletleri, gıda, alkolsüz içecekler ve ulaşım alanlarında ortaya çıkmıştır. Bu durumu da AVM-market, dolayısıyla da tüketim-tüketici kimliği açısından değerlendirmek mümkündür. 2006-2008 döneminde tüketicilerin mobilya ve ev aletleri tüketimi artmıştır. Ulaşım giderleri de hızla artma eğilimi içerisine girmiş, 2002 yılında %8,7 olarak gerçekleşirken, 2017 yılında %18,7 olarak zirve noktasını görmüş,

⁸⁷ Üstelik 2018 yılında Türkiye "Avrupa geneli en çok AVM açılan ülkesi" olmuştur. <https://www.birgun.net/haber/avm-cumhuriyeti-301212>, (erişim tarihi: 20.09.2020).

⁸⁸ Alışveriş Merkezi ve Yatırımcıları Derneği'nden alınmış rakamlardır. <http://www.ayd.org.tr/alisveris-merkezleri> (erişim tarihi: 20.09.2020).

devamında ise düşüş eğilimine girmiştir. Üstelik söz konusu verilerinin doğruluğu varsayımı altında eğitim-sağlık harcamaları en alt iki harcama kalemi olurken, konut-kira harcamaları ise düşme eğilimi göstermiştir ⁸⁹

Grafik 3.18. 2020-2019 Yılları Arasında Hanehalkı Harcamaları

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Harcamaları Anketi verileri kullanılarak hazırlanmıştır https://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4120&tb_id=4 (erişim tarihi: 20.09.2020).

Bir yandan birey tüketime yönlendirilirken diğer yandan kuşatılması devam etmiştir. Kamu kesimi, IMF programları çerçevesinde sosyal devlet uygulamalarından çekilmeye ve çekildiği alanları piyasaya bırakmaya başlamıştır. Böylece öncesinde devlet tarafından sağlanan sosyal harcamalar (eğitim sağlık ve sosyal güvenlik vb.) hanehalkının üzerine yüklenmiştir (Koç, 2015: 112).

Diğer yandan ise görece az da olsa gerçekleştirilen sosyal yardım harcamaları, reel ücret aşınmalarını telafi edici boyutlarının altında kalmıştır. Daha açık ifadeyle, sosyal yardım harcamaları reel ücret aşınmalarının altında bırakılarak, uygulamada devam etse de net olarak bakıldığında herhangi bir iyileşme yaratamamış, kendisinden önceki dönemin sürdürülebilmesi sağlanmıştır. Türkiye'nin 2002 sonrası döneminde yoksullukla mücadele

⁸⁹ TÜİK verilerinin, yöntem-teknik hatalarıyla zaman zaman karşılaşmaktadır (BSB, 2015; 43).

için neoliberal referanslara dayanan çeşitli politikalar ve kurumlar inşa edilmiştir. Devletin çekildiği alanlara yerleşirken, devletin çekildiği sosyal harcamalar içinde yer alan uygulamalara ise (bir kamu kuruluşu olan) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) ve özel vakıflar geçirilmiştir. SYDV, kamu ihalelerinde olduğu gibi nesnel olmayan bir anlayışla hareket etmektedir⁹⁰ (Boratav, 2018: 220; BSB, 2015; 193; 205).

Dolayısıyla kamu bir yandan sosyal harcamaları daraltırken⁹¹ diğer yandan yapılan/yapılması plânlanan harcamaları kendi içerisinde kurumlar oluşturmuş ve onlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Böylece yoksullara yardım konusunda, devlet genel geçer bir yardım mekanizmasından sıyrılarak, “seçilmiş” bir “hayırseverlik” içerisine alınmıştır (Köse ve Bahçe, 2013: 501). Bunun sonucunda da yardım gören kesim hem çalışmaya hazır tutulmak istenmiş (yani sürdürülebilir yoksulluk hedeflenmiş) hem de yardıma muhtaçlara karşı bir ödül olarak gösterilerek, partiye sadakat sağlanması hedeflenmiştir (Köse ve Bahçe, 2013: 508).

Diğer yandan ise dini referanslara dayanan STK’lar üzerinden bir yardım mekanizması/ağı kurulmuştur.⁹² Yoksulluk, bir sınavdır ve yoksul, söz konusu sınava katlanmak sorumluyken, yüksek gelire sahip olanlar tarafından desteklenebilir. Söz konusu desteğin kendisine yapılmadığı ya da yetersiz yapıldığı durumda ise sınava tabiiyeti tekrar hatırlatmaktadır. Dolayısıyla devlet ya da neoliberal yapı söz konusu durumda sorumsuz olmaktadır. Üstelik gerek aileye/dine karşı yapılan bu tanımla ve gerekse piyasaya karşı takınılan bu güven/olumlama neoliberal yapıyı beslemektedir. Böylece emek ve yoksul emek üzerinde yokluk ve yoksulluk kabulü sağlanarak, üzerlerinde disiplin/denetim gerçekleştirilmektedir (BSB, 2015; 181-183; 195).

⁹⁰SYDV’lerin bağlı bulunduğu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı muhafazakarlığın, Sünni-İslam’ın ve neoliberalizmin bir başka buluştuğu noktada kendini tekrarlamaktadır. Söz konusu bakanlığın sosyal politikalar konusunda yetersizliği bir yana emek, işgücü piyasası ve çalışan gibi kelimelerinin olmadığı bir kurulum metni ile kurulmuştur. Sosyal politikaları sosyal yardımlara-hizmetlere indirgemiş bakanlık, neoliberal bir bakış ile emeği sorunsuz görmektedir. Neoliberal mantıkta yer alan birey yerine ise aile anlayışı geliştirilmekte, aile dayanışması vurgulanmaktadır. Sosyal politikalar, parti ideolojisi çerçevesince bakılarak; şehitler, kadınlar, engelliler ve çocuklarla sınırlandırılmaktadır. Kadın ise aileye indirgenen, ailesiz eksik/olmayan durumuna indirgenmektedir (BSB, 2015; 75-79).

⁹¹Bu konuda reel verilere erişmek görüldüğünden zor bir durum içerisindeyiz. Bakanlıkların ödemeleri her ne kadar takip edilebilir durumda görünse de ihale-KÖİ projeleri ödenekleri de bakanlıkların bütçesinden karşılandığı için reel olarak vatandaşa ne kadar yansıdığı tartışmalı durumdadır. Söz konusu ayrımı gösterebilecek diğer bir kurum olan Sayıştay denetimi ise yasal düzenlemeler ile yetki alanı ve işlevselliği zarar görmüştür <https://haber.sol.org.tr/turkiye/sayistay-nasil-sayistayyip-oldu-117938> (erişim tarihi: 01.01.2021).

⁹²Söz konusu durumun hakkında İBB-STK ilişkileri, Ekrem İmamoğlu başkanlığındaki İBB raporuna da yansımıştır (İBB, 2018: 1-50).

3.2.2. Borçlu Bireyin Denetimi ve Kapatılması

1983'te küreselleşmenin ve neoliberalizmin etkisinde Türkiye'de, başta sanayi sermayesi ihracat yoluyla dünya piyasalarına girmeye başlamıştır. Söz konusu durumu sürdürebilmek amacıyla bir yandan finansal sermaye yurt dışı kaynakları, iç piyasaya sunmuştur. Böylece iç piyasada kaynak sıkıntısı önlenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan ise devlet gerekli olan hukuki-bürokratik yapıyı inşa ederek durumun sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmıştır. Böylece yurt dışı kaynaklar ülke içerisine girerken yurt dışına (başta sanayi ürünleri) ihracatı yapılmıştır. Bu süreç bir yandan mali sektörün (mali müşavirlik, sigortacılık vb.) gelişmesine yol açarken, diğer yandan da biriken sermayenin taleplerine uygun (siteler, gayri menkul alanları vb.) gelişmelere de olanak tanımıştır (Karaçimen, 2015b: 143; Rutz ve Balkan, 2016: 69).

Dolayısıyla 1990'ların başında Türkiye finans sektörü, söz konusu yurt dışı finans kaynaklarını kullanmayı görece öğrenmiş bir durum içerisinde bulunmaktadır. Devamındaki süreçte ortaya çıkan kamu finansman sorununa karşı artan faizler ve beraberinde yeni oluşmaya başlayan tüketici kredileriyle (yeni yeni oluşmaya, pazarda yaygınlaşan kredi kartlarıyla) birlikte devam etmiştir. Söz konusu dönem tüketici kredileri, düzenli ve orta ve üst seviye gelirliiler arasında kalmıştır. Kredinin ve kredi kartlarının alanları, dayanıklı tüketim eşyaları ve araba satışları alanlarında yaygınlaşmıştır. Kamunun finansman ihtiyacındaki görece azalma, tüketici kredilerine ve kredi kartlarına görece artan talep sonucunda bu durum 2000'li yıllarda alt gelirliilere de genişleme eğilimi içerisine girmiştir. Ürün yelpazesi ise görece genişleyerek günlük ihtiyaçları gidermek için bile kullanılabilir hale gelmiştir (Karaçimen, 2015b: 24).

Tüketim kültürünün oluşmasında ve yaygınlaşmasında bir diğer etken ise medya ve medya sektöründen beslenen sektörlerin etkisiyle oluşmuştur. Daha açık ifadeyle tüketim kültürü, 1990'lar itibarıyla (başta TV. kanallarının etkisiyle) beslenmiş; moda, eğlence, reklam-pazarlama vb. sektörlerin ve uygulamaların sonucunda gelişmiştir. Küreselleşmeyle birleşerek ortak tüketim/moda vb. noktalarına taşınarak, modern ve uygar dünya olarak kalıpları aktarılırken, rahat yaşamın anahtarı olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla rahat yaşam için küresel dünyaya uyum gösterilmesi, uyum gösterildiği durumda ise rahat yaşamın gerçekleşebileceği gibi yakınlaşmalar/denklikler kurulması amaçlanmıştır. Böylece küreselleşen dünyaya uygun-uyumlu bir tüketim kültürü geliştirilmiş, söz konusu duruma uymayan kültürel öğelerse değiştirilmiştir. Dolayısıyla medya organları aracılığıyla, tüketim kültürü gerek değişmiş gerekse de gelişmiştir. Üstelik bu durum toplumun farklı kesimlerine ve farklı sınıflara ulaşma olanağı elde etmiştir (Rutz ve Balkan, 2016: 70; 96).

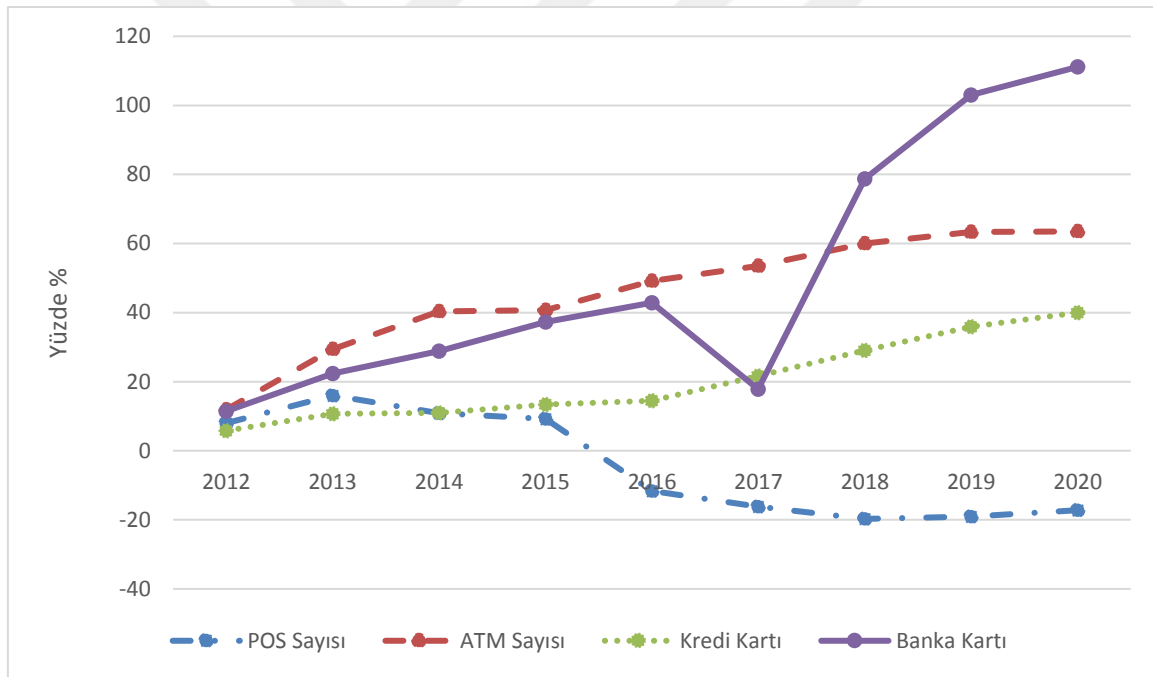
Neoliberalizmin kültürel inşa çalışması sadece genç-orta yaşlarda kalmayarak, çocukları ve ailelerini de kapsamı hedeflenmiştir. Bu kapsamda Türkiye örneği üzerinde 1983 yılı itibarıyla eğitimde köklü bir değişiklik geliştirilmiştir. Söz konusu uygulamaya göre orta öğretime geçiş için sınav sistemi koyulmuş ve aileler (çocuklarıyla birlikte) sorumlu kılınmıştır. Sınav aracılığıyla çocuklar küçük yaşta birbirleriyle rakip kılınmıştır. Devlet eliyle yapılan bu yeni süreçte geleceklerinden sorumlu, rekabetçi ve girişimci çocuk inşası başlamıştır. Böylece neoliberal yönetimselliğin hedeflediği ve istediği bireyler çocuk yaşta oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan ise aileler birbirleriyle farklı gelir durumlarına ve kültür yapılarına sahip olmalarına rağmen nesnel değerlendirmeler altına alınarak, birbirleriyle rekabet içerisine sokulmuştur. Bu durumun diğer bir sonucu da aileler, çocuklarına karşı ‘iyi’ bir eğitim almalarına aracılık etmeleri konusunda sorumlulaştırılmıştır. Daha açık ifadeyle aileler kaliteli-iyi eğitim odaklı mekanizmalara karşı çocuklarını özel okullara göndermek ve bunun maliyetine katlanmak durumuna terk edilerek, kamu tarafından yalnız bırakılmışlardır (Rutz ve Balkan, 2016: 130-131).

Söz konusu durum eğitim üzerindeki deregülasyonlar ile zamanla arttırılmaya devam edilmiştir. Üstelik bu durum devlet okullarındaki kalite düşürülerek devam ettirilmiş, böylece özel okullara dolaylı yoldan yönlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla süreçte özel okulların önündeki engeller devlet eliyle gevşetilerek (içerisinde bulundukları rekabetin ve sorumlulaştırmanın da etkisiyle) toplumda büyük ilgi/talep oluşmasına aracılık edilmiştir (Rutz ve Balkan, 2016: 97-98; 100-101; 131).

Bireyin kültürel anlamda bağımlı kılınmasının yanında 2000’lerin başından itibaren artan tarım sektöründeki çözümlerin etkisiyle birey sermayeye bağımlı hale getirilmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, öncesinde tarımsal sektörde çalışarak kendi üretimini yapan bireyler, devletin tarım sektörüne verdiği teşviklerin azaltılmasıyla ekonomik olarak zor duruma düşmüştür. Bu durumun sonucunda tarımsal üretimden vazgeçerek, (başta mega/büyük şehirler olmak üzere) sanayi sermayesine işgücü olarak hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Böylece bir yandan ucuz emek oluşturulmuş, diğer yandan artan tüketim kültürü sonucu ve var olan tüketim kültürü etkisiyle talep arttırılmıştır. Son olarak, ücretlerdeki düşüş, tüketici kredileri aracılığıyla gizlenmiş ve böylece illüzyonist bir etki yaratılmıştı, yani emek tarafından zenginleşme ya da refah artışı olmuş gibi hissetmesine yol açmıştır (Köse ve Bahçe, 2013: 498-499; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 421; Köse ve Bahçe, 2009: 404-405).⁹³

⁹³Orhangazi bu durumu “zaman içerisinde ihracatçı firmaların da hem ithal enerjiye hem de ithal sermaye ve ara mallarına bağımlılığı artarak devam etti. Dolayısıyla ithalatı arttırmadan ihracatı arttırmak çoğunlukla mümkün olmadı” ve “ithal girdi bağımlılığı aynı zamanda maliyetleri de arttıracığı için bu etki oldukça sınırlı

Dolayısıyla makroekonomik istikrar hedefleri uygulayan çevre ülkelere, merkez ülkelerden kaynak akışları olmuştur. Böylece yurtdışı kaynaklı kredi-finansman hareketleri başlamış ve Türkiye’deki bankaların bireysel kredilere yoğunlaşması durumu ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucunda yurtiçi alım gücünü ve talebi genişletmiştir. Diğer taraftan ise merkez ülke kültürü-modası vb. empoze edilmeye çalışarak tüketime müdahale edilmiştir. Finansında bu genişlemeye uyumlaştırılmasıyla bir yandan borsada ve diğer finansal araçlarda artış oluşmuştur. Diğer yandan ise düşük enflasyon, düşük faiz oranları ve oluşan ekonomik büyüme ortamı, sonucunda tüketim (tüketici kredileri) ve yatırım harcamaları da uyarılmıştır. Tüm bu durumlar yurtiçinde iyimserlik yaratarak, gelirden bağımsız bir şekilde iç talepte canlanmalara yol açmış, milli gelirin yükseliş trendinin oluşmasıyla sonuçlanmaktadır (Boratav, 2018: 259; 225; 232; Karaçimen, 2015b; 185). Bu durumun Grafik 3.19’da görülmektedir.

Grafik 3.19. 2012-2020 Yılları Arasında Finansal Yıllık Değişim Oranı

Kaynak: BKM verilerinden oluşturulmuştur <https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/> (erişim tarihi: 20.09.2020).

Grafik 3.16’da kredi kartları ve banka kartlarının kullanımına aracılık eden pos (cihazı) ve ATM sayısı görüldüğü gibi aynı zamanda kredi kartı ve banka kartı sayılarındaki değişimde görünmektedir. Kaynak içerisinde en eski veri 2011 yılında görünmektedir ve grafik oluşturulurken 2011 yılı sayıları %100 alınmıştır. Böylece 2012-2020 yılları, 2011 yılına endekslenmiştir. Pos cihazı sayısında düşüş, 1 Ekim 2013 itibarıyla pos özelliği olan

kalmaktadır. Bu da ihracatçı firmaların rekabetçi kalabilmek için emek maliyetlerini aşağıya çekmek dışında çok fazla seçeneğe sahip olmamasıyla sonuçlandı.” Şeklinde vurgulamaktadır (Orhangazi, 2019: 124).

yazar kasa kullanımının başlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.⁹⁴ Söz konusu ürün hem yazarkasa hem pos cihazı özelliği taşımaktadır. İlgili kaynakta bu durumla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

ATM sayılarında ise 2015 yılı haricinde herhangi bir düşüş olmadan yükseliş gerçekleşmiştir. Bu durum hem bireysel bankacılığa bankaların verdiği anlamı hem de bu birey kartlarının yaygınlaşması hakkında bilgi verebilmektedir. Bu durumun sonucunda finansallaşmanın yaygınlığı ve hanehalkına ulaşması bakımından düşündürücü bir durumdadır. Buna ek olarak banka kartlarının 2017 yılında keskin düşüş hakkında elde yeterli veri bulunmamaktadır. 2016 yılından itibaren bankacılık kanununda yapılan değişiklikle beş kişiye kadar işvereni olanların, ücretleri bankalar aracılığıyla yatırması zorunlu kılınmıştır.⁹⁵ Devamındaki yüksek artışı bu durumla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu değişiklik ile hem kayıt dışı çalışmayı önlenmesi bakımından etkin olabileceği gibi aynı zamanda finansallaşmayı arttırıcı, finansal sermayeye avantaj sağlayıcı bir durumda olduğu düşünülmektedir. Son olarak kredi kartlarında ise yine 2011'e oranları baz alınarak oluşturulan durumu göstermektedir. Sekiz yıllık süreç boyunca durmaksızın bir yükseliş eğilimi içerisinde olunmuştur. Bu durumun oluşmasında ücretlerdeki düşüş kadar tüketim/tüketimcilik kültüründeki değişimde etkili olduğu düşünülmektedir.

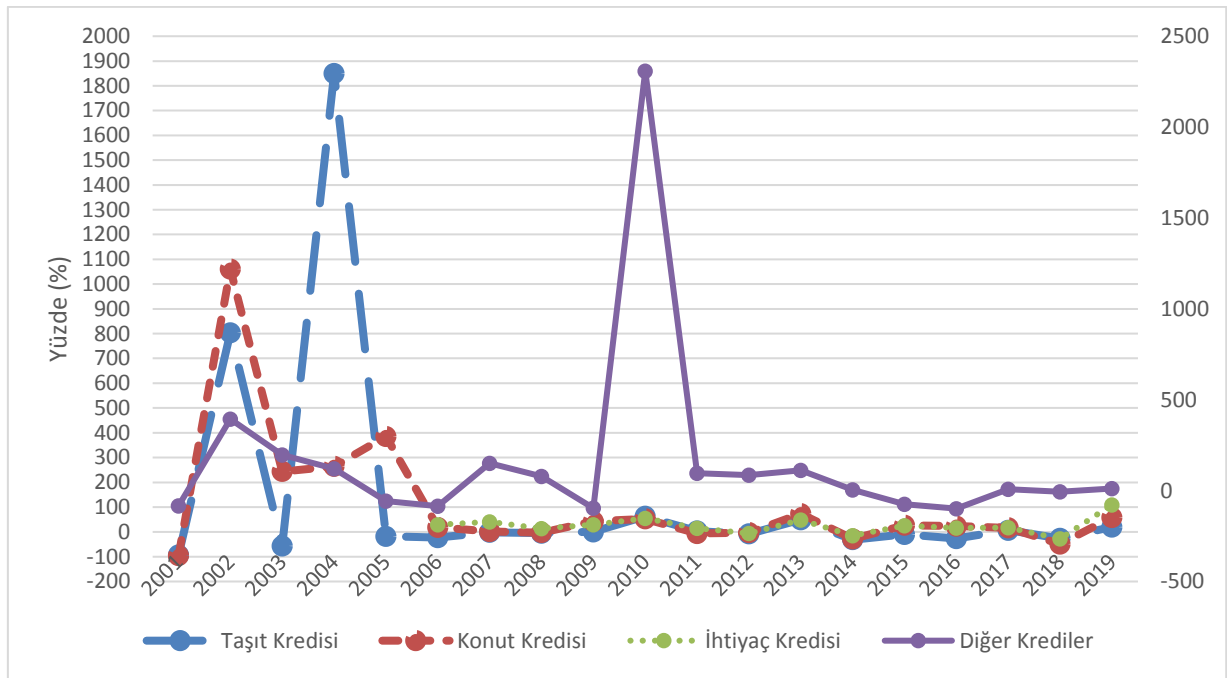
Tüketim kültürünün değişmesi, tüketimin artması sadece Türkiye ile ilgili bir durum olmamaktadır. Değişen tüketim kültürü daha çok küreselleşmenin bir sonucu olmakta ve küresel ekonomileriyle birleşen Türkiye'nin değişen tüketim kalıplarıyla oluşturulmuştur. Başta medya ve reklamcılık olmak üzere çeşitli sektörlerin etkisiyle hanehalkı harcamaları arttırılması sağlanmıştır. Üstelik 2000'li yıllarda küresel anlamda ortaya çıkan teknolojik yenilikler (cep telefonu, bilgisayar vb.) ve ABD kökenli markaların dünya ile entegrasyonu (küresel kıyafet ve restoran markaları vb.) ile yeni tüketim kalıpları yaratılmıştır. Emek gelirleri ve orta sınıfın gelirlerinin baskılandığı ortamda söz konusu yeni tüketim kültürüne uyum için borçlar kullanılmıştır (Karaçimen, 2015b: 313; 312).

Ticaret sermayesi, gümrük serbestliği, ucuz-seri üretim sistemleri aracılığıyla, düşük fiyata üretim yapabilen Çin gibi ülkelerin varlığı ve değer kazanan TL gibi etkenler sonucunda yüksek birikim seviyelerine ulaşabilmişlerdir. Bu etkenlere ülke içerisinde bulunan (gerek yabancı sermaye girişleri gerek girişlerin yarattığı kaynakların hanehalkına

⁹⁴2016 yılından itibaren ise zorunluluk halini almıştır. Halkbank KOBİ, <https://www.halkbankkobi.com.tr/NewsDetail/Yeni-nesil-odeme-kaydedici-cihazlarla--yazarkasa-kullaniminda-yeni-donem-basladi/2346#:~:text=3100%20sayılı%20KDV%20Mükelleflerinin%20Ödeme,olarak%20çalışması%20zorunlu%20hale%20getirilmiştir> (erişim tarihi: 02.11.2020).

⁹⁵<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160521-8.htm> (erişim tarihi: 02.11.2020).

eriştirilmesini de kapsayan) finansal araçların gelişiminin de eklenmesiyle, sermaye sınıfı dışında kalanların talebinin de düşmesi engellenmiştir. Böylece başta Asya pazarından görece ucuza gelen ürünler, yurt içinde kredi mekanizmaları aracılığıyla talep bulabilmiştir. Söz konusu ürünler hem hammadde olarak hem de satışa hazır ürün olarak yurtiçi sermayeye maddi kazanç sağlamıştır. Dolayısıyla talebin kredi sınırları, işgücüne katılma ihtimaline olan negatif değişim, ülkenin içerisindeki siyasi-ekonomik olguların istikrarına duyulan güvenin değişimiyle bu durumun sürdürülebilirliğini kaybetmiştir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 423). Bu durum 3.20 ve 3.21’de görülmektedir.

Grafik 3.20. 2001-2019 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin 2000 Yılına Kıyasla Değişim Oranı

Kaynak: Enflasyon oranları TCMB’nin veri seti ve krediler için ise TBB’nin veri seti kullanılarak, hazırlanmıştır http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyonecalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 01.12.2021); <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (erişim tarihi: 20.09.2020).

Grafik 3.20’de yer alan tüm sayılar hesaplamadan ilk önce enflasyondan temizleme yapılmıştır. Devamındaki süreçte 2000 yılı baz alınarak ilgili yıllarla oranlanmıştır. Taşıt kredisi, konut kredileri ve ihtiyaç kredileri sol eksen, ‘diğer kredilerin’ oranları ‘sağ eksen’de’ gösterilmiştir.

Taşıt kredileri, 2001 yılında içerisinde bulunduğu ekonomik krizin sonucunda %-93,55 oranında bir gerçekleşme olmuştur. Bu durum neredeyse iki katına oranda bir düşüş anlamına gelmektedir. Ancak 2002 yılında görece hızlı bir artışla neredeyse dokuz katı (%803,91) olarak bir yükselme olmuştur. 2003 yılında ise tekrar krizin etkileri kendini gösterirken %-56,87 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise on dokuz katlık (%1849,57) bir artış gerçekleşmiştir. 2005 yılında ise %-17,94 olarak gerçekleşen bir azalış dönemine tekrar

girmiştir. Süreç 2009 yılına kadar negatif/eksi hareketi devam ederek ilgili yılda %-0,14 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise %62,97 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise tekrar %-8,22 olarak gerçekleşse de 2013 yılında tekrar pozitif yönlü dönmüştür ve %49,09 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise %-31,36 olarak başlayan eksi yönlü süreç 2017 yılına kadar sürmüştür. 2017 yılında ise %6,87 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise %-26,45 ve 2019 yılında %19,6 olarak tekrar pozitif yönlü kapanmıştır.

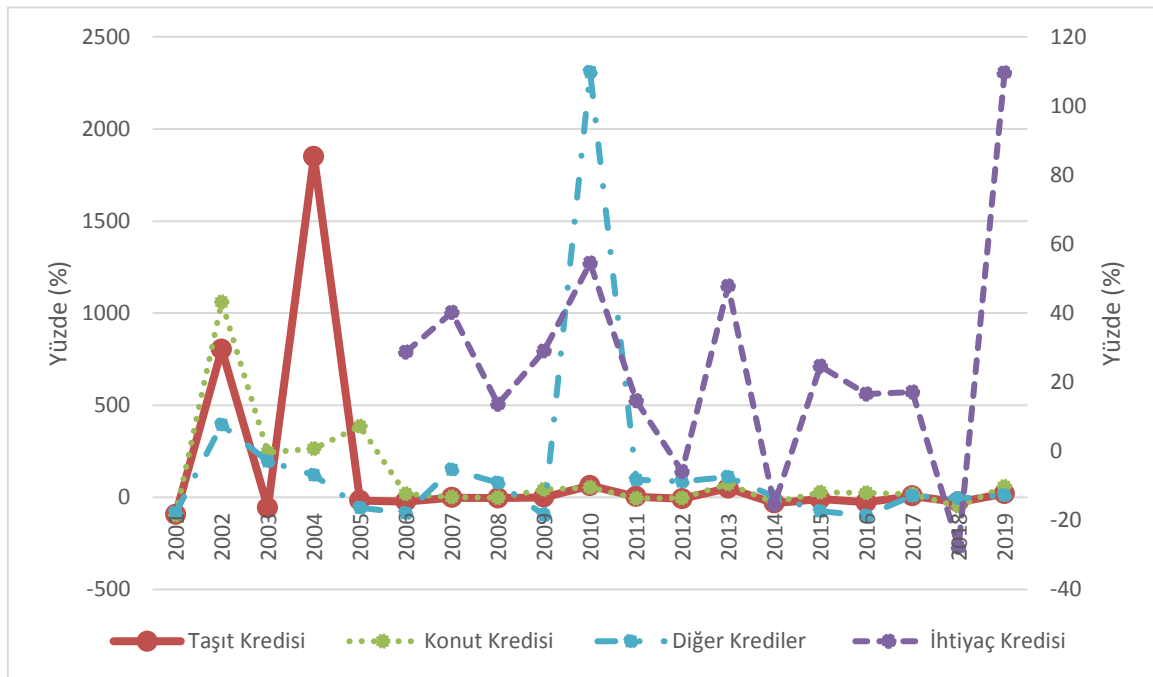
Konut kredisi, 2001 krizi etkisiyle süreç %-96,24 olarak gerçekleşmiş böylece önceki döneme kıyasla yaklaşık iki katı oranında azalma olmuştur. Süreç 2002 yılında on bir kat artarak, %1059,88 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında ise yaklaşık iki buçuk katı olarak artış olarak %243,83'tür. 2004 yılında ise benzer bir şekilde iki buçuk katından ufak bir farkla %264,3 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında ise dört katına yakın bir oranda %385,23 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında ise görece bir düşüş ile %18,13 olarak ortaya çıkmıştır. 2007 yılında ise görece düşüş devam ederek %1,23 olarak ortaya çıkmıştır. 2008 yılında ise %-3,14 olarak devam etmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2008 Küresel krizinin etkisi olduğu düşünülmektedir. 2009 yılında ise bu süreçle ters bir şekilde %42,69 olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kredi faiz oranlarının düşürülmesinin etkisi olduğu düşünülmektedir.⁹⁶ Bu etki 2010 yılında da devam ederek %52,75 olarak devam etmiştir. Söz konusu etki 2011 yılında devam edememiş ve %-6,49 olarak gerçekleşmiştir. Devamındaki süreç 2012 yılında %-3,37 olarak devam etmiştir. 2013 yılında ise tekrar %73,09 olarak ortaya çıkmıştır. 2014 yılında ise tekrar düşüş ivmesi kazanarak, %-28,06 ortaya çıkmıştır. 2015 yılında ise tekrar yükseliş ivmesine girerek 2018 yılına kadar devam etmiştir. Sırasıyla %-28,06, %-23,4 ve %-16,52 olarak devam etmiştir. 2018 yılında tekrar eksili hale gelerek %-48,93 olarak devam etmiştir. 2019 yılında ise %58,13 olarak gerçekleşmiştir. Süreç hakkında genel bir dönem değerlendirme yapılacak olursa dönemin iktidarının inşaat eksenli ekonomi politikasına paralel bir süreç oluşturulmaya çalışılmış sonucu ve faiz oranlarıyla dönem sürdürülmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine aynı dönemde görece etkisi artan bir finans sektörü temelinde bir bakış açısını göstermektedir. Daha açık ifadeyle neoliberal yönetimsellik ekseninde gerek inşaat sektörü gerekse de finansal piyasaların kesiştiği bir veri olması bakımından dikkat çekmektedir. Tüm desteklemelere rağmen küreselleşme ve ülke içi-dışı ekonomi politik etkiler neticesinde istikrarlı bir şekilde sürdürülebilirliği gerçekleşmediği ifade edilebilir görünmektedir.

İhtiyaç kredileri ise 2006 yılından sonra verilere ulaşılmaktadır. 2006 yılında %26,72 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise %40,18 olarak, 2008 yılında ise %13,63 olarak görece

⁹⁶ <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/konutta-faiz-orani-yuzde-0-59a-dustu,TQcLSPkaa0O6s83aDplsgw> (erişim tarihi: 21.01.2021).

düşüş gerçekleşmiştir. Devamında sırasıyla 2009 yılında %29,09, %54,46, %14,66 olarak sürmüştür. 2012 yılında ise %-5,83 olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılında ise %47,84 olsa da 2014 yılında ise %-15,42 olarak ortaya çıkmıştır. 2014 yılında ise tekrar pozitif bir süreç içerisine girilerek sırasıyla %24,66, %16,53, %17,1 gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında ise %-27,83 olarak ortaya çıkmıştır. 2019 yılında ise pozitif bir oran gerçekleşerek, iki katından biraz üzerinde bir gerçekleşerek %109,5 ortaya çıkmıştır.

Diğer krediler ise krizin etkisiyle 2001 yılında ise %-83,96 olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 2002 yılında yaklaşık dört katı (%393,7) olarak ortaya çıkmıştır. 2003 yılında ise görece yaklaşık iki katı (%195,58) olarak ortaya çıkmıştır. 2004 yılında ise iki katının biraz üzerinde (%120,46'lık) bir oran ortaya çıkmıştır. 2005 yılında %-56,62 ve 2006 yılında %-85,29 olarak ortaya çıkmıştır. 2007 yılında ise yaklaşık bir buçuk katı (%149,99) olarak ortaya çıkmıştır. 2008 yılında %78,41 olarak devam etse de 2009 yılında %-95,69 olarak ortaya çıkmıştır. Bu oran yaklaşık iki katı olarak ortaya çıkmıştır. 2010 yılında ise faiz oranlarındaki düşüşün etkisiyle yirmi dört katı (%2308,89) olarak ortaya çıkarak incelenen dönemin en üst tutarı ortaya çıkmıştır. 2011 yılında ise iki katına (%95,19) olarak ortaya çıkmıştır. 2012 yılında %86,03 ve 2013 yılında ise iki katının biraz üzerinde (%111,03) ortaya çıkmıştır. 2014 yılında ise düşüş gerçekleşerek %4,78 olarak gerçekleşmiştir. 2015'te ise %-75,47 ve 2016'da ise iki katına yakın (%99,33) bir oran ortaya çıkmıştır. 2017 yılında %7,16, 2018 %-9,72 ve son olarak 2019 yılında ise %10,75 olarak ortaya çıkmıştır.

Grafik 3.21. 2001-2019 Yılları Arasında Tüketici Kredilerinin 2000 Yılına Kıyasla Değişim Oranı

Kaynak: Enflasyon oranları TCMB'nin veri seti ve krediler için ise TBB'nin veri seti kullanılarak, hazırlanmıştır http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyoncalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 01.12.2021); <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (erişim tarihi: 20.09.2020).

Grafik 3.21'de her şeyden önce enflasyon temizlemesi yapılmış sonrasında ise bir önceki yıla oranla artış oranını gösterilmiştir. Grafiğin taşıt kredisi, konut kredisi ve ihtiyaç kredisi sol ekseninde, diğer krediler verisi ise sağ ekseninde gösterilmiştir.

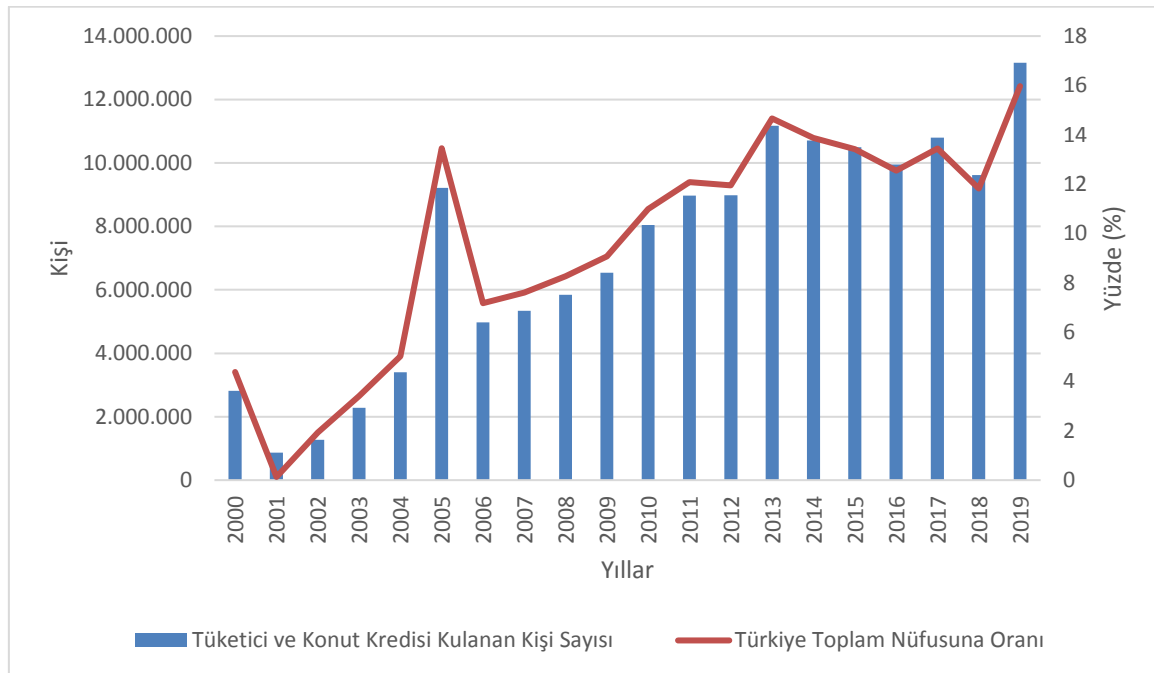
Taşıt kredileri, 2001 yılında %-93,55 olarak ortaya çıkmıştır. Devamında 2002 yılında ise bu düşüşün ve enflasyonun etkisiyle %803,91 olarak ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu etkisi olduğu düşülen durumlar görece ortadan kalkınca bu durumun etkisinin de geçmesi ve görülen yüksek artışın da etkisiyle 2003 yılında %-56,86 olarak ortaya çıkmıştır. 2004 yılında ise görece oluşan olumlu beklentilerin etkisiyle ve öncesindeki düşüşünde etkisiyle on dokuz katından fazla bir durumla %1849,57 olarak ortaya çıkmıştır. Devamındaki süreçte 2005-2009 yılları arasında negatif bir durum ortaya çıkarak sırasıyla %-17,94, %-22,85, %-2,02, %-4,85, %-0,14 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise %62,97 olarak ortaya çıkmışsa da korunamayarak 2011 yılında %3,3 olarak ortaya çıkmıştır. 2012 yılında ise %-8,22 olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılındaysa %49,09 olarak ortaya çıkmıştır. 2014 yılında ise %-31,36'yla başlayan eksili dönem sırasıyla %-10,01, %-27,22 şeklinde devam etmiştir. 2017 yılında ise pozitif ivmeye geçilse de %6,87 olarak ortaya çıkmıştır. 2018 yılında ise %-26,45 olarak ortaya çıkmıştır. 2019 yılında ise %19,6 olarak ortaya çıkmıştır.

Konut kredileriye, 2001 yılındaysa %-96,24 olarak gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında ise on bir kat yükselerek %1059,88 olarak ortaya çıkmıştır. 2003 yılında ise %243,83 ortaya çıkmıştır. 2004 yılında %264,3 olarak ortaya çıkmıştır. 2004 yılında ise %264,3, %385,23, %18,13, 1,23 olarak devam eden bir sürece yaşanmıştır. 2008 yılında ise %-3,14 olarak ortaya çıkmıştır. 2009 yılında ise %42,69, %52,75 olarak ortaya çıkmıştır. 2011 yılında %-6,49, %-3,37 olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılında ise %73,09 olsa da 2014 yılında ise %-28,06 olarak ortaya çıkmıştır. 2015 yılında ise %26,35, 2016 yılında ise 23,39, 2017 yılında 16,51 olarak ortaya çıkmıştır. 2018 yılında tekrar negatif hale gelerek, %-48,93 ortaya çıkmıştır. 2019 yılında ise %58,13 olarak ortaya çıkmıştır.

İhtiyaç kredileriye, 2006 yılında %28,72 olarak ortaya çıkmıştır. 2007-2012 yılları arasında pozitif etki sürmüştü ve sırasıyla %40,18, %13,63, %29,09, %54,46, %14,66 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise %-5,83 olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılında ise %47,84 ortaya çıksa da 2014 yılında ise %-15,42 oranında gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise %24,66 şeklinde gerçekleşerek, sırasıyla %16,53, %17,1 olarak devam etmiştir. 2018 yılında ise %-27,83 olarak tekrar negatife düşmüştür. 2019 yılında ise iki katının biraz üzerinde gerçekleşerek %109,5 olmuştur.

Diğer kredileriye, 2001 yılında %-83,96 olarak başlamıştır. 2002 yılında süreçte %393,7 olarak gerçekleşmiş böylece 2001'e kıyasla yaklaşık katına çıkmıştır. 2003-2004 yıllarında artış trendi devam ederek sırasıyla %195,58 ve %120,46 olmuştur. 2005 yılında ise %-56,62, 2006 yılında %-86,29 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında toparlanma ivmesi kazanarak yaklaşık iki buçuk katına çıkarak %149,99 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise %78,41 olarak devam etmiştir. 2009 yılında ise 2008 Mortgage krizinin de etkisiyle iki katına yakın bir küçülme gösterilerek %-95,19 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında faizler üzerine açıklanan paketin etkisi burada da kendini göstererek yirmi dört katından biraz fazla bir oran tutularak 2308,89 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu durum sırasıyla %95,19, %86,03, %111,03 ve en sonunda 2014 yılında %4,73 şeklinde artış durumu devam etmiştir. 2015 yılında ise %-75,47 ve 2016 yılında ise neredeyse iki katı şeklinde bir azalış eğilimi olan %-99,33 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında görece bir düzelme yaşanarak %7,16 ortaya çıksa da ertesi yıl %-6,712 bir azalma yaşanmıştır. 2019 yılında ise 10,75 olarak gerçekleşmiştir.

Bir yandan tüketici kredisi arzının artması bir yandan ise finansal aracılık faaliyetlerinin artması sonucunda TDO oranları da 3.16, 3.17 sayılı grafiklerde de gösterildiği üzere artış meydana gelmiştir. Ayrıca neoliberal dönem öncesinde 'barınma hakkı' çerçevesinde ele alınan, konut sektörü finansal sermayeyi de besler bir halde ele alınmıştır. Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi AKP iktidarı tarafından ekonominin taşıyıcı olarak seçilen inşaat sektöründeki genişlemelere paralel bir şekilde konut kredileri de artmıştır (Karaçimen, 2015b: 185; 133). Grafik 3.21 ve Grafik 3.22'de bu durumu göstermektedir.

Grafik 3.22. 2000-2019 Yılları Arasında Tüketici, Konut Kredisi Kullanan Sayısı ve Toplam Nüfusa Oranları

Kaynak: TÜİK, toplam nüfus verileri ve TBB verilerinden derlenerek hazırlanmıştır http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (erişim tarihi: 20.09.2020); <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (erişim tarihi: 20.09.2020).

Grafik 3.21'in sol eksen konut ve toplam konut kredisi kullanan kişi sayısını göstermektedir. Sağ eksen ise ilgili kişi sayısının, ilgili yılın resmi toplam nüfusuna oranını göstermektedir. 2000'li yıllarda %5'in altında olan söz konusu oran, 2001 krizi ile %0,13 oranında gerçekleşmiştir. İlerleyen dönem içerisinde AKP politikaları ve neoliberalizmin etkisiyle, 2005 yılında %14'ün biraz üzerinde kalmıştır. Devamında ise konut kredisi kullananların sayısı, 2006 yılında keskin bir düşüş içerisine girmiştir. 2008 krizine rağmen görece yükseliş hareketine devam etmiştir. Konut kredisi kullanan kişi 2019 yılında toplam nüfusa oranı %16'nın üzerinde gerçekleşmiştir.

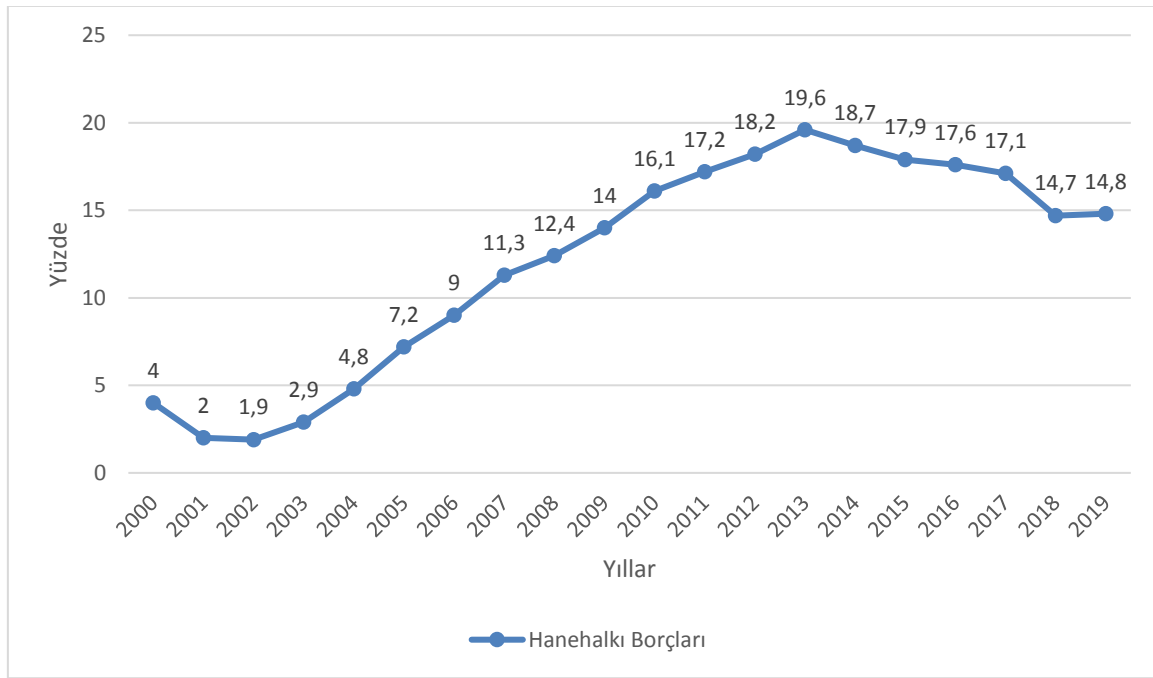
Dolayısıyla Grafik 3.20 ve Grafik 3.21'de genel bir çıkarım yapmak gerekirse; 2000 sonrasında hanehalkı borçlanması (dalgalı bir şekilde olsa da) artma eğilimi içerisine girmiştir. AKP iktidarının da deregülasyonist/neoliberal politikaları, bu politikaların gerek ekonomi gerekse de kültürel anlamda karşılıkları ve finansal araçların gelişmesi sonucunda düzensiz ancak 2000'e göre artış içerisinde 19 yıllık bir süreç ile karşılaşmıştır.

Hanehalklarına inen borçlanma durumu sonucunda, (başta faiz ödemeleri aracılığıyla) ek ödemeler yapılan alacaklı (sermaye) ile borçlular (hanehalkı) arasındaki hali hazırda var olan gelir dağılımında adaletsizliği arttırmıştır. Üstelik daha fazla kâr elde etmek amacıyla alacaklılar (finansal sermaye) tarafından, borç sözleşmeleri oldukça karmaşık hale getirilmiştir. Böylece alacaklılar tarafından asimetric bilgi durumu artırılarak, kâr maksimizasyonu hedeflenmiştir. Diğer yandan gelişen teknoloji ile başta kredi kartı olmak üzere sahip olma imkânları geliştirilerek, hanehalkının üzerindeki borçlanma baskısı arttırılmıştır (Karaçimen, 2015b: 141; 223).⁹⁷

Hanehalkının borçlanma eğilimi Grafik 3.22'de görülmektedir. Buna göre hanehalkının toplam borçlarının GSYH'ye oranını göstermektedir. 2000 yılından 2001 yılına geçildiğinde %2'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu durum 2001 krizinin etkisi olarak yorumlanmaktadır. 2002 yılından itibaren ise artış eğilimi içerisine girerek 2013 yılında zirve noktasına ulaşmıştır. Devamındaki süreç içerisinde düşme eğilimine girmiş ve 2017 yılında %17,1 oranında kalmıştır. 2016 yılında darbe girişimi ve devamındaki olağanüstü hal ilânının

⁹⁷Karaçimen tarafından yapılan saha araştırmasında bu durumun uygulama karşılığı olduğu sonucuna varılmış ve borcun disipline etme mekanizması olarak işlevine boyut kattığı sonucuna ulaşılmıştır. Emekçiler söz konusu çalışmaya göre, borçlanmadan kaynaklı olarak daha itaatkâr ve daha çok çalışmak zorunda kaldığı da yine çalışmanın diğer sonuçları içerisinde yer almaktadır (Karaçimen, 2015b: 315).

da etkisiyle %14,7'e düşmüş, 2019'da ise %14,8 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu, 2001-2002 yılında başlayan Derviş-IMF programlarının sonuçları olarak da yorumlanabilir. Daha açık ifadeyle 2001 kriziyle uygulamaya başlayan ekonomi paketleri, 2010'a kadar sürmüş ve ilgili yıllar hanehalkı borçları sürekli artma eğilimine girmiştir. Borçlanma doğası gereği geleceği etkileyen bir yapıda olduğu hatırlanacak olursa bu durum borçlular açısından gelecekte elde edilecek bir gelir-mülkiyetin kaybı anlamını içermektedir (Köse ve Bahçe, 2013: 501).

Grafik 3.23. 2000-2019 Yılları Arasında Hanehalkı Borçlarının GSYH'ye Oranı

Kaynak: BIS ve WB verileri kullanılarak oluşturulmuştur <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f3.1> (erişim tarihi: 10.09.2020);

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=TUR#> (erişim tarihi: 10.09.2020).

3.3. Türkiye’de Borçlanma

Türkiye finansallaşması, 1980 neoliberal politikaların ithal edilip uygulanmasıyla başlamıştır, devamında 1990’larda kamu finansmanı için aracılık faaliyeti olarak işlemiş ve 2000’lerde tüketicilere odaklanmasıyla sürdürülmüştür. Böylece 1990’larda kamu bütçesinden faiz ödemeleri aracılığıyla kâr aktarım mekanizması bireysel bankacılık faaliyetlerine odaklanmayla değişmiştir. 2000’lerde başlayan söz konusu odaklanmayla bu sefer finansal sermaye ödemeleri/kâr finansmanı olarak hanehalkına ve diğer (başta sanayi) sermayelerine odaklanmıştır. Dolayısıyla hanehalkının gelirleri bastırılarak ve kamu mal/hizmetleri özelleştirilerek hanehalkı gelirleri bir yandan azaltılmış, diğer yandan da

harcamaları arttırılmaya çalışılmıştır. Aradaki farkın ise borçlanma, dolayısıyla da finansal sermaye aracılığıyla karşılanması beklenmiştir. Böylece borç talebi ve borçlu sayısı artarak finansal sermayenin kâr marjının arttırılması plânlanmış ve bu yapı kamu destekleriyle ekonomik büyümeye entegre edilmiştir. Hanehalkının borçlarının artmasıyla sonuçlanan bu yapının 2000'ler ve devamındaki süreç içerisinde başlayan/gelişen (internet, akıllı telefon vb.) teknolojik gelişmelerin eklenmesiyle yaygınlaşmış, (sermaye açısından) sürdürülebilirliği arttırılmıştır (Karaçimen, 2015b: 144; 205-206; 211).

Kamunun destekleri sonucu neoliberal yönetimsellik politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen, emek haklarının zayıflatılması, özelleştirmeler ve kamunun istihdam yaratmaktan vazgeçmesi vb. politikalar sonucunda bir yandan yedek işgücü ordusu yaratılırken diğer yandan ise reel ücretlerin düşürülmesi sonucunda hanehalkı gelirleri düşürülmüştür. Böylece itaatkâr emek üretimi ve bireyin ekonomik açıdan kapatılması durumu yaratılmıştır.⁹⁸ Diğer yandan tüketim kültürü-alışkanlıkları, tüketimin arttırılması hedefiyle müdahale altına alınmıştır.⁹⁹ Tüm bu durumlar Türkiye sınırları içerisindeki emek sınıfı içerisinde de görülmekte ve söz konusu sınıf borçla kuşatılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Karahanoğulları ve Türk'e göre (kredi genişlemesinin yarattığı suni refah etkisi) AKP tarafından orta-alt gelirli seçmen kitlesinden oy alabilmesine de olanak tanımıştır (Karaçimen, 2015b: 222-223; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 428).

Emeğin içinde atıldığı durumu tekrar vurgulamak gerekirse de sermaye birikimi açısından önemli bir olgu olan yedek işgücü ordusunu yaratmak ve mevcut kapitalizmin talep sorununu gidermek amaçlanmıştır. Böylece kapitalizmin doğası gereği bir kesim görece zenginleşirken diğer kesim görece yoksullaşması durumunu destekleyici bir yapı borçlar konusunda da karşımıza çıkmıştır. Türkiye özelinde, emek üzerine yapılan ampirik çalışmalarda konusu durumu emeğin temel ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanma yoluna gitmesine yol açacak düzeye geldiğini göstermektedir. Böylece sermaye gelecekteki yalnız bugünün emeğini oluşturmamakta aynı zamanda gelecekteki emek gücünü bugünden inşa etmektedir (Bahçe ve Köse, 2012: 22; 30).

⁹⁸Bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan başta tüketici kredileri gibi kredilerde artışın sebebini, neoliberalizm taraftarları iktisadi durumun "iyiye gitmesi" olarak yorumlamışlardır (Karaçimen, 2015b: 129).

⁹⁹Karaçimen'in yaptığı saha araştırmasına göre 220 katılımcının %73'ü borçludur. Borçlanma aracı olarak ise %56 banka kredisi, %31'i kredi kartı aracılığıyla borçlanmıştır. İhtiyaç kredilerinin kullanım alanına yönelik soruda ise yaklaşık %48'i diğer borç ödemelerine kullandıkları sonucuna ulaşarak borcun borçla çevrilmesi konusunda dikkat çekici bir sonuçtur (Karaçimen, 2015b: 246; 255; 270). Yine aynı çalışmanın sonuçlarından biri de borç ve borçlanma sonucunda hanehalkında çalışma isteği ve işgücüne katılma isteği artmıştır. Söz konusu istek tercihe bağlı olmaktan ziyade borcun ödenmesi için gerekli-zorunlu bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak çalışma hakları-şartları göz ardı edilerek daha itaatkâr bir emek ile karşılaşılmıştır (Karaçimen, 2015b: 315-316).

Diğer yandan ise başta imalat sektörü olmak üzere ithalata ve yurt dışı talebe bağlı bir üretim mekanizması kurulmuştur.¹⁰⁰ Bu durumun tamamlayıcısı olarak da dalgalı kur rejimine geçilerek, TL'nin değerlenmesi tercihi yapılmıştır.¹⁰¹ Böylece hem Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadelesine yardımcı olunmuş hem de ithal ara girdiler görece ucuza getirilebilmiştir. Devamında ise finansman yöntemi olarak yurt dışı borç, yurtdışı kaynaklı iç-borç gibi yollarla finanse etme yoluna gitmişlerdir. Böylece ulusal ve uluslararası (başta döviz ve faiz vb.) birimlere karşı duyarlı-kırılgan, uluslararası rekabet edebilme gücünü yitiren bir üretici yapısı ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde bu kesim sürdürülemez bir borç mekanizması içerisine girmiştir (Ekzen, 2009: 152-156; Karaçimen, 2015b: 197-198; Orhangazi, 2019: 121).

Diğer yandan ise söz konusu uygulanan küresel kredi mekanizması sayesinde enflasyonunun kontrol altına alınmasına yardımcı olmuş, enflasyonun öngörülebilirliğine aracılık etmiştir. Böylece Merkez Bankası, politik faiz oranlarını düşük tutabilmiştir. Bu yararlarına rağmen süreç sürdürülebilir bir durumdan uzak sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Sürecin devamında dış kaynaklara ve ithalat ürünlere bağımlılık artarak, ithal girdilerin kullanımı; üretim alanlarına kadar genişlemiştir. Böylece döviz oranlarına duyarlı bir yapı ile sonuçlanmıştır. Sürecin görece tek olumlu katkısı otomotiv gibi bazı sektörlerde uluslararası entegrasyon sağlanarak, rekabet edilebilirliklerine olumlu katkı sağlamıştır (Orhangazi, 2019: 121).

Dolayısıyla neoliberal politikaların sonucunda ortaya çıkan serbestleşme Orhangazi'ye göre “üçlü açmaz” sorunu içerisine bırakmıştır. Sermaye serbestliği uygulanan Türkiye ekonomisinde bağımsız bir para politikası uygulanması, faiz oranlarının da düşük tutulması hedefiyle birleştirilmiştir. Bu durum sonucunda faiz oranı uluslararası yatırımcıların tercihlerine bağımlı hale gelinmiş ve devamında yerli para birimi değer kaybetmiştir. Söz konusu değer kaybını önlemek için ise yabancı sermayeyi ülkeye çekecek, tatmin edici bir gelir aktarılması zorunluluğu yaratılmıştır. Sorun yabancı sermayenin girişi ile bitmemekte, ülkeye giren sermaye girişinin giriş-çıkış hızları yükseldiği ya da girişin, çıkış oranının altında kaldığı durumlarda (ekonomik kırılganlıktan dolayı) ekonomik kriz riski ortaya çıkmaktadır (Orhangazi, 2019: 114;115).¹⁰²

¹⁰⁰Yurtiçi üretimin, ithal ara mala ve sermayeye bağımlı hale gelmesi için detaylı bir çalışma için: (Orhangazi, 2019: 124).

¹⁰¹Bu durumla ilgili Boratav'a göre dönemin “IMF'nin baş ekonomisti olan Stanley Fischer, bu modelin risklerini belirten bir makaleyi (Türkiye'yle ilgili açık bir özeleştiri yapmaktan kaçınarak) birkaç ay sonra yayımlayacaktır” şeklinde dikkat çekmektedir (Boratav, 2018: 219)

¹⁰²Bu durumu yarattığı risk konusunda Stanley Fischer (IMF, baş ekonomisti) tarafından bir rapor yayınlanmış ancak IMF tarafından Türkiye'ye önerildiğinden ya da Türkiye özelinden herhangi bir eleştiri yapılamamıştır (Boratav, 2018: 219).

Diğer taraftan ise gerek sosyal sigorta hizmetlerinde kamu finansmanını kaldırmak gerekse de bireysel tasarrufları arttırmak amacıyla tekrar finansallaşma yoluna gidilmek istenmiştir. Bu amaçla 1990'lı yıllarda IMF-DB önerisiyle Anglosakson ülkelerde başlayan emekliliğe karşı bireyi sorumlulaştırma ve söz konusu hizmeti özelleştirme anlayışı, Türkiye'de de AKP döneminde uygulamaya geçilmiştir. Bireysel Emeklilik Sistemi'yle, kıdem tazminatının birleştirilmesi öngörülmüştür. Üstelik söz konusu kaynağın, özel sektöre (sermayeye) aktarılabilceği Cumhurbaşkanı tarafından dile getirilmiştir (Orhangazi, 2019: 126; Karaçimen, 2015b: 134-136).

Dolayısıyla tüm bu bilgiler ışığında Türkiye özelinde borç sorununun biteceğini iddia etmek güçtür. Türkiye'deki iktidarın tercihine göre hem BES hem de Varlık Fonu gibi finansal oluşumların devam edeceğini varsaymak mümkündür. Ayrıca bu çalışmanın ele alındığı dönemde bireysel ya da kolektif açıdan borç/borçlanma durumuna karşı herhangi bir kamuoyu oluşturma çabasına rastlanılmamıştır. Nitekim borçlanma Türkiye özelinde gerek hanehalkı düzeyinde gerekse de kamuoyu nezdinde tartışma konusu olmaya devam edecektir. Burada tekrar vurgulamak gerekirse her tartışma kamuoyu oluşturmak zorunda olmadığı gibi oluşturmamak zorunda da değildir. Dolayısıyla bu tartışmaların ne kadar verimli ya da etkin olacağını Türkiye özelinde öngörmek günümüz şartlarında mümkün değildir.

SONUÇ

Borçlanma, tarih boyunca süregelen ve birçok toplumsal olgu ile iç içe geçen bir durumdur. Bu durumun içerdiği ilişki seviyeleri farklı olsa da olguların hemen hepsinde tahakküm kurma rolüne sahiptir. Tahakkümün uygulamaları köle-efendi, borçlu-alacaklı ve sermaye-işveren halinde dönüşerek devam etmiştir. Değişmeyen tek olgu ise borçlunun içerisine düşürüldüğü tahakküm (ve onun içerlediği ele geçirme-baskılama, manipülasyon) olmaktadır.

Söz konusu borç ve borcun yarattığı tahakküm mekanizması, tarihsel görevi neoliberal dönemde de sürdürülmüş, klasik iktisattan aldığını iddia ettiği serbest piyasa mekanizmasına ve birey özgürlüklerine entegre edilmiştir. Üstelik sadece bununla kalınmamış ihtiyaç/fırsat halinde neoliberal politikaların uygulanması veya şiddetinin artırılması için başta çevre ülkeler olmak üzere diğer ülkelere neoliberal politikaların ihracatı için aracılık etmiştir. Bu anlamda uluslararası kurumların, kendi içerisinde yaşadıkları neoliberal politikalar lehine dönüşüm ve sermaye odaklı bir yönetimsellik geliştirmeleri etkin bir rol oynamıştır. Bu dönüşüm neticesinde, ekonomik olarak zor durumda ya da kriz içerisinde bulunan ülkelere karşı neoliberal öngörü ihraç edilmiştir. Bu yönetimselliğin etkisiyle ekonomik olarak sorunlu/zor durumda ve hatta kriz içerisinde olan ülkelere kredi vermenin ön koşulu olarak neoliberal politikalar ve bu politikalarla uygun hareket edilmesine dair isteklerde bulunulmaktan çekinilmemiştir.¹⁰³ Dolayısıyla uluslararası kurumlar, ekonomik olarak zora düştüğü durumda bile çevre ülkelere karşı acımasız ve sağduyudan uzak bir tutumla, onların bu durumlarını lehlerine çevirmek istemişlerdir (Graeber, 2015: 385).

Neoliberalizmin yönetimselliğin devletler üzerindeki bu etkisinin yanında bireyler üzerindeki etkisi, bir yandan reel gelirleri azalırken diğer yandan devletin sübvansiyon ve destekleri geri çekilmektedir. Ayrıca bireyin ihtiyaçlarını sermaye lehine (reklam vb. etkiler dahil) müdahalelerde bulunarak talebin düşmemesine çalışılmıştır (Karaçimen, 2015b: 160).

Çalışmada açıklanmaya çalışıldığı üzere toplumun içerisinde bulunduğu dönüşümler çerçevesinde başta emek olmak üzerinde bir borç çevrelemesi oluşturulmuştur. Üstelik söz konusu durum klasiklerin (ya da ana akım iktisatçıların) iddia ettiği, gelir-tüketim üzerindeki dönemsel/geçici bir durumdan daha ötede görünmektedir. Karşılaşılan durum görece kasıtlı/bilinçli, sistematik ve daha kalıcı bir halde, yönetimsel bir politika uygulanması olarak görünmektedir. Bu yönetimselliğin sonucunda, emeğin kaçınılmaz olarak borç içerisinde

¹⁰³1980’de çevre ülkelerde ortaya çıkan borç krizleri ve 2000’li yılların hemen başında yaşanan Arjantin - Türkiye krizleri bu konuda örnek olarak gösterilebilmektedir.

çıkamaması hatta borca bağımlılığı artan bir durum içerisine sokulması hedeflenmiş ve bu durumun aracılığıyla yönetilmesi hedeflenmiştir. Böylece aldıkları ücret ödemelerinin bir kısmını faiz ve faiz ödemesi olarak finansal sermayeyle paylaşmak durumunda kalarak, emek sömürüsünün de üzerine ikincil bir sömürü mekanizması inşa edilmiştir (Karaçimen, 2015b: 325/328; Güler, 2018: 192).

Bu açıdan kapitalizmin en temel gerçekliğine vurgu yapmak gerekmektedir. Kapitalizmde temel olgu yoksulluk değildir yani aslında amaç yoksul bırakmaktan ötedir. Kapitalizmin temel amacı ya da temel gerçekliği sömürüdür. Bu açıdan bakılacak olursa yoksulluk, sömürüyü kapsamaz ancak sömürü yoksulluğu kapsayan ve yoksulluğa sebep olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Köse ve Bahçe, 2009: 397). Dolayısıyla borçlanmanın yarattığı sömürü aracılığı ve yoksulluk ilişkisi görece daha anlamlı bir hale gelmektedir.

Böylece borç üzerinden sağlanan bireylerin içerisine sokulduğu borç-borçlanma yapısı sürmekte, birey sermaye tarafından sadece çalıştırılarak sömürülen öteye, borçlandırılan ve bu yolla edilgenleştirilen bir unsur haline gelmektedir. Dolayısıyla artık bireyler de sermaye tarafından kullanılandan öteye, sermaye tarafından kendi bir sermaye haline gelmekte ve üretimini gerçekleştirmektedir. Böylece çalışma içerisinde gösterildiği üzerine Nietzsche, Foucault, Deleuze, Guattari ve son olarak da Lazzarato'yu destekler görünmektedir (Özcan, 2017: 99).

Bu açılardan bakılacak olursa borç konusu hâlâ tek başına bir ekonomik olgu olmaktan uzakta görülmektedir. Tersine borçlanmanın ahlaki tutumu ve tahakküm mekanizması ekonomi içerisine entegre edilmektedir. Böylece iktidar yapısı hatta biyo-politik bir hal almaktadır. Üstelik söz konusu yapı, 1980'den sonra hız-önem kazanan finans sektörüyle bütünleşmiş bir hale getirilerek hem ekonomik anlamda hem de sosyal anlamda genişleyen ve hız kazanan bir duruma gelmiştir. Böylece yapıda hem alt yapıda bir değişim/gelişim haline bürünmüştür. Daha açık ifadeyle bir yandan öncesinde finansal araçlara/alanlara ulaşamayan birey ya da sınıflar finansallaşma çerçevesinde sektöre entegre edilmiş, alt bir yapı genişlemesi söz konusu olmuştur. Diğer taraftan ise mevcut/yeni farklı finansal araçlar birleştirilerek bir/birkaç finansal kağıtların içine entegre edilerek, üst bir kağıt çerçevesinde değerlendirilebilir olmuştur. Böylece hem alt tabana bir yayılma söz konusu olurken hem de üst yapıda daha değerli/kapsamlı üst kağıtlar/araçlar inşa edilmiştir. Böylece finans sektörü alt-üst kapsar bir halde genişlemiş aynı zaman da küreselleşme-neoliberal program/politikalarla ülkelerarası hareket edebilme şansı/hakkı kazanmıştır. Bu durum sermayenin kendi başına, yardımsız yapabileceği bir hâlden uzak görülmüş ve sermayeye bu konuda uluslarüstü yapılarla, devletler (ve devlet kurumlarından) desteklemelerde

bulunulmuştur. Dolayısıyla neoliberalizmin iddiasından uzak bir sermaye başarısı, devlet yapısı ve uluslararası kurumlar ortaya çıkmıştır.

2000’li yıllarda Türkiye örneğinde ise IMF’in ön gördüğü neoliberal politikalar genel anlamda bir uyum gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda neoliberal yönetimsellik çerçevesinde hareket eden ancak aynı zamanda kendi ideolojisini üretmek ve yürütmek çerçevesinde hareket eden bir iktidar yapısı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede bir yandan devletin aracılığında hukuki düzenlemeler, kamu tasfiyeleri gibi uygulamalar ve devlet ihalelerinin tartışmalı bir şekilde devirleri ortaya çıkmıştır. Diğer yandan ise sermayenin çeşitli unsurları ile kredilerle (KOBİ kredileri gibi) ve çeşitli ortaklıklar (KÖİ gibi) içerisine giren bir devlet anlayışı sürdürülmeye çalışılmıştır. Böylece sermayedarların sermayelerinin birikimine aracılık yapan bir devlet yapısı ortaya dönüşmektedir. Bunların yanında faiz dışı harcamalara odaklı ve dış sermaye girişlerine bağımlı bir yapı kurulmuştur. Faiz dışı harcamalara odaklanması sonucunda kamu tarafından karşılanan/gerçekleştirilen sosyal harcamaları görece azaltma eğilimi içerisine girilerek, bu harcamalardan karşı görece en duyarlı olan emek sınıfının olumsuz etkilenmesine neden olunmuştur. Dış sermayeye duyarlılığın artması ise sermaye hareketlerine, döviz oranlarına duyarlı ve yurtiçi enflasyonu artış eğilimi içerisinde olan bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır.

Böylece, Türkiye’de ilgili dönem içerisinde sermaye oluşumu için neoliberal politikalar çerçevesinde hareket eden ve farklı araçlarla bu durumu korumaya/arttırmaya çalışan bir iktidar yapısı gözlenmiştir. Bu durum bir taraftan sermaye birikiminin önünde engel olabilecek hukuki düzenleme ve denetimler kaldırılmasını içerirken diğer taraftan özelleştirmeler, emeğin ücret-haklarına müdahale, kamu ihalelerinde sermaye odaklı bir bakış vb. politikalar geliştirilmiştir. Uluslararası ilişkilerde ise özellikle (2000’lerin ilk sekiz yılında) AB, IMF, WB gibi kuruluşlarla ve Batılı devletlerle ilişkiler geliştirilerek, (küreselleşmenin etkisiyle hareketlenen dış) sermaye ülke içerisine çekilmek amaçlanmıştır.

Dolayısıyla toplumun tüketim alışkanlıklarında değişimler gözlenirken, borçlanma olanaklarında artış gözlemlenmiş ve hanehalkı borçlarında dalgalanmalar gözlemlense de dönemin başlangıcı olan 2000 yıllara kıyasla 2019 yılında bir artış gözlemlenmiştir. Üstelik bu durum Streck’in İngiltere için iddia ettiği, kamu borçlarından hanehalkı borçlarına “borç ikamesi” yapıldığı durumundan farklı olarak, Türkiye’de piyasayı oluşturan (kamu sektörü, hanehalkı ve özel sektör) aktörlerinin hepsinde bir artış gözlemlenmiştir (Streck, 2017: 78; 79). Söz konusu aktörler arasında görece en kırılgan olanın ya da bu durumdan en çok etkilenecek olanın hanehalkı-bireyler olduğunu hali hazırda neoliberal yönetimselliğin amacının borç üzerinden yönetim olduğu çalışma içerisinde bir çok defa vurgulanmıştır. Bu

açılardan bakılacak olursa Türkiye açısından neoliberal yönetimselliğin borçlanma üzerinden bir yönetim geliştirmekte olduğu düşünülmektedir.

Dahası 2000’li yılların başlamasıyla başlayan IMF programının kamu maliyesi açısından (faiz ödemelerindeki düşme gibi) görece olumlu etkileri gerçekleşmiştir. Ancak bu durumun karşılığında gerek elden çıkarılan kamu mal/hizmetleri (özelleştirmeler) gerekse de dış yatırımcıya bağımlı hale gelen bir Türkiye ekonomisi (yerli piyasanın ve yerli para biriminin başatlığında bir bağımlılık) ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak tekrar vurgulamak gerekirse borçlanan/borçları artan bir hanehalkı bırakmıştır. Dahası kamu bütçesi borçlanma yerine kamu özel ortaklığı gibi yöntemlere başvurarak, sermayeye bağımlılığını artırmıştır. Söz konusu hizmetler karşılığında sermaye kurumlarına, uzun vadeli ödeme garantileri (kâr garantisi) ve projelerin üçüncü kurumlara olan borçlarına garantör olmuştur.

Dolayısıyla Türkiye özelinde ilgili yılda neoliberal politikalar, piyasa oluşturma amaçlı kamu hareketleri gerçekleşmiştir. Tüm bunların ekseninde kamu idaresi tarafından başta inşaat ve türevi büyük projelere harcanan kamu kaynakları, sosyal yardımların uygulanmasında sürdürülen subjektif anlayış/bakış açıları ile durum sürdürülebilir olmaktan uzak bir noktaya gelmektedir. Üstelik birinci iktidar dönemine kıyasla (özellikle 2016 yılından itibaren) uluslararası sermayeyle, çokuluslu kurumlarla ve Batılı devletlerle ilişkileri görece gerileyen, zaman zamanda gerilen AKP hükümetiyle karşılaşılmaktadır. Tüm bu durumların neticesinde Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı, kırılganlığı ve başta hanehalkı olmak üzere piyasa aktörlerinin hemen hepsinin görece kırılganlığı artmıştır.

Sonuç olarak neoliberal politikalar ve neoliberal yönetimsellik Türkiye’de 2000’li yıllar itibarıyla uygulanması görece hız kazanmıştır. Söz konusu süre boyunca borçlanmayı üç aktör (kamu, özel ve birey) üzerinde de (özellikle 2004-2019 yılları arasında) önceki yıllara kıyasla borçları arttırıcı bir rol oynamıştır. Bu çalışmada ana odak noktası olan hanehalkı borçlarındaki artış, kamunun piyasadan çekilmesi ve kamunun piyasa oluşturma amacıyla yaptığı müdahalelerinde etkisiyle artmaya devam edeceği düşünülmektedir. Söz konusu durum bir zincir yaratarak, çalışma içerisinde vurgulanan borçlanma-tahakküm ilişkisi birey üzerinden devam edecektir. Böylece bireylerin daha düşük haklar-ücretler ve daha ağır çalışma koşullarına karşı dirençsiz/kabullenici bir belki de artarak yaklaşım gelişmeleriyle sonuçlanan bir kapatılma zinciri devam edecektir. Üstelik bu durumun diğer bir etkisinin sonucunda kaçınılmaz olarak gelir dağılımında adalet açısından da irdelenebilir görünmektedir. Gelir dağılımında adalet ve sermayenin tekelleşmesi gibi sorunlar halihazırda tartışılmıştır/tartışılmaktadır (Piketty, 2018; Stiglitz, 2015; Alvarredo vd., 2019).

KAYNAKÇA

- Albritton, R. (2018). “Geleceği Yemek: Raydan Çıkmış Kapitalizm”. *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın*. R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (drl.). (Çev. C. Cemgil). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2019). Dünya Eşitsizlik Raporu 2018. (Çev. H. K. Çivitoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bahçe, S. ve Köse A. H. (2012). “Yoksulluk: Hüzün ve Disiplin”. *Mülkiye Dergisi*. 36(4), 19-33.
- Başkaya, F. (2015). Borç Krizi Üzerine Bir Deneme. Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2019). *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*. (Çev. A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- BDDK, (2009). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri: Haziran 2009*. BDDK, İstanbul.
- BDDK, (2018). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri: Aralık 2018*. BDDK, İstanbul.
- BDDK, (2019). *Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü: Haziran 2019*. BDDK, İstanbul.
- BDDK, (2020). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri: Eylül 2020*. BDDK, İstanbul.
- Blyth, M. (2017). Kemer Sıkmak. (Çev. D. Argın), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bedirhanoğlu, P. (2013). “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”. AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu. İ. Uzel ve B. Duru (drl.). Phoenix Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2018). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015. İmge Kitapevi, Ankara.
- Bond, P. (2018). “Çalkantılı, Eşitsiz ve Birleşik Kapitalizm”. *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın*. R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (drl.). (Çev. C. Cemgil). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Boyraz, C. (2018). “Türkçe Baskıya Sunuş: Krizden Sonra? Küresel Kriz Sonrası Siyasi-İktisadi Genel Bir Bakış”. *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın*. R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (Drl.). (Çev. C. Cemgil). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Brown, W. (2018). *Halkların Çözülüşü*. (Çev. B. E. Aksoy), Metis Yayınevi, İstanbul.
- BSB, (2015). AKP’li Yıllarda Emegın Durumu. Yordam Kitap, İstanbul.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm*. (Çev. B. Doğan). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Clarke, S. (2014). “Neoliberal Toplum Kuramı”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (drl.). (Çev. Ş. Başlı, T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.

- Colas, A. (2014). “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (drl.). (Çev. Ş. Başlı, T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Craib, I. ve Benton, T. (2008). Sosyal Bilim Felsefesi Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri, (Çev. B. Binay), Sentez Yayınları, İstanbul.
- Çal, S. (2018). “Kamu-Özel Ortaklığı (KÖÖ) ve Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (Drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çalçı, S. (2015). “Varoluş Borcundan Sermayeye: Borcun Soykütüğü için bir Deneme”. *Praksis*, (38): 179-200.
- Çetin, B. N. (2018). “Tüketim Yoluyla Sosyal Sermaye Edinimi ve Tahvil Aracı Olarak Borçlanma”. *Journal of Economy Culture and Society*, 58: 195-215.
- Dardot P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Akli Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev. I. Ergüden), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Darıcı, H. (2004). “Faiz Dışı Fazla Niçin Yeterli Olmuyor?”. *Maliye Dergisi*, 146: 58-68.
- Demirtaş, M. (2018). “Neoliberalizmde Borç ve Öznellik”. *Sosyoloji Dergisi*, 37: 41-62.
- Desai, M. (2017). *Kibir: Ekonomik Krizin Nedenleri ve Bir Sonraki Krizden Kaçınma Yolları*. (Çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dienst, R. (2015). *Borç Bağları*. (Çev. S. Karadoğan), Açılım Kitap, İstanbul.
- Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*. (Çev. C. Gerçek), Yordam Kitap, İstanbul.
- Emek, U. (2018). “Şehir Hastanelerinde Paranın Değeri Yaklaşımı”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ekzen, N. (2009). Türkiye Kısa İktisat Tarihi. ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Ekzen, N. (2013). “AKP iktisat Politikaları (2002-2007)”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (drl.). Phoenix Yayınları, Ankara.
- Ergüder, B. (2015). “2000’li Yıllarda Türkiye’de Hanehalkı Borçlanması: Konut Kredileri ve Toplumsal Refah”. *Praksis*, (38): 99-127.
- Fleming, P. (2020). *Çalışma Mitolojisi*. (Çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Fleming, P. (2019). *Homo Economicus’un Ölümü: İş, Borç ve Sonsuz Birikim Efsanesi*. (Çev. E. Soğancılar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France dersleri (1977-1978)*. (Çev. F. Taylan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Geray, C. (2013). AKP ve Konut: Toplumsal Konut Yönetimi Açısından TOKİ Uygulamaları”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (drl.), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Graeber, D. (2015). *Borç: İlk 5,000 Yıl*. (Çev. M. Pehlivan). Everst Yayınları, İstanbul.
- Güçlü, T. (2015). “Finansallaşma ve Hanehalkı Borçluluğu üzerine Dick Bryan’la Söyleşi”. *Praksis*, (38): 213-224.
- Gülen, F. (2013). “AKP’nin iktidar Olduğu Dönemde Yasama Faaliyetleri (2002-2007)”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (drl.), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Güler, M. A. (2018). “Borçla Yönetmek: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Borçlanma ve Borçluluk”. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 207 Özel Sayısı*, 192-219.
- Güngen, A. R. (2015a). “Çevresel Finansallaşma ve Devletin Rolü”. *Finansallaşma Devlet ve Politik İktisat*. M., Hakan (Drl.), Nota Bene Yayınları, İstanbul, 17-40.
- Güngen, A. R. (2015b). “Kitap Tanıtımı: Soederberg, S. (2014) Debtfare States and the Poverty Industry”. *Praksis*, (38): 225-228.
- Güngen, A. R. (2015c). “Türkiye’de Kamu Borcunun Yönetimi: 2001 Krizi Sonrası Bulgular ve 2009 Çöküşü Sonrası Stratejiler”. *Praksis*, (38): 129-153.
- Gürel, B. (2015). “Kitap Tanıtımı: Savran, S. (2013) Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı”. *Praksis*, (38): 229-232.
- Gürkan, C. (2015). “Finansal Birikim Çağında Neoliberal Yönetimsellik ve Kamu Maliyesi”. *Finansallaşma Devlet ve Politik İktisat*. M., Hakan (Ed.). Nota Bene Yayınları, İstanbul, 14-71.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onacak). Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2017). *Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti*. (çev. Esin Soğancılar). Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Hunt, E., K. ve Lautzenheiser, M. (2016). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (Çev. V. U. Aslan). Phoenix, Ankara.
- İBB, (2018). *STK, Okul, Yurt Faaliyet Raporu*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi. İstanbul.
- Kalkınma Bakanlığı, (2015). *Kamu Özel İşbirliği Raporu*. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Karaçimen, E. (2015a). “Tüketici Kredisinin Ekonomi Politikası: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *Praksis*, (38): 71-97.
- Karaçimen, E. (2015b). *Türkiye’de Finansallaşma: Borç Kısılacında Emek*. Sosyal Araştırma Vakfı, İstanbul.

- Karahanoğulları, Y. (2015). “Mali Yerelleşme Kuramları 2008 Krizi Sonrası Yeniden Düşünmek”. *Finansallaşma Devlet ve Politik İktisat*. M. Hakan (drl.), Nota Bene Yayınları, İstanbul, 71-92.
- Karahanoğulları, Y. ve Türk, D. (2018). “Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye”. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.
- Kart, E. (2015). “Yoksulluğun Mekanlarında Borçluluğun ve ‘Borçlu’nun Üretilişi”. *Praksis*, (38): 155-178.
- Keskin, F. (2016) “Hükümlanlıktan Yönetimselliğe Türkiye’de Neoliberalizm”. *Felsefelogos*, 4(63): 71-80.
- Koç, A. C. (2015). “Küresel Kapitalizmin Finansallaşmasında Türkiye Ekonomisinin Eklemlenme Süreci (1980-2012)”. *Finansallaşma Devlet ve Politik İktisat*. H. Mıhçı (derl.). Notabene Yayınları, Ankara.
- Koç Üniversitesi ve TÜSİAD. (2018) *Merkezi Yönetim Bütçesi Takip Raporu II*. TÜSİAD, İstanbul.
- KOSGEB, (2007). *2006 Yılı Faaliyet Raporu*. KOSGEB, Ankara.
- Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2009). “‘Yoksulluk’ Yazının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek”. *Praksis*, 19: 385-419.
- Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2013). “Hayırsever” Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (Drl.), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Kürkçü, M. ve Önal, H. Ç. (2019). “Kamu Özel İşbirliği Modellerinin Türk Maliye Politikası Bakımından Değerlendirilmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3): 1688/1708.
- Lazzarato, M. (2015a). *Borçla Yönetmek*. (Çev. Ş. Çiltaş). Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Lazzarato, M. (2015b). *Borçlandırılmış İnsanın İmâli*. (Çev. M. Erşen), Açılım Kitap, İstanbul.
- Madrazo, C. R. (2019). “Giriş”. (Çev. A.E. Pilger), *Borçlu Zamanlar’da Yaşamak*. Z. Bauman. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Munck, R. (2014). “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. A. Saad-Filho, D. Johnston (drl.), (Çev. Ş. Başlı, T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Orhangazi, Ö. (2019). “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 111-137.

- Öncü, T. S. (2018). “Talan Yoluyla Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu-Özel Ortaklığı: Verimsiz ve Pahalı Bir Finansman Modeli”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özcan, E. (2017). “Borçlu Öznelliğin Üretimi Üzerine Düşünmek: Kapitalist Makinede Borcun Aksiyomatiği Nasıl Çalışır?”. *Sosyoloji Araştırma Dergisi*, 20(1): 77-103.
- Özpolat, G. (2016). “Foucault, Yönetimsellik ve Modern Devletin Soybilimi”. *Felsefelogos*, 4(63): 121-140.
- Pala, K. (2018a). “Kamu Hastanelerinin Piyasalaştırılması ve Sağlık Alanında Kamu-Özel Ortaklığı Modeli”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pala, K. (2018b). “Sunuş”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pala, K. (2018c). “Türkiye’de Şehir Hastanelerinin Kronolojisi”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Piketty, T. (2018). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. (Çev. H. Koçak). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Postone, M. (2018). “Çağdaş Dünyayı Kursamsallaştırmak: Robert Brenner, Giovanni Arrighi, David Harvey”. *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın*. R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (drl.). (Çev. C. Cemgil). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Roscoe, P. (2015). *Harcıyorum Öyleyse Varım*. (Çev. A. Çavdar). Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Ross, A. (2015). *Krediokrasi*. (Çev. E. Ataseven). Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Rutz, H. J. ve Balkan, E. M. (2016). *Sınıfın Yeniden Üretimi*. (Çev. N. Balkan). H2o Yayınları, İstanbul.
- Saad-Filho, A. (2018). “Neoliberal Geçişte Para Politikası: Keynesçilik, Monetarizm ve Enflasyon Hedeflemesinin siyasi İktisat Açısından Eleştirisi”. *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın*. R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (drl.). (Çev. C. Cemgil). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Saad-Filho, A. (2014). “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. A. Saad-Filho, D. Johnston (drl.). (Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- SBB, (2019). *Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu*. SBB. Ankara

- Soederberg, S. (2016). *Borç Refahı Devletleri*. (Çev. E. Karaca), NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, M. (2018). “Sermaye Birikimi, “Kamu-Özel İşbirliği” ve Şehir Hastaneleri”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, M. (2010). Teğet’in Yıkımı... Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazu ve Gelecek. Yordam Kitap, İstanbul.
- Stiglitz, J. E. (2014). *Eşitsizliğin Bedeli*. (Çev. O. İşler). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Streeck, W. (2017). *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*. (Çev. K. Kabadayı). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Taylan, F. (2016). “Çevreye Müdahale ve Neoliberalizm”. *Felsefelogos*, 63: 21-30.
- Toker, Ç. (2019). Kamu İhalelerinde Olağan İşler. Tekin Yayınları, İstanbul.
- Toker, Ç. (2018). “Bütçeyi Hasta Eden Bir Sağlık Modeli: Şehir Hastaneleri”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- TOKİ, (2018). *TOKİ Konut Üretim Raporu*. TOKİ. Ankara
- Toparowski, J. (2014). “Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı”. *Neoliberalizm: Muhallif Bir Seçki*. A. Saad-Filho, D. Johnston (drl.), (Çev. Ş. Başlı, T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Tükel, R. (2018). “Sağlıkta Dönüşümde Son Dönem: Şehir Hastaneleri”. *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*. K. Pala (drl.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uzgel, İ. (2013). “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (drl.), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Zabcı, F. (2017). Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Zabcı, F. Ç. (2013). “Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. İ. Uzgel ve B. Duru (drl.), Phoenix Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

- <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-sivil-toplum-kuruluslarinin-temsilcileriyle-iftarda-bir-araya-geldi> (erişim tarihi: 19.08.2020).
- https://ato.org.tr/hekim_postasi_arsiv/2018/ozel_sayi.pdf (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <http://www.ayd.org.tr/alisveris-merkezleri> (erişim tarihi:20.09.2020).
- https://www.youtube.com/watch?v=png2Bq_0Jxc (erişim tarihi: 20.03.2020).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48893168> (erişim tarihi: 16.01.2021).
- <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f5.4#> (erişim tarihi: 10.10.2020).
- <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f3.1> (erişim tarihi: 10.09.2020).
- <https://stats.bis.org/statx/srs/table/f2.1> (erişim tarihi: 10.09.2020).

- <https://www.birgun.net/haber/avm-cumhuriyeti-301212> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.birgun.net/haber/ihaleg-kanunu-187-ayda-186-kere-degistirildi-216485> (erişim tarihi: 06.08.2020).
- <https://www.birgun.net/haber/795-bin-metrekairelik-toprak-katarlilarin-280660> (erişim tarihi: 06.08.2020).
- <https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1994/12/23/5.xhtml> (erişim tarihi: 02.07.2020).
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/merkez-bankasi-baskani-murat-uysal-gorevden-alindi-1789157> (erişim tarihi: 16.01.2021).
- <https://csb.gov.tr/teskilat-semasi/bakan-yardimcisi-1> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.csb.gov.tr/teskilat-semasi/bakan> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <http://www.diken.com.tr/erdoganin-yeni-hedefi-hak-ihlallerini-inceleyen-stklar-neyin-raporunu-yayinliyorsa/> (erişim tarihi: 19.08.2020).
- https://www.youtube.com/watch?v=PljUIRD8_Os (erişim tarihi: 20.03.2020).
- <https://www.youtube.com/watch?v=1KQy41eu-EE&t=6s> (erişim tarihi: 20.03.2020).
- <https://www.dw.com/tr/bireysel-emeklilik-bilmecesi/a-54861324> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://emlakkulisi.com/toki-20-universite-insa-edecek/496190> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://tr.euronews.com/2020/06/11/darbeci-kemalist-gelenekle-feto-yu-birbirine-k-rd-rd-k-diyen-akp-li-yoneticisi-istifa-etti> (erişim tarihi: 19.08.2020).
- <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?> (erişim tarihi: 12.01.2021).
- <https://www.evrensel.net/haber/324370/erdogan-stklar-devletin-karsiti-degil-tamamlayicisidir> (erişim tarihi: 19.08.2020).
- <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/946345-marmaraya-yeni-kredi> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.halkbankkobi.com.tr/NewsDetail/Yeni-nesil-odeme-kaydedici-cihazlarla-yazarkasa-kullaniminda-yeni-donem-basladi/2346#:~:text=3100%20sayılı%20KDV%20Mükelleflerinin%20Ödeme,olarak%20çalışması%20zorunlu%20hale%20getirilmiştir> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/08/Merkezi-Y%C3%B6netim-B%C3%BCt%C3%A7esi-Program-Tan%C4%B1ml%C4%B1-Faiz-D%C4%B1%C5%9F%C4%B1-Dengesi.xls> (erişim tarihi: 10.09.2020).
- <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/94-te-ne-olmustu-26175047> (erişim tarihi: 10.10.2020).

- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-millet-isterse-laiklik-tabii-ki-gidecek-38260315> (erişim tarihi: 08.09.2020).
- <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurtarici-dervis-ydh-li-cikti-39229367> (erişim tarihi: 02.07.2020).
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozal-12-eylul-darbecileriyle-isbirligi-yapmistir-22004158> (erişim tarihi: 06.07.2020).
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabah-atv-parasi-katar-ve-devlet-bankalarindan-cikti-8765369> (erişim tarihi: 06.08.2020).
- <http://www.kamuoazeldernegi.org/tarihce.html> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.kiptas.istanbul/tr/kiptas/kiptas-hakkinda> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/butce-acg-ve-faiz-ds-fazla.html> (erişim tarihi: 08.09.2020).
- <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/793.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16748&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4632.pdf> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <http://arsiv.ntv.com.tr/news/67410.asp> (erişim tarihi: 02.07.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160521-8.htm> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-11.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160521-8.htm> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615> (erişim tarihi: 12.11.2021).
- <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282> (erişim tarihi: 12.11.2021).
- <https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/> (erişim tarihi: 11.08.2020).
- <https://koi.sbb.gov.tr> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Kamu-Özel-İşbirliği-Mevzuatı-2015.pdf> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://haber.sol.org.tr/turkiye/cimer-akpnin-17-yilda-sattiklarini-acikladi-276820> (erişim tarihi: 06.08.2020).

- <https://haber.sol.org.tr/turkiye/sayistay-nasil-sayistayyip-oldu-117938> (erişim tarihi: 01.01.2021).
- <https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/calikin-kredisi-sir-oldu-1343034/> (erişim tarihi: 06.08.2020).
- <https://tr.sputniknews.com/politika/201806011033685798-erdogan-stk-destek-secim/>, (erişim tarihi: 19.08.2020).
- <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/ (erişim tarihi: 06.07.2020).
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=24&p_sicil=6933 (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/759/1996009841994.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (erişim tarihi: 02.07.2020).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5975/DataGroup/turkish/bie_oskvbg/ (erişim tarihi: 10.09.2020).
- http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyoncalc/enflasyon_hesaplayici.html (erişim tarihi: 01.12.2021).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/%20-%20collapse_2 (erişim tarihi: 20.07.2020).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5975/DataGroup/turkish/bie_oskvbg/ (erişim tarihi: 10.09.2020).
- <https://www.bi.team> (erişim tarihi: 05.08.2020).
- <https://www.behaviouralinsights.co.uk> (erişim tarihi: 05.08.2020).
- <https://www.tobas.com.tr/hakkimizda> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (erişim tarihi: 06.09.2020).
- <https://www.toki.gov.tr/istirakler> (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://tradingeconomics.com/turkey/government-debt-to-gdp> (erişim tarihi: 20.07.2020).
- <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bireysel-emeklilik-fonu-ile-kidem-tazminati-fonu-birlestiriliyor-416415.html> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- <https://www.trthaber.com/haber/egitim/buyuk-illere-egitim-kampusleri-geliyor-87877.html>, (erişim tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/tatil-kredisi-basvurusu-ne-zaman-baslayacak-ziraat-bankasi-halkbank-ve-vakifbanktan-tatil-kredisi-501141.html>, (erişim tarihi: 11.01.2021).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim tarihi: 20.07.2020).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim tarihi: 15.09.2020).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim tarihi: 03.10.2020).

https://www.tuik.gov.tr/tr/PreHaberBultenleri.do/?id=4120&tb_id=4, (erişim tarihi: 20.09.2020).

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (erişim tarihi: 20.09.2020).

<http://www.vakifgyo.com.tr/kurumsal/vakif-gyo-hakkinda> (erişim tarihi: 20.09.2020).

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/son-10-yilda-katarlilara-neler-satildi-avmler-fabrikalar-kanallar-oteller-araziler-318909h.htm> (erişim tarihi: 20.01.2021).

<https://ppi.worldbank.org/en/snapshots/rankings> (erişim tarihi: 20.09.2020).

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=TUR#> (erişim tarihi: 10.09.2020).

<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/konutta-faiz-orani-yuzde-0-59a-dustu,TQcLSPkaa0O6s83aDplsgw> (erişim tarihi: 21.01.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Emre Sezer CANTÜRK
Eğitim Durumu	
Mezun Olduğu Lise	Bekir Gökdağ Lisesi / Ankara
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Anadolu Üniversitesi, İ.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Yabancı Dil	İngilizce
İş Deneyimi	
	-
Staj	Ankara Ticaret Odası (ATO) 2013